

Jan van Steenbergen

De Oekrainers in Polen

**als factor in de
Pools-Oekraïense
betrekkingen**

Universiteit van Amsterdam
Doctoraalscriptie Oost-Europese Studies
Scriptiebegeleider: Dr. A.W.M. Gerrits
Juli 2007

INHOUD

INHOUD	1
INLEIDING.....	2
1. INTRODUCTIE.....	6
1.1. <i>Natie, nationalisme, minderheden .....</i>	<i>6</i>
1.2. <i>Poolse nationalisme.....</i>	<i>7</i>
1.3. <i>De opkomst van de Oekraïense natie.....</i>	<i>11</i>
1.4. <i>Onderscheid tussen de Poolse en de Oekraïense natie .....</i>	<i>18</i>
1.5. <i>Rusiniërs.....</i>	<i>20</i>
2. ACHTERGRONDEN VAN HET CONFLICT	24
2.1. <i>Inleiding .....</i>	<i>24</i>
2.2. <i>Galicië.....</i>	<i>24</i>
2.3. <i>De burgeroorlog .....</i>	<i>29</i>
2.4. <i>Het interbellum.....</i>	<i>33</i>
2.5. <i>De Tweede Wereldoorlog .....</i>	<i>42</i>
3. OEKRAÏNERS IN DE POOLSE VOLKSREPUBLIC	51
3.1. <i>Akcja “Wisła” .....</i>	<i>51</i>
3.2. <i>Sociologische gevolgen van Akcja “Wisła” .....</i>	<i>56</i>
3.3. <i>Het zuidoosten.....</i>	<i>60</i>
3.4. <i>De situatie na 1956.....</i>	<i>61</i>
4. DE HUIDIGE STAND VAN ZAKEN.....	66
4.1. <i>Inleiding .....</i>	<i>66</i>
4.2. <i>Nationaal bewustzijn.....</i>	<i>68</i>
4.3. <i>Maatschappelijke activiteit .....</i>	<i>71</i>
4.4. <i>Vooroordelen en stereotypen.....</i>	<i>77</i>
4.5. <i>Etnische spanningen .....</i>	<i>88</i>
4.6. <i>Nationaliteitspolitiek na 1989.....</i>	<i>91</i>
5. POLITIEKE BETREKKINGEN NA 1989	99
5.1. <i>Oekraïne en de Poolse raison d'état.....</i>	<i>99</i>
5.2. <i>Polen in Oekraïne .....</i>	<i>104</i>
5.3. <i>De grenskwestie .....</i>	<i>110</i>
5.4. <i>Samenwerking vanaf 1989.....</i>	<i>112</i>
CONCLUSIE.....	119
AFKORTINGEN	123
NOTEN	126
BIBLIOGRAFIE.....	136

INLEIDING

De vraag, of met de val van de communistische regimes van Midden- en Oost-Europa in de jaren 1989-1991 de 21ste eeuw is begonnen, is door de geschiedenis nog niet definitief beantwoord. Vele verwachtingen, in die jaren door Westerse en lokale waarnemers uitgesproken, zijn niet uitgekomen: afgezien van de oorlogen in Joegoslavië en de Kaukasus is geen van de potentiële vuurhaarden tot volledige ontbranding gekomen; de massale migratiestromen, die werden gevreesd, zijn uitgebleven. In plaats van een explosie van geweld lijkt een periode van relatieve rust te zijn ontstaan. De landen van Midden-Europa werken gestadig aan hun opbouw en richten zich hierbij in meer of mindere mate op het Westen. De voormalige sovjetrepublieken, met uitzondering van de Baltische staten, oriënteren zich voornamelijk op Rusland of aarzelen tussen Rusland, het Westen en andere, sterkere buurstaten. Toch heeft het wegvallen van het oude vertrouwde politieke stelsel ook tot veel onzekerheid geleid. Veel maatschappelijke problemen zijn nog niet opgelost. Onvrede over de prestaties van democratisch georiënteerde politici heeft ertoe geleid, dat in vrijwel de gehele regio de ex-communisten nog steeds, of opnieuw, een politieke factor van betekenis vormen. Aan de andere kant zoeken velen hun toevlucht tot nationalisme. Hoezeer de hernieuwde populariteit van nationalistisch gedachtegoed de vrede in Oost-Europa in gevaar kan brengen, wordt afdoende bewezen door de burgeroorlog in Joegoslavië.

De oorzaak is evident: de grenzen tussen de diverse staten zijn veel later tot stand gekomen dan die in West-Europa, meestal als resultaat van onderbroken staatsvorming. Staatsgrenzen vallen slechts in beperkte mate samen met etnische scheidslijnen en de meeste landen herbergen omvangrijke minderheden. Dikwijls bestaat er historische animositeit tussen dergelijke bevolkingsgroepen en het volk dat in een staat de meerderheid uitmaakt. Gedurende de vele jaren van dictatuur was het onmogelijk dit “oud zeer” te verwerken, temeer daar het vaak van staatswege werd aangewakkerd. Het ligt dan ook voor de hand, dat na de omwenteling frustraties over het uitblijven van economische verbeteringen al snel werden afgewenteld op deze minderheden. Vooral onder diegenen, die het minst van de hervorming konden profiteren, strijden communistisch-nostalgie en nationalistische tendenzen nog steeds met elkaar om voorrang. Dit alles weliswaar binnen het kader van een min of meer democratisch bestel, maar het is duidelijk dat de hervormers-democraten nog lang niet zeker zijn van hun positie.

De vraag, hoe stabiel de etnische verhoudingen binnen Oost-Europa in werkelijkheid zijn, is niet met honderd scripties van deze omvang te beantwoorden. In deze scriptie zal ik proberen de situatie te schetsen tussen de twee grootste staten van de regio (met uitzondering van Rusland): Polen en Oekraïne.

De Republiek Polen bevindt zich in een unieke geopolitieke positie, daar het land zich geheel omringd weet door een zevental nieuwe buurstaten. Niettemin lijkt Polen vrijwel het enige land van Midden- en Oost-Europa te zijn, dat niet verwickeld is in enigerlei etnisch of politiek conflict met een ander land. Op het eerste gezicht lijkt dat vreemd, daar Polen door de eeuwen heen altijd een grillige, onstabiele staat

is geweest, dikwijls het strijdtoneel van bloedige conflicten tussen de regionale supermachten; de huidige staatsgrenzen zijn in een relatief jong verleden ten nadele van miljoenen mensen tot stand gekomen.

Dit is mede te danken aan twee belangrijke factoren. Ten eerste gaat het Polen dankzij de economische shocktherapie van de vroege jaren negentig, die uiteindelijk zou leiden tot het lidmaatschap van de Europese Unie, redelijk voor de wind. Ten tweede is als gevolg van een reeks drastische maatregelen in de jaren veertig het aandeel van etnische minderheden in de Poolse bevolking gering in vergelijking met andere Oost-Europese landen. Desondanks zijn ook in Polen de hierboven genoemde tendenzen zichtbaar: in de jaren 1993-1997 en 2001-2005 vormden postcommunische partijen een voor Poolse begrippen stabiele regering, in de jaren 1995-2005 was de ex-communicist Aleksander Kwaśniewski president. Aan de andere kant is de rechtervleugel van de Poolse politiek na jaren van versplintering en marginaliteit sinds 2005 machtiger dan ooit tevoren; functionarissen van het huidige regeringsblok hebben in het verleden vijandige geluiden laten horen aan het adres van de etnische minderheden.

De situatie aan Oekraïense zijde is van een geheel andere orde. Tot 1991 was Oekraïne na de Russische Federatie onbetwistbaar de belangrijkste component van de Sovjet-Unie. Op 24 augustus van dat jaar verwierf het land onafhankelijkheid, maar voor velen werd dit een teleurstelling. De parlementaire democratie staat er nog in de kinderschoenen en zelfs na Oranje Revolutie van oktober 2004 hebben de ex-communicisten er de touwtjes steeds stevig in handen. In tegenstelling tot in Polen zijn hervormingen er nog nauwelijks van de grond gekomen en de armoede heeft er schrijnende vormen heeft aangenomen.

Naast deze problemen vormt de relatie met Rusland het belangrijkste vraagstuk waarmee Oekraïense politici zich vandaag de dag geconfronteerd zien. Het is een wijdvertakt en schier onoplosbaar probleem, dat zich uitstrekt tot een omvangrijke Russische minderheid, een slepend conflict over de Zwarte Zee-vloot, de status van de Krim, problemen rondom de leverantie van olie en de toekomst van het Gemeenebest van Onafhankelijke Staten. Het is in deze situatie zeer de vraag welk gewicht de Oekraïense autoriteiten toekennen aan de betrekkingen met Polen.

Toch zijn de betrekkingen tussen Polen en Oekraïne een factor van niet te onderschatten belang voor de toekomst van geheel Europa. De geschiedenis heeft herhaaldelijk aangetoond, dat een onafhankelijke Oekraïense staat op de veiligheid van Polen zeer ten goede komt, maar ook dat deze in vijandschap met Polen niet kan bestaan. Pas in 1991 kwamen, feitelijk voor het eerst in de geschiedenis, Polen en Oekraïne als gelijkwaardige staten naast elkaar te staan. Beide landen staan nu voor de zware opgave oude vetes te begraven en een solide basis te vinden om de wederzijdse betrekkingen op voort te bouwen.

De geschiedenis der Pools-Oekraïense betrekkingen evenwel is lang en tragisch. Men zou zo ver kunnen gaan te spreken van ervijandschap. De Oekraïense dichter Pantelejmon Kuliš vatte in 1882 de historische vijandschap tussen Polen en Oekraïeners in als volgt samen:

“In het smalle stuk land tussen twee zeeën zit de verbeterde Roetheen met zijn wrede, duizendjarige vijand, de Ljach [pejoratieve omschrijving in het Oekraïens voor een Pool,

JvS], en een door eeuwenlange misleiding opgeblazen woede brengt hen beiden tot razernij. Zij zijn gelijk de twee leeuwen, die de voor de gehele Christenheid ooit zo dreigende Bosporus deden sidderen – uit grote droefheid over wat is geweest en voorbijgegaan, en uit grote wanhoop over wat voorzeker zal zijn, scheuren deze elkaar nu de borst open tot aan het hart zelf, en nemen met hun boze, bloeddoorlopen ogen de vreugde waar, waarmee hun gezamenlijke vijanden zich verheugen. Aan deze weerzinwekkende strijd verliezen zij hun laatste krachten, hun laatste middelen, en zoals de gladiatoren in een Romeins circus bereiden zij elkaar onder de aanblik der volken een dood voor, waarop niet één hunner nazaten trots zal zijn.”¹

Toen Kuliš deze tekst schreef, kon hij onmogelijk de profetische waarde ervan beseft hebben. De vele drama's, die in de 20ste eeuw tot een crisis in de betrekkingen hebben geleid, moesten nog plaatsvinden. Al gaat het misschien wat ver te veronderstellen dat zijn beschrijving actueel is, het is onmiskenbaar waar, dat de verhouding tussen Polen en Oekraïners nog steeds problematisch is.

In deze scriptie wil ik nagaan in hoeverre van de aanwezigheid van een Oekraïense minderheid binnen de grenzen van Polen een bedreiging uitgaat voor de vrede tussen beide landen. Deze minderheid is weliswaar niet groot meer, maar groot genoeg om een niet te verwaarlozen factor te kunnen zijn in de politieke betrekkingen. Bovendien omvat de kwestie niet alleen de problematiek van een concrete etnische groep, maar ook minder vatbare elementen, zoals vooroordelen die het gevolg zijn van “door eeuwenlange misleiding opgeblazen woede”, frustraties over verloren gegane gebieden en teleurstelling over niet gerealiseerde ambities. Met andere woorden: welke sentimenten leven er tussen Polen en Oekraïners en waar kunnen die sentimenten toe leiden?

Op deze vragen wil ik trachten een antwoord te geven door ieder onderliggend probleem kort te beschrijven en te analyseren om aldus tot een verantwoorde slotsom te komen. Dat deze hoe dan ook vervuild zal zijn door mijn lange verblijf in Polen en mijn beperkte mogelijkheden onderzoek te doen in Oekraïne, is een onvermijdelijk doch naar het mij toeschijnt niet onoverkomelijk kwaad.

Voor de weergave van Oekraïense plaats- en persoonsnamen, alsmede van de titels van Oekraïense boeken, hanteer ik de transcriptieregels voor de Oekraïense taal, zoals die in 1968 door de International Organization on Standardization (het ISO/R9-systeem) zijn vastgesteld.² Ik houd mij aan de versie van 1968, omdat het in 1986 door de ISO vastgestelde systeem, dat gebaseerd is op een één-op-één-transcriptie, in de praktijk weinig wordt gebruikt; bovendien worden in deze versie elementaire verschillen tussen de talen onderling genegeerd en kleven er mijns inziens ook grote esthetische bezwaren aan.

Voor zover Poolse of Oekraïense geografische namen geen eigen – ingeburgerde – Nederlandse vertaling hebben, hanteer ik altijd de oorspronkelijke taal (of de transcriptie ervan) volgens de huidige staatsgrenzen. Dus: *L'viv* (Oekraïens) en niet: *Lwów* (Pools) of *L'vov* (Russisch); *Przemyśl* (Pools) en niet: *Peremyśl* (Oekraïens, dikwijls gebruikt in Engelstalige literatuur van Oekraïense herkomst);

Łemkowszczyzna (Pools) en niet: *Lemkivščyna* (Oekraïens) of *Lemkovyna* (lokaal). In twijfelgevallen en andere gevallen waarin ik dat zinvol acht, heb ik bij de eerste gelegenheid waar een geografische naam gebruikt wordt tussen haakjes andere belangrijke versies vermeld.

1. INTRODUCTIE

1.1. Natie, nationalisme, minderheden

Bij een bespreking van de betrekkingen tussen twee naties is het onvermijdelijk aandacht te besteden aan het fenomeen “natie” in het algemeen. Weliswaar is dit niet de plaats om een uitvoerige beschouwing te wijden aan de honderden definities die van dit begrip de ronde doen, maar aangezien het proces van natievorming een cruciale rol heeft gespeeld in de ontwikkeling van de Pools-Oekraïense betrekkingen en in die zin nog steeds in het heden doorwerkt, ontkom ik er niet aan mij toch te wagen in het doolhof van begrippen als natie, nationaliteit en nationalisme.

Een natie is in essentie niets meer dan een gemeenschap van mensen, die aan subjectieve criteria een gevoel van lotsverbondenheid ontlene, en bestaat derhalve slechts in het collectieve onderbewustzijn van de mensheid. Men zou haar kunnen beschouwen als een restverschijnsel, het resultaat van een doorlopend historisch proces waarin verschillende concepten met elkaar om voorrang strijden. Daar zowel dit proces als het voorlopige resultaat ervan in iedere situatie andere kenmerken vertoont, is het onmogelijk de natie te vervatten in absolute, objectieve criteria; een dergelijke aanpak zou per definitie een anachronistische omkering van de geschiedenis betekenen. Ons rest dus geen andere mogelijkheid dan iedere natie afzonderlijk te definiëren.

Wel kan men zich afvragen wat het concept is geweest, dat voortvloeiend uit het bovenstaande tot het hedendaagse natiedenken heeft geleid en waartegen andere concepten het hebben moeten afleggen. In het algemeen geloof ik, dat naties geboren worden uit nationalisme en niet andersom.

Nationalisme is één van de vele ideologieën, die kunnen gedijen dankzij een primitief gevoel van onzekerheid en angst voor het bestaan. Deze angst vertaalt zich in de behoefte aan een collectieve identiteit, een streven dat sterker is naarmate de omstandigheden waarin men verkeert slechter zijn. De neiging van mensen om tot een grotere groep te willen behoren, gaat vanzelf gepaard met het uitsluiten van anderen. De groepen die aldus ontstaan kunnen gebaseerd zijn op levensbeschouwing en politieke gezindheid, zoals in Nederland het geval was in de jaren voor de ontzuiling, op economische omstandigheden, zoals met name door marxistische theoretici wordt gedaan, op taal of dialect, op culturele factoren en op huidskleur. Wanneer etnische eigenschappen het criterium zijn, kan men spreken van nationalisme.

Nationalisme gaat in principe dus uit van de verschillen tussen één volk en alle andere. Het voornaamste criterium is in veel gevallen taal, omdat dit de meest in het oog springende en alom tegenwoordige vorm van communicatie is. Er zijn echter voorbeelden te over van groepen die meerdere talen spreken en toch één natie vormen of omgekeerd. Andere aanknopingspunten zijn dan ook religie en raciale kenmerken. Wezenlijker is echter een irrationeel gevoel van verbondenheid op basis van gemeenschappelijke historische lotgevallen en, hoofdzakelijk, het gezamenlijk thuishoren op bepaalde aarde.

In de praktijk vertaalt nationalisme zich meestal in het streven naar een eigen politieke eenheid voor datgene dat de voorvechters ervan als natie beschouwen, waarin de eigen religie vrijelijk kan worden

beleden en de eigen taal op alle niveaus van het maatschappelijk leven kan worden gebruikt. Wanneer die politieke eenheid reeds gerealiseerd is, komt nationalisme er dikwijls op neer, dat alles ondergeschikt wordt gemaakt aan haar belangen, hetzij door zich teweer te stellen tegen bedreigingen van buitenaf, hetzij door zich in te zetten voor grotere verzelfstandiging of expansie. Dergelijke uitingen van nationalisme kunnen meestal geïdentificeerd worden met patriottisme.

Een extreme vorm van nationalisme, die zijn wortels heeft in de 19de eeuw maar vooral in de jaren twintig en dertig van deze eeuw gangbaar werd, wordt door verschillende auteurs aangeduid als “integraal nationalisme” of kortweg “integralisme”. Voornaamste kenmerken zijn de verheerlijking van alles wat de natie eigen is, exclusivisme en xenofobie. Door de invloed van het Duitse nationaal-socialisme speelt ook antisemitisme doorgaans een rol, zij het niet per definitie. Het is deze vorm van nationalisme die in het algemene spraakgebruik als “nationalisme” te boek is komen te staan en waaraan het woord zijn – mijns inziens onterechte – negatieve connotatie ontleent.

Een laatste categorie die nadere aandacht behoeft, zijn de etnische of nationale minderheden. Een minderheid kan worden gedefinieerd als een groep, die om welke reden dan ook afwijkt van de meerderheid, wat die ook moge zijn. In het geval van een nationale minderheid kan men uitgaan van een groep, die de kenmerken heeft van een natie doch zich bevindt binnen het politieke territorium van een andere natie. Van belang is daarbij, dat de minderheid in kwestie niet over een eigen politieke eenheid beschikt, al is het mogelijk dat zij binnen het door haar bewoonde gebied een meerderheid vormt. Er kan onderscheid worden gemaakt tussen twee subcategorieën: ten eerste nationale minderheden die deel uitmaken van een natie die over een staat beschikt, in de praktijk meestal een buurstaat, maar zich daarbuiten bevindt; ten tweede nationale minderheden, die niet over een eigen staat of autonoom gebied beschikken. Met beide categorieën hebben wij in het kader van deze scriptie te maken.

Andere onderverdelingen zijn uiteraard ook mogelijk. Zo maakt Hieronim Kubiak met betrekking tot de Polen in de voormalige Sovjet-Unie onderscheid tussen nationale minderheden – mensen die dankzij het opschuiven van grenzen buiten de grenzen van Polen terecht zijn komen en dus altijd autochtoon zijn gebleven – en de Poolse diaspora, die het gevolg is van al dan niet vrijwillige emigratie.³ Aangezien binnen de Pools-Oekraïense context nauwelijks sprake is van een diaspora, is dit onderscheid in ons geval niet relevant.

1.2. Pools nationalisme

Het moderne Poolse natiedenken heeft, zoals de meeste nationalismen, zijn wortels in de 19de eeuw. Toch berust het door sommigen geventileerde idee, dat de Poolse natie een negentiende-eeuwse uitvinding zou zijn, op een misverstand. In werkelijkheid maakt het begrip “natie” veel langer deel uit van het Poolse vocabulaire, al is de betekenis ervan in de loop der eeuwen aan verandering onderhevig geweest.

In het curieuze conglomeraat, dat na de totstandkoming in 1385 van de Pools-Litouwse personele unie als *Eerste Rzeczpospolita* de geschiedenis in zou gaan, hadden de elementen die tegenwoordig

bepalen tot welke natie men behoort geen enkele betekenis. Tot de Poolse natie behoorde in die dagen iedereen, die deelhad aan het publieke leven van het koninkrijk. In de praktijk waren dat de hogere en lagere adel, de *szlachta*. Andere sociale categorieën, zoals boeren en burgers, waren nadrukkelijk uitgesloten. Voor zover het nodig werd geacht vertegenwoordigers van andere maatschappelijke lagen etnisch in te delen, geschiedde dat langs regionale lijnen. Zo was een Poolse boer een contradictie; men sprak daarentegen van Mazuriër, Roetheen of Wielkopolan. Aan de andere kant maakte een Duitstalige protestant of een orthodoxe Oekraïner, mits die tot de regerende klasse behoorde, wel degelijk deel uit van de Poolse natie. Zo ontstond de vreemde situatie waarin iemand zich tegelijkertijd Pool en Litouwer of Pool en Oekraïner kon voelen, kernachtig vervat in de zinsnede “*gente Ruthenus, natione Polonus*”.

In deze situatie kwam voor het eerst verandering in 1791, toen de beroemde doch nimmer geïmplementeerde 3 Mei-Constitutie ook de burgerij in de Poolse natie opnam, en in 1794, toen Tadeusz Kościuszko er de eerste aanzet toe gaf ook de boeren bij de natie te betrekken. Sindsdien heeft de Poolse natie in de loop van de 19de en 20ste eeuw een paradoxale ontwikkeling doorgemaakt: enerzijds breidde zij zich steeds verder uit tot alle lagen van de bevolking, anderzijds vernauwde het beeld zich steeds meer en maakte de natie, die diverse nationaliteiten en religies omvatte, plaats voor een natie van uitsluitend Poolssprekende katholieken.⁴

Afgezien van de tijdgeest was deze tendens voornamelijk het gevolg van de Poolse delingen. Door het verdwijnen van de Poolse staat verloor de *szlachta* haar rol als “politieke natie”. Zowel adel als andere lagen van de bevolking werden met een situatie geconfronteerd, waarin de eigen, nationale identiteit werd bedreigd door een vreemde overheerser. Het benadrukken van de Poolse identiteit raakte hierdoor steeds meer in de mode, terwijl tegelijkertijd andere etnische entiteiten zich geleidelijk bewust werden van hun verbondenheid met andere naties. Het zou trouwens tot ver in de 20ste eeuw duren voordat het moderne Poolse natiebesef algemeen was. Nog aan het eind van de 19de eeuw kon iemand die een boer Pool durfde te noemen daarvoor “stevig in elkaar geslagen worden”.⁵

Toen in 1918 de Poolse staat na meer dan een eeuw weer op de kaart van Europa verscheen en de kwestie zich opdrong hoe deze staat zou moeten worden vormgegeven, stonden beide concepties aan de wieg van de twee belangrijkste politieke oriëntaties van het interbellum. Roman Dmowski, leider van de Nationale Democraten (*Endecja*) en de voornaamste woordvoerder van het moderne Poolse natiedenken, streefde naar een etnisch homogene Poolse staat, waarbinnen voor niet-geassimileerde minderheden geen plaats was. Józef Piłsudski, van 1918 tot zijn dood in 1935 de onbetwiste leider van Polen, wilde een restauratie van de oude, multinationale Rzeczpospolita (*restitutio ad integrum*), maar ditmaal met gelijke rechten voor alle burgers. In de praktijk was zijn minderhedenpolitiek tweeslachtig; zijn goede bedoelingen konden niet verhinderen dat vele onderdrukkende maatregelen in deze periode tot een radicalisering leidden van alle partijen die bij het broeiende nationaliteitenconflict betrokken waren. Achteraf zou men kunnen stellen, dat Piłsudski zich vergeefs tegen de tijdgeest trachtte te verzetten. Ondanks zijn machtige positie was hij niet in staat zijn ideaal te verwezenlijken. Curieuzer nog is het feit, dat Dmowski, wiens politieke invloed eigenlijk steeds zeer beperkt is geweest, zijn programma uiteindelijk verwezenlijkt zag

door zijn grootste politieke tegenstanders, de communisten: pas in 1945 en de jaren daarna kwam het Polen tot stand zoals hij het voor ogen had gehad en zoals wij het nu kennen.

Desalniettemin is de vraag, of het hedendaagse Polen als een natiestaat gezien kan worden, voor discussie vatbaar. Van de miljoenen, die in het interbellum Polens nationale minderheden uitmaakten, is niet meer dan een fractie overgebleven; de Joden, voor zover zij de Holocaust hebben overleefd, hebben als gevolg van naoorlogse antisemitische campagnes het land in groten getale verlaten, de Duitsers zijn massaal over de grens gezet, vele Oekraïners en Wit-Russen zijn al dan niet vrijwillig naar de Sovjet-Unie vertrokken. Toch stelt Michał Jagiełło, bekend als publicist en in de jaren 1989-1997 Pools onderminister van cultuur, dat Polen vanwege de aanwezigheid van het grote aantal nationale minderheden beschouwd moet worden als een nationaliteitenstaat, ook al maken Polen de overgrote meerderheid der bevolking uit.⁶ Hoewel dit niet feitelijk onjuist is, maakt de aanwezigheid van minderheden een land nog niet automatisch tot nationaliteitenstaat. Gezien het marginale karakter van de minderheden moet Polen naar mijn overtuiging wel degelijk als natiestaat worden beschouwd.

Keren wij thans terug naar de Poolse natie zelf. Het is geen eenvoudige opgave deze op een bevredigende manier te definiëren. De Nederlandse praktijk, waarin nationaliteit samenvalt met staatsburgerschap, is op de Poolse situatie niet of hooguit in geringe mate van toepassing. Een immigrant of zelfs een lid van één van de nationale minderheden kan weliswaar Pools staatsburger zijn, maar is om die reden nog geen Pool. Iedereen weet of voelt instinctief aan of iemand een Pool is of niet, maar niemand kan met zekerheid zeggen wat daarvoor nu precies de reden is. Op de meest basale en in het oog springende kenmerken van de Pool, het rooms-katholicisme en de Poolse taal, zijn uitzonderingen mogelijk; een historische band met beide kan dikwijls volstaan. Zelfs wanneer men het gehele spectrum aan stereotypen in aanmerking neemt, is het niet mogelijk tot een eensluidend antwoord te komen. De oorzaak, zoals reeds in de vorige paragraaf aangeduid, ligt in het feit dat de Poolse natie zoals alle naties een restverschijnsel is, het resultaat van een proces, waardoor het onmogelijk is haar te vervatten in criteria. De Poolse natie is datgene wat is overgebleven nadat alles wat erbuiten valt er door de geschiedenis is uitgefilterd.

Wanneer men desondanks een poging wil doen de Poolse natie te karakteriseren zonder daarbij te vervallen in vage kwalificaties, is het nuttig de historische processen, die tot haar huidige gestalte hebben geleid, nader in ogenschouw te nemen. Andrzej Walicki onderscheidt in zijn artikel "*The three traditions of Polish patriotism*" drie wezenlijke stadia in de ontwikkeling van het Poolse nationalisme en daarmee in de ontwikkeling van de Poolse natie.⁷ Daar dit niet de aangewezen plaats voor een uitvoerige bespreking van de ontstaansgeschiedenis van de Poolse natie, zal ik mij hier beperken tot de sporen die van deze drie tradities terug te vinden zijn in het heden.

De eerste is geworteld in de adelsdemocratie van de Eerste Rzeczpospolita en gaat uit het bestaan van een collectieve nationale wil. Loyaliteit hieraan was een morele plicht voor eenieder; wie desondanks weigerde zich aan de unanimité te onderwerpen, had daarvoor klaarblijkelijk zwaarwegende argumenten en had krachtens één van de merkwaardigste instituties uit die tijd, het illustere *liberum veto*, het recht alle

genomen beslissingen terug te draaien en de Landdag te ontbinden. In de nadagen van de Rzeczpospolita leidde dit tot onregeerbaarheid en anarchie, omdat een abstract gegeven als collectieve wil in de praktijk natuurlijk een fictie is en verschillende edellieden zich maar al te graag lieten manipuleren door buitenlandse mogendheden. Maar al is het principe van “nationale wil” tegenwoordig reeds lang door de werkelijkheid achterhaald, het staat vast dat de lange traditie van democratie, hoe onvolkomen ook, heeft geleid tot een sterke geëmancipeerdheid van het Poolse volk, waardoor de bewering, dat iedere Pool in zekere zin een politicus is, onmiskenbaar een kern van waarheid bevat. Kenmerkend is ook het feit, dat ondanks de democratisering van de Poolse natie vele elementen van de oude adelsmaatschappij behouden bleven, variërend van het belang dat wordt gehecht aan eer en moraliteit tot de beroemde Poolse hoffelijkheid.

De tweede door Walicki genoemde traditie is een directe voorzetting van de eerste. Na het verdwijnen van de Poolse staat moest loyaliteit aan een concreet lichaam noodgedwongen plaatsmaken voor loyaliteit aan een steeds verder vervagende herinnering. Frustratie over de vernederingen van de Poolse delingen leidde daarbij tot een soort overcompensatie, waarbij de natie een ethisch ideaal werd. Walicki spreekt van “*a strange combination of national humiliation with an increased feeling of national importance, stemming from an awareness of the all-European significance of the Polish cause...*”⁸ Als belangrijkste eigenschappen van dit romantische, negentiende-eeuwse nationalisme noemt hij: het idealiseren van het spirituele erfgoed van de Poolse natie, het geloof in haar mondiale onmisbaarheid en de overtuiging dat het goede (de natie), wat er ook gebeurt, vroeg of laat zal overwinnen.

Het is ongetwijfeld deze traditie, die het sterkst doorwerkt in het heden en waaraan de Poolse natie haar specifieke *couleur locale* ontleent. Dit mag onder meer blijken uit een grote voorliefde voor symboliek en een bijna obsessieve preoccupatie met het nationale verleden, zichtbaar in vele facetten van het dagelijks leven in Polen, van boekhandels en de media tot aan de vele monumenten die op de vreemdste plaatsen aangetroffen kunnen worden. Opvallend is de alomtegenwoordigheid van groten uit de Poolse geschiedenis. Curieus is ook het feit, dat historische nederlagen vaak met evenveel enthousiasme herdacht worden als de overwinningen, met als achterliggende gedachte dat de strijd om een goede en nobele zaak ging en de Polen daarom in ieder geval de morele overwinnaars waren.⁹ Als geen ander volk zijn de Polen gevoelig voor de heroïek van een verloren strijd, en de heldenrol van de *Armia Krajowa*, het ondergrondse verzet ten tijde van de Tweede Wereldoorlog, is zelfs voor veel historici een onaantastbaar gegeven. De neiging tot schromelijke overschatting van de rol, die Polen in de wereld speelt, komt nog het sterkst tot uiting in de theorie van het “Poolse messianisme”, een negentiende-eeuwse filosofie die voor de Poolse natie de bijna religieuze rol van uitverkoren volk en waarborger van de christelijke (rooms-katholieke) Europese beschaving ziet weggelegd en die tot op de dag van vandaag nog steeds trouwe aanhangers heeft.

Voor de duidelijkheid zij opgemerkt, dat dit welhaast mystieke gevoel van verbondenheid met de Poolse natie geenszins tot uiting komt in loyaliteit aan de Poolse staat of andere instituties, doch betrekking heeft op de romantische conceptie van de natie als het spirituele erfgoed van een groot en heroïsch verleden.¹⁰

De derde traditie die Walicki onderscheidt, wordt door hem omschreven als “*the tradition which thinks of the nation in terms of national interest*”¹¹. Deze denkwijze ontstond in directe oppositie tot het hierboven beschreven romantische nationalisme en verzette zich tegen het irrationele karakter ervan. Om te kunnen overleven, zo stelde de voornaamste theoreticus Roman Dmowski, moest de Poolse natie ten koste van alles voor haar eigen belangen opkomen, zonder daarbij te rekenen op de natuurlijke steun van bondgenoten. Hij benadrukte de moeilijke geopolitieke positie waarin Polen verkeerde en wees ethische bezwaren tegen de keiharde strijd, die zijns inziens gevoerd moest worden, als zwakheid van de hand. Voorts herdefinieerde hij de Poolse natie volgens etnische criteria: zij zou diegenen omvatten wier taal en cultuur Pools waren en wier religie het katholicisme was.¹²

Hoewel Dmowski’s benadering in nagenoeg alle opzichten van realisme getuigt en de juistheid van veel van zijn stellingen door de geschiedenis is bevestigd, is het de vraag in hoeverre zijn “nationalisme van het eigenbelang” een directe invloed heeft gehad op de hedendaagse Poolse mentaliteit. Het ontbreken van morele bezwaren tegen geweld en pacts met de vijand valt slecht te rijmen de ethiek van het – nog steeds dominerende – romantische nationalisme. Het integrale nationalisme is door toedoen van zowel het Duitse nationaal-socialisme als door het communisme, dat het in zekere zin incorporeerde, bovendien in discredit geraakt. Hetzelfde geldt voor het realistische aspect, vaak aangeduid als “positivisme”: doordat in de jaren zeventig en tachtig ook gematigde dissidenten zichzelf, vaak uit tactische overwegingen, in het romantisch-ethische kamp plaatsten, kon de communistische overheid zich het alleenrecht op politiek realisme toeëigenen door het Jaruzelski-regime als het “kleinste kwaad” te presenteren. En zo kwam *Solidarność* ondanks haar inefficiëntie als morele winnaar uit de bus.¹³

Ik ben geneigd te concluderen dat de directe invloed van het integrale nationalisme op het hedendaagse Poolse nationale bewustzijn gering is. Deze invloed is des te moeilijker vast te stellen, omdat integraal nationalisme geen specifiek Pools verschijnsel is, doch deel uitmaakt van de grote ideologieën, die onder invloed van de industriële revolutie in het westen zijn ontstaan en overgewaaid naar Oost-Europa. In de volgende paragraaf zullen wij zien, dat ook in Oekraïne het integrale nationalisme een belangrijke rol heeft gespeeld. Het feit, dat het door de Poolse integrale nationalistengepropageerde natiebeeld van de katholieke Pool, alsmede de daaraan gepaard gaande visie op de minderhedenkwestie later gemeengoed zijn geworden, zie dan ook ik eerder als het resultaat van een autonoom proces. De moderne Poolse natie is zeker geen uitvinding van Roman Dmowski, men kan hem hooguit als haar Columbus beschouwen.

1.3. De opkomst van de Oekraïense natie

In tegenstelling tot de Poolse natie, die eeuwenlang in diverse gedaantes heeft bestaan, zijn de eerste aanwijzingen van het bestaan van een Oekraïense natie pas te traceren in de 17de eeuw. Daarbij moet men zich realiseren, dat de Oekraïense natie en het Oekraïense volk, zoals ik het gemakshalve noem, twee verschillende entiteiten zijn. Onder “volk” versta ik hier een gemeenschap van mensen met gemeenschappelijke etnische eigenschappen, die haar in hedendaagse categorieën beschouwd tot natie zouden bestempelen, zonder dat er evenwel sprake moet zijn van enigerlei nationaal bewustzijn. Wanneer

dit Oekraïense volk is ontstaan, is moeilijk te zeggen. De oudste overgeleverde documenten, waarin specifieke kenmerken van de Oekraïense taal voorkomen, stammen uit de 14de en 15de eeuw.¹⁴

De naam “Oekraïners” is als etnoniem overigens pas in gebruik geraakt aan het eind van de 19de eeuw onder invloed van de Oekraïense historicus en politicus Mychajlo Hruševs’kyj. Vóór die tijd werden de Grieks-katholieken in Galicië bij voorkeur aangeduid als “Roethenen” (Pools *Rusini*), terwijl de Russen de naam “Klein-Russen” hanteerden. Het woord stamt oorspronkelijk uit het Pools. Ten tijde van de Eerste Rzeczpospolita had het betrekking op de bevolking van de *województwa* Kiëv en Braclaw en werd gaandeweg uitgebreid naar andere door Roethenen bewoonde gebieden.

Alvorens in te gaan op de eigenaardigheden van het Oekraïense nationale bewustzijn, is het nodig enkele opmerkingen van algemene strekking te maken. Ten eerste kan met betrekking tot de Oekraïense natie worden uitgegaan van twee premissen: zij is ontstaan in voortdurende wisselwerking met andere naties en staten, in het bijzonder de Poolse en de Russische, en is het resultaat van een lange strijd om erkenning van haar bestaan. Ten tweede is er sprake van een sterke regionale differentiëring, die het gevolg is van het feit dat het huidige Oekraïense grondgebied vóór 1945 vrijwel nooit een politieke eenheid is geweest. Het derde punt ten slotte betreft de classificering van het Oekraïense nationalisme. Het is mogelijk, zoals Kenneth Farmer doet, de ontwikkelingsgang van het Oekraïense nationalisme onder te brengen in een aantal stadia (“nationalistische golven”). Ik geef er echter de voorkeur aan, naar analogie met Andrzej Walicki, een onderverdeling te hanteren in tradities. Met dit uitgangspunt kom ik tot een viertal hoofdrichtingen: de revolutionaire traditie van het kozakkendom, het romantische plattelandsnationalisme van de 19de eeuw, de merkwaardige synthese van nationalisme met socialisme aan het begin van de 20ste eeuw en ten slotte het integrale nationalisme.

Een eerste aanzet tot Oekraïense natievorming werd gemaakt in de 17de eeuw, toen Oekraïense kozakken onder leiding van de legendarische *hetman* Bohdan Chmel’nyc’kyj in opstand kwamen tegen de Poolse landeigenaren. Oorspronkelijk waren zij een samenraapsel van gevluchte lijfeigenen, vrije boeren en adellijke avonturiers, die in de laagvlakte van de Dnjepr een semi-nomadisch bestaan leidden en tot taak hadden hun land te beschermen tegen invallen van Tataren, Turken en Mongolen.¹⁵ In de loop van de 16de eeuw ontwikkelden de kozakken zich tot plaatsvervangers van de oorspronkelijke Oekraïense aristocratie, die steeds sterker onder Poolse invloed was komen te staan. Hun verzet betrof vooral de brutale kolonisatie van Oekraïne door Poolse magnaten, die op niets anders uit waren dan hun eigen gewin. Aanvankelijk streefden zij slechts naar autonomie binnen de Rzeczpospolita, maar aangezien de hun sociale positie volwaardige deelname aan het Pools-Litouwse nationale leven uitsloot en hun pogingen daartoe keer op keer door de Poolse landeigenaren werden gefnuikt, stuurde Chmel’nyc’kyj vanaf 1650 aan op een totale breuk. In de overtuiging, dat van Russische zijde een betere behandeling te verwachten viel, stelde hij het door hem bestuurde land in 1654 middels het Verdrag van Perejaslav onder de protectie van de Russische tsaar. Hiermee was het Oost-Oekraïense land voor de Rzeczpospolita verloren. Onder de naam *Hetmanščyna* (Hetmanaat) zou de kozakkenstaat ruim een eeuw lang als semi-onafhankelijke staat binnen het tsarenrijk blijven bestaan, totdat Catharina II in 1785 de laatste sporen van autonomie uitwiste.

De directe invloed van de kozakken op het Oekraïense nationale bewustzijn is beperkt. Van groot belang zijn daarentegen de vele interpretaties van hun historische rol. Latere nationalistische denkers herkenden in de kozakkenopstanden een vroeg voorbeeld van een Oekraïense nationale beweging, terwijl het Hetmanaat de stelling kon legitimeren, dat de Oekraïners een historische natie waren (d.w.z. een natie geworteld in een oude staat, die daaraan *ipso facto* het recht ontleent op een nieuwe staat). Oekraïense populistische historici bepleiten aan de andere kant een visie, waarin de kozakkenopstanden worden gezien als een strijd democratie tegen aristocratie. Die optiek is anachronistisch en bovendien onjuist, daar zich ook onder de kozakkenofficieren veel lagere adel bevond.¹⁶

In het nationale mythologie van de Oekraïners vervullen de kozakken de functie van archetypische helden. In die hoedanigheid zijn zij te vergelijken met de cowboys in Amerika en de vikingen in Scandinavië.¹⁷ Overigens bestaan er nog steeds kleine concentraties kozakken, die hun tradities in ere houden; zij houden zich doorgaans ver van de politiek, maar worden alom gerespecteerd als engelbewaarders van de Oekraïense natie en staat.

Het moderne Oekraïense nationalisme is, evenals het Poolse, ontstaan in de loop van de vorige eeuw. Zowel binnen de Habsburgse Monarchie als in de Oekraïense *gubernii* van tsarisch Rusland leefden de Oekraïners vooral op het platteland en maakten onder de heerschappij van Poolse en Russische landeigenaren de onderlaag van de maatschappij uit. Voor zover er sprake was van een middenklasse, bestond deze vooral uit Polen, Russen en Joden. Het Oekraïense nationalisme, dat tegen deze achtergrond ontstond, had dientengevolge een uitgesproken plattelandskarakter en verheerlijkte het romantische dorpsleven. Nog altijd vormt de overtuiging dat de ware geest van het Oekraïense volk op het platteland huist een belangrijk element van het Oekraïense nationale bewustzijn. Dit is eenvoudig zichtbaar in het culturele leven, dat – ook in de steden – gedomineerd wordt door folklore; karakteristiek is het feit, dat Oekraïense kunst zich nooit geheel heeft kunnen ontworstelen aan folkloristische elementen zonder haar nationale karakter te verliezen.

Toch was er een kleine *intelligentsia* die het niet bij de de idealisering van het Oekraïense landleven liet. De dichter Taras Ševčenko, die door velen gezien wordt als de vader van de Oekraïense natie, voelde een grote betrokkenheid bij de benarde situatie van zijn mede-Oekraïners en was bereid desnoods langs revolutionaire weg de vrijheid te zoeken. Zijn nationalisme was gespeend van beperktheid en chauvinisme en maakte, in de woorden van de historicus Orest Subtelny, deel uit van zijn “universele streven naar rechtvaardigheid”¹⁸. In zijn voetsporen traden de schrijvers Ivan Franko en Larysa Kosač-Kvitka (Lesja Ukrajinka), alsmede de historici Mykola Kostomarov en Mychajlo Hruševs’kyj; de laatste speelt in het Oekraïense nationalisme een bijzondere rol, daar hij als eerste de theorie lanceerde dat Kiëv Rus’ in wezen een Oekraïense staat was.

Het nationalisme van dergelijke intellectuelen was ondanks het verlichte karakter ervan diep geworteld in de romantische traditie. Deze stond natuurlijk op gespannen voet met het in dezelfde periode vooral in de steden opkomende socialisme. Niettemin kwam het tot een synthese van beide stromingen, die culmineerde in een soort sociaal-democratisch nationalisme, dat in de schrijver-politicus Volodymyr

Vynnyčenko zijn voornaamste woordvoerder vond. Deze filosofie, die in schril contrast staat met het communistische internationalisme, is nog het best te vergelijken met die van de Russische Socialisten-Revolutionairen, met dien verstande dat bij laatstgenoemden het nationalistische aspect geen wezenlijke rol speelt. Het was de leidende ideologie van de *Central'na Rada*, ten tijde van de Russische Revolutie het Oekraïense antwoord op de Kiëvse Sovjet en de vertegenwoordiging van de voorlopige regering, die beide gedomineerd werden door Russen. Onder voorzitterschap van Mychajlo Hruševs'kyj stond deze *Rada* op 21 januari 1918 aan de wieg van de Oekraïense Volksrepubliek (UNR).¹⁹

Verwantschap met deze traditie is aanwijsbaar bij de *šestydesjatyki* (zestigers), een ongeorganiseerde groep jonge schrijvers die in de jaren zestig en zeventig in het geweer kwam tegen de teloorgang van de Oekraïense taal en cultuur ten gevolge van russificatie. Velen hunner hadden zelf een marxistisch-leninistische achtergrond en hun ontevredenheid gold niet het communisme of de Russen, maar de hegemonie van de Russen binnen het systeem. Als Tsjechoslowakije en Cuba communistisch en onafhankelijk kunnen zijn, zo vroegen zij zich af, waarom dan niet Oekraïne en Georgië?²⁰ Farmer vergelijkt dit “humanistische” nationalisme met dat van de Derde Wereld: *“the call for communal solidarity of a group with perceived immediate commonalities (language, culture, myth of common descent and fate) as against a group that is perceived as alien along the same dimensions, and can be construed to be an ‘exploiter.’”*²¹

Enkelen van hen, onder wie Ivan Drač, zouden in de beginjaren van *Ruch*, de Oekraïense pendant van de volksfronten die als gevolg van de *perestrojka* in de gehele Sovjet-Unie opkwamen, het gematigde, democratische en open karakter van deze beweging personifiëren.

Tot dezelfde traditie reken ik – zij het met enige moeite – ook het nationale communisme, dat vooral in de jaren twintig een belangrijke rol speelde. Paradoxaal genoeg brak voor Oekraïne na de onvrijwillige opname in de Unie van Socialistische Sovjet-Republieken een decennium van ongekende nationale en culturele bloei aan. Ondanks het geringe aantal Oekraïense bolsjewieken verwierven nationale communisten als Mykola Skrypnyk en Oleksandr Šums'kyj sleutelposities binnen het staatsapparaat, die zij benutten om in korte tijd op alle niveaus van het maatschappelijk leven een ingrijpende oekraïnisatie door de voeren. Ook in de jaren zestig spande de eerste secretaris van het Oekraïense partijapparaat, Petro Šelest, zich in om – binnen de beperkte mogelijkheden die in die jaren voorhanden waren – de Oekraïense cultuur zoveel mogelijk te bevorderen. Ten slotte kan ook Leonid Kravčuk, president in de jaren 1991-1994, ondanks zijn voorgeschiedenis en zijn pragmatisme zonder enige twijfel tot de nationale communisten worden gerekend.

De vierde nationalistische traditie, het integrale nationalisme, komt in grote lijnen overeen met haar Poolse pendant en wordt belichaamd door de *Orhanizacija Ukrajins'kych Nacionalistiv* (Organisatie van Oekraïense Nationalisten, OUN) en haar politieke nazaten. De belangrijkste ideoloog van deze stroming was de literatuurcriticus Dmytro Doncov, die zelf overigens niet aan de OUN gelieerd was. Zijn voornaamste kritiek op het humanistische nationalisme van zijn voorlopers bestond hierin, dat zij zijns inziens vele kansen hadden verspeeld door hun veel te meegaande houding jegens Rusland, dat hij als “de

culturele tegenhanger” van Europa zag, en hun pogingen de steun te krijgen van minderheden als Polen en Joden. De Oekraïense natie – in de engste zin des woords – was voor hem een alles overheersend ideaal, waarvoor een meedogenloze strijd geleverd moest worden. In de ideologie van de OUN resulteerde dit in de irrationele verheerlijking (met een duidelijk mystieke ondertoon) van geweld, gewapende strijd en jeugdige vitaliteit, alsmede in een lange reeks terroristische acties gedurende de jaren dertig.²² De OUN huldigde het *Führerprinzip* (“Führer” was tot zijn gewelddadige dood in 1938 kolonel Jevhen Konovalec’, daarna voerde de radicale vleugel van de OUN onder leiding van Stepan Bandera ten tijde van de Tweede Wereldoorlog een ware guerrilla-oorlog). De grootste vijand van de Oekraïners was in de optiek van de integrale nationalistes Rusland, in het bijzonder het Russische bolsjewisme, maar ook anti-Poolse sentimenten waren sterk. Mede onder druk van de politieke realiteit opereerde de OUN aanvankelijk uitsluitend op Pools grondgebied en richtte haar terroristische activiteiten vooral tegen de Poolse overheid. Deze houding werd door Doncov zelf overigens niet gebillijkt; hij zag Polen als een onvermijdelijke partner om Rusland te bestrijden, met als enig alternatief dat Polen en Rusland zich samen tegen de Oekraïners zouden keren.²³

Het Oekraïense integrale nationalisme staat in dezelfde traditie als het Italiaanse fascisme en het Duitse nationaal-socialisme, die beide van grote invloed zijn geweest op de ideologie van de OUN. Poolse historici leggen hier graag de nadruk op. Het is echter een onmiskenbaar feit, dat het Oekraïense integrale nationalisme een direct antwoord was op het Poolse, en dat de OUN niets anders was dan het Oekraïense equivalent van de *Endecja*. Dat de OUN radicaler was in haar opstelling, moet worden geweten aan de *underdog*-positie van waaruit zij noodgedwongen moest opereren.

Nog steeds beroepen vele partijen en organisaties zich luidruchtig op het geestelijke erfgoed van de OUN, al komt bij verkiezingen keer op keer na voren, dat de maatschappelijke steun ervoor zelfs in West-Oekraïne gering is. Niettemin heeft het integrale nationalisme een belangrijk stempel gedrukt op de twintigste-eeuwse Oekraïense geschiedenis, al heeft dit de Oekraïense zaak meer kwaad dan goed gedaan. Gebrekkig inzicht in Oekraïense aangelegenheden heeft er in zowel het Westen als in Polen toe geleid, dat deze extreme vorm van nationalisme een etiket werd, niet alleen voor het Oekraïense nationalisme, maar ook – met alle gevolgen van dien – voor de Oekraïense natie als geheel.

In tegenstelling tot de Poolse situatie, waarin iedere nationalistische traditie een eigen natieconcept hanteert, heeft het etnische gegeven in alle varianten van Oekraïens nationalisme de boventoon gevoerd. De Oekraïners waren immers nooit een politieke natie geweest en moesten hun nationale gevoel daarom noodgedwongen ontleenen aan evidente verschillen met andere naties; het verschil in benadering betreft derhalve voornamelijk de consequenties die hieraan werden verbonden. Desondanks kan men minder eenvoudig dan in het Poolse geval stellen dat de Oekraïense natie het directe resultaat is van Oekraïens nationalisme. De oorzaak hiervan is een verschil in maatschappelijk draagvlak: waar het Poolse nationalisme in zekere zin gemeengoed is, is het Oekraïense eigenlijk steeds uitsluitend voorbehouden geweest aan een kleine groep intellectuelen en nooit gedragen door grote volksmassa’s.

Een belangrijk fenomeen, dat ik tot dusverre buiten beschouwing heb gelaten, is de sterke regionale differentiëring die aangetroffen kan worden in zowel het Oekraïense nationalisme als de Oekraïense natie. Zo heeft het integrale nationalisme vrijwel uitsluitend een rol gespeeld in het gedeelte van Oekraïne dat in het interbellum deel uitmaakte van de Polen, terwijl de socialistische variant beperkt bleef tot tsaristisch Rusland en later de Sovjet-Unie. Deze regionale verschillen, die ook hun weerslag hebben op het nationaal bewustzijn, zijn het resultaat van het zeer diverse verloop van de geschiedenis in de verschillende delen van de huidige Oekraïne. Aldus kan men de Oekraïense oblasten (provincies) in drie hoofdcategorieën onderverdelen, die grofweg overeenkomen met de verdeling van de Oekraïense taal in dialecten: West-Oekraïne, Midden- en Noord-Oekraïne alsmede Oost- en Zuid-Oekraïne.

Tot Oost-Oekraïne reken ik de historische landstreek Slobožanščyna (het oostelijke deel van de oblasten Sumy en Poltava alsmede de oblasten Charkiv en Luhans'k) en de oblasten Dnipropetrovs'k, Zaporizžja en Donec'k; tot Zuid-Oekraïne de oblasten Odessa, Mykolajiv, Kirovohrad en de autonome republiek Krim. De Oost- en Zuid-Oekraïense oblasten hebben nooit deel uitgemaakt van de Pools-Litouwse Rzeczpospolita en met uitzondering van de Krim, die tot 1783 onder Tataars-Osmaanse heerschappij stond, zijn zij altijd deel geweest van tsaristisch Rusland en later van de USSR, kortstondige bezettingen in oorlogstijd uiteraard niet meegerekend. Dientengevolge hebben zij het sterkst en het langst blootgestaan aan russificatie en is het nationaal bewustzijn onder Oekraïners er het zwakst.

Midden- en Noord-Oekraïne wordt gevormd door twee historische landstroken: *Pravoberežna Ukrajina* (oorspronkelijk de eigenlijke Oekraïne, gelegen aan de rechteroever van de Dnipro, bestaande uit het westelijk deel van de oblasten Sumy en Poltava, de oblasten Černihiv, Kiëv (inclusief de hoofdstad) en Čerkasy, alsmede het oostelijk deel van de oblast Žytomyr) en Podolië (Oekr. *Podillja*, Pools *Podole*, bestaande uit de oblasten Chmel'nyc'kyj en Vinnycja). Vóór de Poolse delingen maakten deze oblasten gedurende een langere of kortere periode deel uit van de Pools-Litouwse Rzeczpospolita en zijn sindsdien steeds onderdeel geweest van tsaristisch Rusland en de USSR. De gevolgen van de russificatiepolitiek zijn hier minder sterk, vermoedelijk als gevolg van de impact van het Poolse verleden en meer in het bijzonder de centrale ligging.

De West-Oekraïense oblasten zijn onderling het sterkst gedifferentieerd en hebben als bindende factor, dat zij in het interbellum buiten de grenzen van de Sovjet-Unie vielen. Oost-Galicië, oftewel de huidige oblasten L'viv, Ivano-Frankivs'k en Ternopil', maakte achtereenvolgens deel uit van de Rzeczpospolita (tot 1772), de Habsburgse Monarchie (1772-1918) en Polen (1918-1939). De historische provincie Volhynië (de huidige oblasten Volyn', Rivne en het westelijk deel van Žytomyr) behoorde eveneens tot de Rzeczpospolita en in de jaren 1918-1939 tot Polen, maar stond van 1793 tot 1918 onder Russisch bestuur. De oblast Transkarpatië (Oekr. *Zakarpattja*) maakte vanaf de Middeleeuwen deel uit van Hongarije en behoorde in het interbellum tot Tsjecho-Slowakije. Noord-Bukovyna (de oblast Černivci) ten slotte was oorspronkelijk een onderdeel van het Osmaanse Rijk, dat na de Eerste Wereldoorlog ten deel viel aan Roemenië. Deze grote verschillen in historische ontwikkeling tussen de diverse Oekraïense regio's hebben diepe sporen nagelaten. De Oekraïense natie is een aanzienlijk zwakkere eenheid dan de

Poolse. Waar het Pools als nationale taal en het rooms-katholicisme als nationale religie sterke pijlers zijn van het Poolse natiebewustzijn, geldt voor Oekraïne steeds een tweedeling tussen oost en west, waarbij het midden doorgaans een sterkere verwantschap met het oosten vertoont dan met het westen. Daarbij valt het grote verschil tussen West- en Oost-Oekraïense dialecten nog in het niet in vergelijking met de religieuze tweedeling en de diepe psychologische kloof die beide helften van elkaar scheidt.

Het religieuze onderscheid tussen West- en Oost-Oekraïne is tevens één van de meest wezenlijke karakteristieken van de Oekraïense natie als geheel. Oekraïne verkeert in de voor Oost-Europese begrippen unieke situatie dat zij al eeuwenlang het strijdtoneel is tussen twee nationale kerken: de Grieks-katholieke en de orthodoxe. De oorsprong van het conflict ligt bij de Unie van Brest, die in 1596 gesloten werd tussen het Vaticaan en het Byzantijnse patriarchaat om de westerse en oosterse christelijke kerk te hererenigen. Dit leidde tot ernstige schermutselingen tussen de verdedigers van de Unie en diegenen die zich aan de heerschappij van het Vaticaan bleven onttrekken. In de meeste Oekraïense landen hield de Unie slechts enkele decennia stand voordat uiteindelijk de orthodoxie het pleit definitief won; in Galicië en Transkarpatië bleef het amalgaam van een oosters-Byzantijnse, maar aan het Vaticaan ondergeschikte kerk echter gehandhaafd. Voor de West-Oekraïners zou deze nieuwe religie later een sleutelrol spelen in de ontwikkeling van hun nationale bewustzijn. Voor de volledigheid zij opgemerkt dat “Grieks-katholiek” eigenlijk een verouderde benaming is; correcter ware het te spreken van de “Katholieke Kerk van de Byzantijnse rite” of kortweg van de “Oekraïens-Katholieke Kerk”. Daar echter de naam “Grieks-katholiek” in binnen- en buitenland nog steeds de bekendste en meest gebruikte is, zal ik deze blijven hanteren; zij geniet ook mijn voorkeur boven het in het populaire spraakgebruik vaak voorkomende “uniaten”.

Het grootste en meest wezenlijke verschil tussen de West- en Oost-Oekraïense landen is van zuiver psychologische aard. Eeuwenlange russificatie heeft in de Oekraïense landen, die vóór 1945 deel uitmaakten van het Russische Rijk en later van de Sovjet-Unie, de ontwikkeling van een nationaal bewustzijn in gevoelige mate afgeremd. Hoewel deze russificatie een honderdkoppig monster is dat op vrijwel alle denkbare manieren tot uiting komt, kan men de twee belangrijkste gevolgen ervan vrij eenvoudig onderscheiden. Ten eerste vormen in vooral de Oost- en de Zuid-Oekraïense oblasten de Russen een substantieel onderdeel van de bevolking, in sommige regio's zelfs een meerderheid. Ten tweede is onder Oekraïners in dezelfde oblasten de verbondenheid met de Oekraïense natie gering en heeft een groot aantal van hen het Russisch als moedertaal; zelfs van diegenen die Oekraïens spreken, afficheren de meesten zich liever met de eigen regio. Slechts een derde van de Oekraïense bevolking identificeert zich er met de Oekraïense natie als zodanig.²⁴

De Oekraïense socioloog Mykola Rjabčuk spreekt in dit verband van het “Klein-Russische complex”: de hardnekkige overtuiging dat de Oekraïners niets anders zijn dan een “door kwade historische krachten” afgescheurde tak van de Groot-Russische boom, wier taal, cultuur en civilisatie weliswaar nauwelijks van de Russische verschilt, maar er – paradoxaal genoeg – toch volkomen inferieur aan is. Hij wijt dit negatieve zelfbeeld aan het feit, dat de Oekraïners eeuwenlang met de Russen in een koloniale en dus afhankelijke verhouding gestaan hebben. Vroeg of laat waren zij hierdoor gedoemd een deel van de

normen en waarden van de kolonisator, met inbegrip van het stereotype van de provinciale Oekraïner, over te nemen en vervolgens op zichzelf te projecteren. Vooral in de sovjetperiode, waarin het maatschappelijk leven doordrenkt was van een geforceerde haat jegens elke denkbare vijand, waaronder ook nationalistische tendenzen in de republieken, werden de Oekraïners steeds meer een door zichzelf gehate minderheid op eigen territorium.²⁵ Het gevolg is, dat vele Oekraïners de eigen taal als “oncomfortabel” of zelfs als “onfatsoenlijk” ervaren en de voorkeur geven aan het Russisch. Illustratief is hun afkeer van de West-Oekraïners, die als “nationalisten” of “fascisten” dikwijls als een grote bedreiging worden gezien.

Een dergelijk negatief zelfbeeld leidt natuurlijkerwijze ook tot overcompensatie, die in dit geval gestalte krijgt in een romantische en geïdealiseerde visie op de “grote toekomst” en het “grote verleden” van de eigen natie, waarbinnen ook het messianistische geloof in een historische missie een prominente rol speelt.²⁶ Deze denkwijze treft men vooral aan in West-Oekraïne. Dat zij de eenheid van de Oekraïense natie allerminst ten goede komt is iets dat gezien in het licht van het bovenstaande geen nadere toelichting behoeft.

Er valt iets voor te zeggen, zoals sommige theoretici en journalisten doen, dat er niet één, maar twee Oekraïense naties bestaan. Reeds aan het begin van de 20ste eeuw signaleerde Mychajlo Hruševs’kyj het risico dat West- en Oekraïners uit elkaar konden groeien tot twee afzonderlijke naties; hij probeerde dit te ondervangen door voortdurend op en neer te reizen tussen de universiteiten van Kiëv en L’viv. De analogie met de Joegoslavische situatie, waarin Serven en Kroaten één en dezelfde taal spreken, is onmiskenbaar. Al rekenen slechts weinigen een burgeroorlog tot de reële mogelijkheden, in de Oekraïense politiek klinkt voortdurend de roep om federalisatie; en zelfs het thema afscheiding (door het oosten van het westen wel te verstaan), duikt regelmatig op in de Oekraïense pers. Aan deze op zichzelf interessante kwestie zal ik verder geen aandacht besteden, daar zij als zodanig met de Pools-Oekraïense betrekkingen weinig van doen heeft. Voor de duidelijkheid zij vermeld, dat ik in deze scriptie uitga van één Oekraïense natie.

1.4. Onderscheid tussen de Poolse en de Oekraïense natie

Uit het bovenstaande moge blijken, dat de Oekraïners een veel jongere natie zijn dan de Polen en dat het natievormende proces bij de Oekraïners nog verre van afgerond is. Vast staat evenwel dat beide naties in hun ontwikkelingsgang ingrijpend door elkaar beïnvloed zijn. In de woorden van Roman Szporluk: “*The making of modern Ukraine is the unmaking or remaking of the Polish historical nation*”.²⁷ De Oekraïense wetenschapper Ihor Ševcenko aan de andere kant geeft ruitelijk toe, dat Oekraïne zonder Polen evenmin zou hebben bestaan als zonder Byzantium.²⁸

In deze paragraaf wil ik kort ingaan op de vraag: wat onderscheidt in praktische zin de Oekraïense natie van de Poolse? Het antwoord ligt minder voor de hand dan men op het eerste gezicht zou vermoeden. De taal, per slot van rekening het meest in het oog springende element dat naties van elkaar onderscheidt, functioneert als zodanig slechts in beperkte mate. Het Oekraïens is nauw verwant aan het West-Slavische Pools; Wiktor Weintraub spreekt van een “gepoloniseerde Oost-Slavische taal”.²⁹ Een

groot deel van de Oekraïense woordenschat en grammatica vertoont inderdaad sterkere overeenkomsten met het Pools dan met het Russisch. Aan de andere kant is ook een bescheiden invloed van het Oekraïens op de Poolse taal aanwijsbaar.³⁰

De beweging van de Oekraïense geschiedenis heeft bovendien geleid tot een veelheid aan zeer sterk van elkaar verschillende dialecten, waarbij een elementaire tweedeling in West- en Oost-Oekraïense dialecten gemaakt kan worden, ontstaan onder invloed van het Pools resp. het Russisch. Daarnaast zijn in de loop der eeuwen ook “mengtalen” ontstaan: de *Polszczyzna Kresowa*, een verzamelnaam voor de Poolse dialecten die in de *Kresy Wschodnie* (de uitgestrekte oostelijke grensgebieden van Polen, die na de Tweede Wereldoorlog zijn geannexeerd door de Sovjet-Unie) werden gesproken en zo sterk onder invloed van Russisch of Oekraïens staan dat zij voor de leek vaak nauwelijks meer als Pools te herkennen zijn; het Polesisch, een groep dialecten die het midden houden tussen het Oekraïens, het Wit-Russisch en het Pools en door sommigen als een afzonderlijke taal wordt beschouwd; en het Rusinisch, waaraan ik in de volgende paragraaf aandacht zal besteden.³¹

Belangrijker nog dan zuiver linguïstische aspecten is een psychologisch element. Reeds in de tijd van de Eerste Rzeczpospolita vond wederzijdse culturele beïnvloeding plaats tussen Poolse kolonisten en de autochtone Oekraïense bevolking. Dit had ook zijn weerslag op de taal. In hogere kringen was een keuze voor de Poolse taal en cultuur een kwestie van beschaving (vergelijkbaar met de positie van het Frans later in West-Europa)³² en dit resulteerde in de massale polonisatie van de Oekraïense adel. Aan de andere kant raakten honderdduizenden Polen onder de indruk van de Oekraïense cultuur en dit leidde tot een soort vrijwillige assimilatie. Zij namen geleidelijk de Oekraïense taal en cultuur over, maar wel bleven rooms-katholiek en worden dientengevolge *latynnyky* genoemd.³³ Tegenwoordig heeft een groot deel van de Poolse bevolking in Oekraïne het Russisch of Oekraïens al generaties lang als moedertaal, terwijl wordt het Pools vaak niet of nauwelijks beheerst wordt, en het is uitsluitend het rooms-katholicisme waaraan het zijn Poolse identiteit ontleent.

Op grond van het bovenstaande ben ik geneigd de religieuze factor als de voornaamste scheidslijn tussen de Poolse en Oekraïense natie te beschouwen. Deze benadering valt samen met de officiële lijn, die in de 19de eeuw door de Habsburgse Monarchie in Galicië werd gehanteerd en die nationaliteit als een directe afgeleide van religieuze gezindheid beschouwde, met als resultaat dat de rooms-katholieken als Polen en de Grieks-katholieken als Oekraïners (juister gezegd: als Roethenen) stonden geboekstaafd. Gezien het zeer geringe aantal Oekraïense rooms-katholieken of orthodoxen in Galicië geeft deze benadering een redelijk betrouwbaar beeld van de etnisch-demografische verhoudingen, al gaat zij uit van een wetmatigheid die slechts *a posteriori* kan worden geconstateerd.

Voor alle duidelijkheid wil ik onderstrepen, dat deze paragraaf slechts het praktische onderscheid tussen Polen en Oekraïners behandelt; de psychologische kloof die de twee volken van elkaar scheidt is natuurlijk veel dieper dan alleen direct aan de oppervlakte liggende factoren als taal en religie. Een wezenlijke rol speelt bijvoorbeeld iets dat getypeerd zou kunnen als “nationale klassenstrijd”, niet in de

marxistische betekenis maar als sociologische dimensie van een nationaal conflict. Dergelijke elementen maken een belangrijk deel uit van de wederzijdse stereotypering en zullen nog uitvoerig aan bod komen.

1.5. Rusiniërs

Eén van de meest complicerende en verwarrende factoren bij de definitie van de Oekraïense natie wordt uitgemaakt door de Rusiniërs, een conglomeraat van verschillende etnografische groepen die al eeuwenlang in de Karpaten een tamelijk geïsoleerd bestaan leiden.

Ten eerste doet zich een terminologisch probleem voor. Zowel voor de Oekraïners als voor de Rusiniërs hebben in de loop der geschiedenis verschillende, elkaar dikwijls overlappende benamingen de ronde gedaan. De Nederlandse benaming *Roethenen* is afgeleid van het Duitse *Ruthenen*, binnen de Habsburgse monarchie de officiële benaming voor alle Grieks-katholieken die zij binnen haar grenzen had. Hoewel deze naam vooral in Duitstalige teksten frequent opduikt, acht ik haar te inadequaaf en bovendien te gedateerd om van praktisch nut te zijn. De Engelse naam *Rusinians* (of varianten als *Rusins* of *Rusyns*, al naar gelang de smaak en de achtergrond van de auteur) is ontleend aan het Poolse *Rusini* (Oekr. *Rusyny*). Dit is ook de benaming die de Rusiniërs zelf het meest gebruiken (aan de Slowaakse kant van de Karpaten komt men een variant hierop tegen: *Rusnaky* of *Rusnjaky*). Dit etnoniem legt evenals het bijbehorende adjectief *Ruski/Rus'kyj* een directe link naar het oude Kiëv Rus'. Een andere regelmatig voorkomende vorm, *Carpatho-Oekraïners*, behoeft geen toelichting en is om voor de hand liggende redenen sterk politiek gekleurd. Hoewel aan de naam Rusiniërs stellig bezwaren kleven, is het de meest gebruikte en minst mis te verstane mogelijkheid en zal ik mij er verder toe beperken.

Een tweede probleem is van politieke aard en hangt samen met het nationale bewustzijn van de Rusiniërs. Anders gezegd: kunnen de Rusiniërs, vanwege hun specifieke karakter enerzijds en hun grote verscheidenheid anderzijds, wel als onderdeel van de Oekraïense natie worden beschouwd? De politieke geladenheid van dit onderwerp maakt een objectieve analyse nagenoeg onmogelijk, daar iedere conclusie automatisch een stellingname impliceert. Opmerkelijk is overigens het feit, dat vrijwel geen enkele van de vele auteurs, die zich aan de Pools-Oekraïense betrekkingen wijden, de Rusinische kwestie als een afzonderlijke problematiek behandelt, hetgeen naar mijn mening onterecht is.

De Rusiniërs zijn grofweg onder te verdelen in vier hoofdgroepen. De eerste, die binnen het kader van deze scriptie tevens de belangrijkste is, wordt gevormd door de *Lemko's*. Hun oorspronkelijke grondgebied wordt in Polen *Łemkowszczyzna* ("Lemkoland", Oekr. *Lemkivščyna*, lokaal *Lemkovyna*) genoemd en is gelegen ten zuiden van de steden Krosno en Sanok tussen twee rivieren: de Poprad in het westen en de Oslawa in het oosten. Verder naar het zuiden strekt het gebied zich uit tot Prešov en Medzilaborce in Slowakije. De naam "Lemko" is oorspronkelijk een spotnaam, die samenhangt met hun gebruik van het woord *lem* ("slechts", in het Oekraïens *lyš*), maar wordt sinds het einde van de vorige eeuw ook door wetenschappers gebruikt.

Het woongebied van de tweede groep, de *Bojko's*, bevindt zich ten oosten van de *Łemkowszczyzna* en beslaat vooral het bergachtige gebied van de West-Oekraïense oblasten L'viv en

Ivano-Frankivs'k, eveneens afgebakend door twee rivieren: de Oslawa in het westen en de Lomnycja in het oosten. Waar de Lemko's sterk beïnvloed zijn door zowel de Poolse als de Slowaakse taal en cultuur, is bij de Bojko's vooral Oekraïense invloed zichtbaar.

Bij de derde groep, de Hutsulen, zijn naast Oekraïense invloeden ook sterke Roemeense invloeden te onderscheiden. Zij leven in de bergen van de oblasten Černivci, Ivano-Frankivs'k en Transkarpatië. Vreemd genoeg is het juist deze groep die in Polen het meest tot de verbeelding spreekt, hetgeen mag blijken uit de prominente rol die de *Huculszczyzna* al sinds de vroege romantiek in de Poolse literatuur speelt.³⁴

De vierde groep ten slotte zijn de ruim 20 000 Pannonische Rusiniërs. Zij leven in de Vojvodina, waar het Rusinisch een van de zes officiële talen is. Hun culturele centrum is het dorp Ruski Krstur. Een kleinere groep woont in Slavonië. Hun aanwezigheid in Servië en Kroatië is het resultaat van een migratiestroom uit Oost-Slowakije in de 18de eeuw. De wetenschap is het er nog niet over eens of de Pannonische Rusiniërs werkelijk als Rusiniërs moeten worden beschouwd; velen zien hun taal, die vooral overeenkomsten vertoont met het Lemko-dialect, eerder als een Slowaaks dialect met Oost-Slavische invloeden.

Hoewel de taalkundige en etnografische kenmerken van deze vier groepen sterk van elkaar verschillen, bestaan er omvangrijke overgangsgebieden; vooral de grens tussen Lemko's en Bojko's is moeilijk te trekken.³⁵ Om misverstanden te voorkomen zij overigens opgemerkt, dat *Łemkowszczyzna*, *Bojkowszczyzna* en *Huculszczyzna* strikt genomen geen topografische begrippen zijn; men zal ze tevergeefs in het register van een atlas zoeken. Deze en soortgelijke benamingen zijn van puur etnografische aard en vallen niet of nauwelijks samen met provincie- of zelfs gemeentegrenzen.

Ondanks zekere overeenkomsten tussen de afzonderlijke dialecten bestaat er niet zoiets als een uniforme Rusinische taal. Ook de afzonderlijke dialecten kennen geen gestandaardiseerde vorm en verschillen van dorp tot dorp. In het geval van de Lemko's, in het hedendaagse Polen ruimschoots de grootste groep, zijn vanaf de 19de eeuw pogingen gedaan tot een literaire taal te komen. Thans kunnen daarbinnen twee hoofdvarianten worden onderscheiden: een noordelijke (in Polen, gebaseerd op het dialect van Krynica) en een zuidelijke (in Slowakije).

Zijn de Rusiniërs Oekraïners? Op grond van zuiver taalkundige kenmerken van de respectievelijke dialecten zou geconcludeerd moeten worden van wel. De vele archaïsmen en de sterke invloeden van Pools, Slowaaks, Hongaars en Roemeens zijn weliswaar in de Rusinische dialecten nadrukkelijker aanwezig dan in het Oekraïens, maar het is in de taalwetenschap niet uitzonderlijk, dat in het gebergte dialecten vanwege hun geïsoleerde ligging sterk afwijken van de standaardtaal. Falkowski wijt het archaïsche karakter van vooral het dialect van de Lemko's bovendien aan hun "enorme aangeboren conservatisme".³⁶ De veronderstelling van J. Lemkyn, dat het Lemko-dialect van alle Slavische talen het dichtst bij het Oer-Slavisch ligt, is om bovengenoemde redenen misschien waar; zijn op zichzelf intrigerende bewering echter, dat het Lemko-dialect voor iedere Slaaf verstaanbaar zou zijn en *vice versa*, heb ik weliswaar nooit empirisch kunnen testen, maar lijkt mij onwaarschijnlijk, al was het

maar vanwege de sterke verwantschap van het dialect met het allerminst archaische Oekraïens. Het is overigens een feit, dat de onderlinge verschillen tussen de Slavische talen kleiner zijn dan bijvoorbeeld tussen de Germaanse of de Romaanse talen, en dat onderverdelingen in talen en dialecten vaak sterker op politieke en geografische dan op taalkundige factoren berusten.

De taalkundige en historische discussie wordt helaas vervuild door de politieke onderstroom ervan. De veiligste uitweg zou zijn de Rusinische dialecten te omschrijven als “West-Oekraïense periferische bergdialecten”, een stelling die door Kwilecki en Reinfuss wordt verdedigd.³⁷ Paul Robert Magocsi, de bekendste en meest welsprekende voorvechter van de Rusinische gedachte, omschrijft de Rusiniërs als “een typisch volk op de grens tussen twee culturen”, d.w.z. tussen de westelijke (rooms-katholieke) en de oostelijke (Byzantijnse) wereld.³⁸ Paul J. Best, een Amerikaanse deskundige op het gebied van de Rusiniërs, spreekt ten slotte van een “micro-etnische groep”, een term ontleend aan Feliks Gross en door hem gedefinieerd als “*a group of less than a half million people maintaining their separateness over a long period of time while surrounded by larger magnetic cultures*”.³⁹

Ook met betrekking tot de herkomst van de Rusiniërs doen verschillende theorieën de ronde, waarbij evenals in de taalkundig/etnografische discussie een Poolse, een Oekraïense en een Rusinische invalshoek kunnen worden onderscheiden.

De Poolse visie gaat in essentie uit van een kleine Poolse bevolking, die na de Turkse bezetting van de Balkan in 1370 door een massale migratie van nomaden onder de voet zou zijn gelopen. Aan deze volksverhuizing kwam pas in de 16de eeuw een einde. De samenstelling ervan was divers: hoofdzakelijk Walachen (Aroemenen), maar ook Zuid-Slaven (Serven) en in mindere mate Albanezen, Bulgaren en misschien Grieken. Later voegden zich bij deze horden ook Oost-Slaven, Hongaren en zelfs Polen.⁴⁰ Roman Reinfuss, gedurende vele decennia Polens meest prominente deskundige op het gebied van de Lemko's, stelt dat er sprake was van twee onafhankelijke migratiestromen: een Walachse en een Rusinische. De Rusiniërs, getalsmatig veel sterker de andere groepen, zouden gaandeweg de Walachen en de autochtone bevolking hebben geassimileerd. Nog steeds zijn in de diverse Rusinische dialecten en plaatsnamen nog vele Roemeense invloeden aan te wijzen.⁴¹

Wat in werkelijkheid de etnische samenstelling was van de autochtone bevolking, die vóór de kolonisatie de streek bewoonde, is moeilijk te zeggen. Krystyna Pieradzka, wier in 1939 verschenen boek “*Na szlakach Łemkowszczyzny*” (“Op de wegen van de Łemkowszczyzna”) een gedetailleerde beschrijving geeft van geschiedenis en cultuur van de Lemko-bevolking, stelt dat het grensgebied tussen Polen en Kiëv Rus' oorspronkelijk bewoond werd door Polen.⁴² Hoewel de Pools-nationalistische tendensen in haar betoog binnen de grenzen van historische aanvaardbaarheid blijven, is haar stelling waarschijnlijk slechts ten dele juist. In de periode 1030/31 tot 1340, toen het grootste deel van de regio in kwestie deel uitmaakte van het vorstendom Halycz (*Halyc'ka Rus'*), was zij vermoedelijk nagenoeg onbewoond. Pas na 1340, toen zij deel ging uitmaken van de Poolse Kroon, zou een geringe Poolse kolonisatie hebben plaatsgevonden, hetgeen impliceert dat de eventuele Polen, die de nomaden uit het zuiden aantroffen, er pas hooguit enkele decennia resideerden en dus verre van autochtoon waren.⁴³

Volgens de Oekraïense visie zijn de Rusiniërs afkomstig uit oostelijker gelegen gebieden, om precies te zijn uit Kiëv Rus'. Deze veronderstelling is in zoverre plausibel, dat een vermenging van louter Zuid-Slaven en al dan niet autochtone Polen nog geen volk zou opleveren, dat etnografisch zo sterk verwant zou zijn aan de Oekraïners. Om deze zelfde reden moet echter aangenomen worden dat Rusinisch/Oekraïense kolonisatie pas na de Walachse immigratie heeft plaatsgevonden, toen Kiëv Rus' als zodanig niet meer bestond.

Een bij de Lemko's zelf steeds populairder wordende hypothese voert hen ten tonele als afstammelingen van de Witte Kroaten en knoopt *en passant* aan bij derzelver heldhaftige verleden. Deze oude Slavische stam zou de streek al vanaf de 5de of 6de eeuw hebben bewoond alvorens te zijn onderworpen door prins Volodymyr de Grote van Kiëv Rus'. Deze stelling wordt onder meer bepleit door Petro Trochanowski, één de voormannen in het culturele leven van de Lemko's, en vindt ook gehoor bij Magocsi.⁴⁴ Voor deze theorie bestaat echter geen enkel wetenschappelijk gefundeerd bewijs. Zeker is slechts dat de oorsprong van de Rusiniërs in de eerste plaats gezocht moet worden in het koninkrijk Halycz, dat na de vernietiging van Kiëv door de Tataren het belangrijkste culturele centrum van Kiëv Rus' was geworden.⁴⁵

Wat de samenstelling van de oorspronkelijke, autochtone bevolking ook mag zijn geweest, de Rusiniërs bewonen de streek al ten minste 500 jaar, hetgeen de kwestie in ieder geval vanuit politiek oogpunt irrelevant maakt.

2. ACHTERGRONDEN VAN HET CONFLICT

2.1. Inleiding

De vraag, wanneer de geschiedenis van de Pools-Oekraïense betrekkingen is begonnen, hangt nauw samen met de kwestie, of de historische staat Kiëv Rus' mag worden beschouwd als voorloper van de huidige Oekraïense staat. Beschouwt men dit Middeleeuwse koninkrijk als een soort “proto-Oekraïne”, hetgeen onder Oekraïense historici een normale praktijk is, dan kan men vaststellen, dat de Pools-Oekraïense betrekkingen inmiddels ruim duizend jaar bestrijken. Vanuit hedendaags perspectief gezien is het belang van deze vroege geschiedenis voor de betrekkingen overigens gering. Pas na het jaar 1385, toen de Pools-Litouwse personele unie tot stand kwam, kristalliseerden zich de omstandigheden uit, die nog vandaag de dag het karakter van de interetnische betrekkingen tussen Polen en Oekraïners bepalen.

Het is niet het doel van deze scriptie de geschiedenis van het Pools-Oekraïense conflict in detail te beschrijven. Desondanks ontkom ik er niet aan een vluchtige schets te geven van belangrijke gebeurtenissen, welke invloed zich tot op de dag van vandaag doet gelden. In veel hogere mate dan in het Westen speelt de geschiedenis een actieve rol in het Oost-Europese heden, niet alleen in het collectieve onderbewustzijn van de onderscheidenlijke volken, maar ook – misschien wel in het bijzonder – als legitimatie van een bepaalde politiek. Bovendien is huidige situatie het directe resultaat van een reeks gebeurtenissen die in een ver of minder ver verleden hebben plaatsgevonden. Om tot een beter begrip van bestaande problemen te komen, is het noodzakelijk deze eerst te verklaren en in een juiste context te plaatsen. In dit hoofdstuk zal ik daarom de belangrijkste gebeurtenissen chronologisch behandelen, met als beginpunt de 19de eeuw, de tijd waarin de beide naties hun huidige gestalte begonnen aan te nemen.

2.2. Galicië

Als gevolg van de Poolse delingen, die een eind maakten aan de Rzeczpospolita, verloor de Poolse natie haar zeggenschap over het eigen grondgebied, waardoor zij in hetzelfde schuitje kwam te zitten als de Oekraïners. Vooral in het door Oostenrijk geannexeerde deel van Polen zou de toekomst der Pools-Oekraïense betrekkingen worden bepaald. De meest gangbare benaming voor de regio is Galicië (Duits *Galizien*, Pools *Galicja*), al wordt zij in Polen nog frequent *Małopolska* (Klein-Polen) genoemd. Het Oekraïense equivalent *Halyčyna* heeft alleen betrekking op het oostelijke deel van Galicië en valt ruwweg samen met de huidige West-Oekraïense oblasten L'viv, Ternopil' en Ivano-Frankivs'k. De (verouderde) Poolse naam voor Oost-Galicië, *Małopolska Wschodnia* (Oost-Małopolska), is sterk politiek geladen en wordt heden ten dage nog slechts door verbeterden nationalistena gebruikt. In 1772 werd Oost-Galicië deel van de Habsburgse monarchie als het Koninkrijk Galicië en Lodomerië. West-Galicië, inclusief de stad Kraków, werd toegevoegd in 1795. Ook Bukovyna maakte van 1774 tot 1849, toen het

een zelfstandig kroonland werd, deel uit van Galicië, maar speelt evenals Transkarpatië, dat sinds de Middeleeuwen deel uitmaakte van Hongarije, bij de Pools-Oekraïense betrekkingen geen rol van betekenis.⁴⁶

Volgens de volkstelling van 31 december 1910 had Galicië in dat jaar 7 984 149 inwoners, ongeveer 15 % van de Oostenrijks-Hongaarse bevolking. Twee criteria werden gebruikt om de etnische samenstelling te bepalen: taal en religie. Als moedertaal gaf 58,6 % van de Galicische bevolking het Pools op en 40,2 % het Oekraïens; men bedenke, dat de waarde van die cijfers betrekkelijk is, daar dat de Joodse taal en nationaliteit niet door het Oostenrijkse recht werden erkend, zodat Joden doorgaans de Poolse of Duitse nationaliteit opgaven. Een betere, zij het evenmin waterdichte benadering van de werkelijkheid, wordt daarom verkregen wanneer men religie als criterium neemt. In dat geval komt men tot 46,5 % rooms-katholieken, 42,1 % Grieks-katholieken en 10,9 % Israëlieten (Joden).⁴⁷ Andere bevolkingsgroepen, zoals Duitsers, Slowaken, Russen en Armenen, maakten minder dan 1 % van de bevolking uit.

De oorsprong van het Pools-Oekraïense conflict in Galicië, dat kort na de Eerste Wereldoorlog een voorlopig hoogtepunt zou bereiken, is te vinden in de combinatie van twee omstandigheden: de tweedeling tussen West- en Oost-Galicië, die toenam naarmate het nationaal bewustzijn van Polen en Oekraïners sterker werd, en de feodale verhoudingen, die officieel tot 1848 maar *de facto* nog decennia langer bleven bestaan.

Waar West-Galicië overwegend etnisch Pools gebied was dat nauwelijks door Oekraïners werd bewoond, was in Oost-Galicië de Oekraïense bevolking met 61,6 % tegen 33,6 % ruim in de meerderheid.⁴⁸ Zij bestond vrijwel geheel uit sterk verarmde boeren, die als lijfeigenen woonden en werkten op de landerijen van de Poolse adel. Voor zover er een Oekraïense elite bestond, waren dat aanvankelijk slechts enkele duizenden Grieks-katholieke geestelijken, van wie de meesten slecht opgeleid waren en in dezelfde erbarmelijke omstandigheden verkeerden als de boeren.⁴⁹ Pas in de tweede helft van de 19de eeuw zou een Oekraïense intelligentsia van onderwijzers, wetenschappers, kunstenaars en ambtenaren ontstaan.

Economisch was Galicië één van de meest achtergebleven gebieden van het keizerrijk. Subtelny spreekt van een “*storehouse of economic absurdities*”⁵⁰: de productiemethoden waren primitief, de lonen laag en regelmatig heerste er hongersnood. Toch leidde de machtsovername door het Oostenrijkse hof tot een lichte verbetering van de levensomstandigheden. De boeren kregen voor het eerst een vorm van rechtsbescherming en met de invoering van Oekraïenstalig onderwijs en de stichting van de Universiteit van L’viv in 1784 werd getracht het ontwikkelingspeil van de bevolking te verhogen. Het Grieks-katholicisme verkreeg dezelfde status als het rooms-katholicisme. Al waren de praktische implicaties van de hervormingen van de verlichte keizer Joseph II gering en zouden deze grotendeels herroepen worden door zijn opvolger Franz I, onder de Oekraïense bevolking ontstond het gevoel in de Habsburgse monarchie beter af te zijn dan onder de collectieve alleenheerschappij van Poolse landheren. Dit resulteerde in een diepgewortelde loyaliteit aan de dynastie, die stand zou houden tot het uiteenvallen van de monarchie.

De Poolse landheren op hun beurt hadden de grootste moeite met de Oostenrijkse heerschappij. Na de afschaffing van de landdagen in 1786 verloor de adel, toch al gefrustreerd over de teloorgang van de Rzeczpospolita, vrijwel alle bestuurlijke macht aan de Oostenrijkse gouverneur in L'viv en het hem ondergeschikte bureaucratische apparaat. Maatregelen, die de rechtspositie van de boeren verbeterden, wekten de woede van de landeigenaren, die een verdere aantasting van hun positie vreesden. De verzelfstandiging van de Grieks-katholieke kerk stuitte ten slotte op fel rooms-katholiek verzet.

De Oostenrijkse overheid zelf probeerde tot haar ondergang in 1918 haar multinationale rijk bijeen te houden door enerzijds te zoeken naar een evenwicht tussen onderdrukking van en concessies aan de verschillende naties, en hen anderzijds zwak te houden door een actieve verdeel-en-heers-politiek. Toen in 1848 de vijf "ontwikkelde" naties (Duitsers, Hongaren, Italianen, Tsjechen en Polen) in opstand kwamen tegen de absolute monarchie, zocht het regime steun bij minder ontwikkelde boerenationaliteiten als Kroaten, Slowaken en Oekraïners. In het Oekraïense geval leidde dit onder meer tot de officiële erkenning van de Roetheense natie, alsmede tot de afschaffing van de gehate *corvée*, de verplichting van boeren een bepaald aantal dagen per week op het land van hun landheer te werken. Al werd de belangrijkste Oekraïense wens (de splitsing van Galicië) niet vervuld, deze politiek leidde tot een snelle opbloei van het Oekraïense nationale, politieke en culturele leven.

In de tweede helft van de 19de eeuw zagen de voortrekkers van het Poolse politieke leven er na een reeks mislukte samenzweringen en opstanden uiteindelijk vanaf het herstel van de oude Rzeczpospolita direct te blijven nastreven. Zij konden profiteren van de gewijzigde koers van de autoriteiten, die het inmiddels meer opportuun achtte de sterkere naties tevreden te stellen dan te volharden in de openlijke bevoordeling van de zwakkere. Toen de Habsburgse monarchie in 1867 in de zogenaamde *Ausgleich* werd omgevormd tot de Oostenrijks-Hongaarse Dubbelmonarchie, gelukte het de Polen weliswaar niet dezelfde status te verwerven als de Hongaren, maar de concessies die konden worden afgedwongen hadden dermate verstrekkende gevolgen, dat Galicië feitelijk een Poolse staat binnen de staat werd: Galicië kreeg zelfbestuur in de vorm van een Landdag, die gekozen werd volgens een systeem van censuskiesrecht dat de Poolse adel sterk bevoordeelde, en het Pools kreeg de status van onderwijs- en bestuurstaal. Voorts bepaalde een ongeschreven wet dat de gouverneur, die verantwoording verschuldigd was aan de Landdag, een Pool moest zijn. Het gevolg was een ingrijpende polonisering van onderwijs, cultuur, pers en van de Galicische bureaucratie. Poolse boeren werden massaal aangemoedigd zich in Oost-Galicië te vestigen en Oekraïners werden blootgesteld aan gedwongen bekering tot het rooms-katholicisme.

Het Oekraïense antwoord op dit Poolse overwicht heeft in de loop der decennia diverse gestalten aangenomen. In de eerste helft van de 19de eeuw leidde aanhankelijkheid jegens de Habsburgse dynastie vooral tot een extreem provincialisme dat de band van de Roethenen met Galicië en het Grieks-katholicisme benadrukte (*rutenstvo*).⁵¹ In de jaren 1860 en 1870 kreeg een moskalofiele stroming de overhand, die de Oekraïners met de Russische natie identificeerde en steun zocht bij de tsaar.⁵² De meeste invloed echter zouden in de daaropvolgende decennia de *narodovci* (populisten) verwerven. Zij waren sterk be-

gaan met het lot van de boeren en propageerden als eersten in Galicië het idee van één Oekraïense natie, die zowel de Oekraïners van Oost-Galicië als van de Oekraïense *gubernii* van tsarisch Rusland omvatte. De combinatie van het sterkere nationale bewustzijn in Oost-Oekraïne met de ruimere politieke mogelijkheden in Galicië schiep gunstige voorwaarden voor intensieve samenwerking tussen West- en Oost-Oekraïense intellectuelen, waardoor de populistische stroming aan de wieg kwam te staan van de eerste moderne Oekraïense partij, de in 1890 opgerichte Roetheens-Oekraïense Radicale Partij (RUPR), waarvan de dichter Ivan Franko één van de leiders was.

De laatste decennia van de 19de eeuw laten een verscherping van het conflict zien. Een aantal factoren droeg daaraan bij. Het Poolse politieke leven in Oost-Galicië werd gedomineerd door een conservatieve en een progressieve (nationaal-democratische) oriëntatie, die beide sterk anti-Oekraïens georiënteerd waren. Het meest invloedrijk in L'viv waren de traditionele conservatieven, aan wie dikwijls wordt gerefereerd als "Podolaken". Zij vormden de meest reactionaire kracht binnen het Poolse politieke spectrum van die dagen en stelden, beducht voor een aantasting van hun positie als grootgrondbezitters, alles in het werk om de Oekraïense beweging in de kiem te smoren. Regelmatig verleenden zij steun aan de Oekraïense moskalofielen met het oogmerk de positie van de meer nationalistische elementen te verzwakken.⁵³ Even anti-Oekraïens was de steeds sterker wordende nationaal-democratische beweging, de *Endecja*, al liet deze zich hierbij niet leiden door sociaal-economische, maar door etnische overwegingen.

Door beider toedoen bleven de belangrijkste problemen tussen Polen en Oekraïners onopgelost. De positie van de boeren verbeterde nauwelijks. Het Oekraïense streven naar tweetaligheid van de Universiteit van L'viv bleef onbeantwoord; pas in 1912 zou de regering de Oekraïners een eigen universiteit beloven, maar dankzij de Eerste Wereldoorlog en de val van de monarchie zou deze belofte nooit gerealiseerd worden. Voornemens, om Galicië te splitsen of verregaand te federaliseren, werden steeds door de Poolse regerende klasse verhinderd. Ten slotte bleef de invloed van Oekraïense politici in de parlementen in Wenen en L'viv te gering om een hervorming van het voor de Oekraïners zeer nadelige censuskiesrecht te kunnen forceren. Zelfs de in 1906 door het Oostenrijkse parlement aangenomen kieswet, die in een aanzienlijke democratisering voorzag, kon niet verhinderen dat bij de verkiezingen voor de Galicische landdag in 1908 en 1913 nog volgens het oude systeem gestemd werd, waarbij de uitslag bovendien werd vervalst ten gunste van de moskalofielen. Een historisch compromis, dat in algemeen en gelijk kiesrecht voorzag, kwam pas in februari 1914 tot stand en bleef dientengevolge ongeïmplementeerd.⁵⁴

Een tendens die onmiskenbaar aan de verslechtering van de betrekkingen heeft bijgedragen, is de sterke groei van het nationale en politieke bewustzijn bij beide bevolkingsgroepen, waardoor de etnische component een steeds grotere rol ging spelen. De opkomst in de jaren 1890 van de *Endecja* leidde tot een radicalisering van het Poolse nationalisme; de snelle ontwikkeling van een Oekraïens politiek leven maakte ook de Oekraïners weerbaarder. Bovendien omvatte dit proces steeds grotere delen van de bevolking. Het conflict dat zich aanvankelijk slechts had afgespeeld tussen twee elites kreeg derhalve steeds

meer het karakter van een conflict tussen twee bevolkingen, waardoor men van een “democratisering van het conflict” zou kunnen spreken.

Toch zijn in de loop van de 19de eeuw ook talrijke pogingen ondernomen om tot een vergelijk te komen. Telkens wanneer op een oorlog met Rusland werd gerekend of gehoopt, meenden Poolse politici een nieuwe Poolse staat in het verschiet te zien; zij zochten toenadering tot hun Oekraïense collega’s in de hoop, dat een gezamenlijk front hun zowel het morele recht verschaft Oost-Oekraïne te irredentiseren als een alibi om Rusland te verzwakken. De regering in Wenen moedigde dit aan door het vooruitzicht te bieden, dat Galicië in het geval van een overwinning op Rusland voor beide partijen als “Piemont” zou kunnen gaan functioneren.⁵⁵ Aanhangers van deze enigszins opportunistische gedachtengang waren vooral te vinden onder anti-moskalofielen en conservatieven aan het hof in Wenen; voor Podolaken en *Endecja* bleef elke vorm van samenwerking met de Oekraïners onaanvaardbaar.⁵⁶

Slechts éénmaal kwam het daadwerkelijk tot een vergelijk, toen in 1890 een compromis tussen gouverneur Kazimierz Badeni en de gematigde Oekraïense fractievoorzitter Julijan Romančuk werd geïnitieerd. Het behelsde een grotere autonomie voor de Oekraïners op het gebied van onderwijs en cultuur, alsmede inspraak op het gebied van sociale hervormingen; in ruil daarvoor zouden de Oekraïners de Poolse heerschappij in de regio erkennen. Men sprak van een “nieuw tijdperk” in de betrekkingen. Het hield vier jaar stand, maar ging uiteindelijk ten onder in hernieuwde conflicten.⁵⁷

Dergelijke goedbedoelde en minder goedbedoelde pogingen ten spijt bleek de kloof tussen Polen en Oekraïners onoverbrugbaar. Dit was vooral te wijten aan de groeiende invloed van de *Endecja*, destijds de meest dynamische Poolse partij, en aan de onbuigzaamheid van de Podolaken. In de jaren 1901-1905 kwam het in Oost-Galicië tot massale stakingen en een boerenopstand tegen de landheren. L’viv was aanhoudend het toneel van demonstraties, die niet zelden met hardhandig optreden door de gendarmerie werden beantwoord. De meeste aandacht trok de moord in 1908 op graaf Andrzej Potocki, gouverneur van Galicië en volgens Oekraïense politici hoofdschuldige aan de ondemocratische verkiezingen van dat jaar. De ovaties die de dader, een Oekraïense student, ten deel vielen en de goedkeuring van de moord door nationalistische parlementariërs illustreren afdoende hoezeer de Oekraïense bevolking inmiddels was geradicaliseerd.⁵⁸

Toch moet worden benadrukt, dat het conflict in de Galicische periode op enkele incidenten na zuiver politiek en sociaal-economisch van karakter was. Meestal bleef het bij intriges, boude redevoeringen in de parlementaire arena en felle discussies in de pers. Aan beide kanten werden bovendien regelmatig individuele pogingen ondernomen om het wederzijds wantrouwen weg te nemen en tot een werkbaar compromis te komen. De radicalisering van zowel Pools als Oekraïens nationalisme, die elkaars fundamenten in een soort *perpetuum mobile* wederzijds versterkten, maakte een voor iedereen bevredigende oplossing evenwel steeds onwaarschijnlijker. Men kan dan ook concluderen dat de kiem van de burgeroorlog, die in 1918 uitbrak, in Galicië moet worden gezocht.

2.3. De burgeroorlog

Na het uiteenvallen van de Oostenrijks-Hongaarse Dubbelmonarchie ontbrandde een hevige strijd om de heerschappij over Oost-Galicië, die pas in 1920 voorlopig en in 1923 definitief in het voordeel van Polen zou worden beslecht. In tegenstelling tot Oost-Oekraïne, waar de burgeroorlog werd gestreden tussen regeringen, partijen en legers, was de strijd in Oost-Galicië er een tussen twee volken die één en hetzelfde gebied bewoonden. Voor de Oekraïners waren daarbij de etnische samenstelling van de regio en hun historische verbondenheid ermee doorslaggevend, terwijl de Polen geleid werden door historische, economische, strategische en culturele motieven.⁵⁹

De Eerste Wereldoorlog had op beide bevolkingsgroepen een mobiliserende uitwerking. Van meet af aan stond vast, dat een eventuele overwinning op Rusland de toekomst van Galicië ingrijpend zou veranderen. Een mogelijkheid, die jarenlang door Poolse conservatieven was bepleit en gehoor vond bij de Oostenrijkse keizer, was de z.g.n. Austro-Poolse optie. Deze behelsde, dat de Dubbelmonarchie na de verovering van het Koninkrijk Polen op Rusland zou worden omgevormd tot een Oostenrijks-Hongaars-Poolse Tripelmonarchie, waarin de keizer van Oostenrijk tevens koning van Polen zou zijn. Door de steeds dominantere positie van het Duitse Rijk binnen het Centrale blok werd vanaf 1916 ook gedacht aan een Koninkrijk Polen, dat afhankelijk zou zijn van Duitsland. In beide gevallen zou Galicië onderdeel worden van dit koninkrijk.⁶⁰ De Oekraïners vreesden in een dergelijke constellatie gereduceerd te worden tot minderheid binnen een Poolse staat, verstoken bovendien van politieke steun uit Wenen. Hun streven was derhalve zo spoedig mogelijk een splitsing van Galicië te bewerkstelligen. Een eerste stap in die richting was de bundeling in 1914 van alle Oekraïense partijen in de Algemene Oekraïense Raad (ZUR). Het doel was na een eventuele overwinning op Rusland een hoge mate van autonomie voor Oost-Galicië te bereiken alsmede semi-onafhankelijkheid voor het door de tsaar geregeerde deel van Oekraïne; in een later stadium zouden alle Oekraïense landen verenigd moeten worden.

Ook in Oost-Oekraïne, zoals ik de Oekraïense landen onder tsaristisch bestuur gemakshalve zal aanduiden, raakte de situatie als gevolg van een tweetal Russische revoluties in een stroomversnelling. Op 17 maart 1917, negen dagen na de Februarirevolutie, vormden vertegenwoordigers van diverse Oekraïense partijen en organisaties in Kiëv de *Central'na Rada* (Centrale Raad), die onder voorzitterschap van Mychajlo Hrusëvs'kyj spoedig het morale gezag verwierf om als parlement te gaan functioneren. Op 22 januari 1918 riep de *Central'na Rada* de Oekraïense Volksrepubliek (UNR) uit.⁶¹ De voorlopige regering van de UNR was het Secretariaat-Generaal van de *Central'na Rada*, geleid door de schrijver Volodymyr Vynnyčenko. De positie van deze Oekraïense staat was dermate zwak, dat Duitsland de UNR-leiding op 29 april terzijde schoof en een semi-monarchistisch regime installeerde, geleid door *hetman* Pavlo Skoropads'kyj. Diens pro-Duitse opstelling en conservatieve agrarische politiek zetten echter dermate veel kwaad bloed, dat op 14 december van hetzelfde jaar een nieuwe voorlopige regering, opnieuw geleid door Vynnyčenko en Petljura maar ditmaal *Directoraat* geheten, hem gevangen nam en de UNR in ere herstelde.

Twintig maanden na de overwinning op Rusland viel de Habsburgse monarchie ten prooi aan desintegratie. Op 7 oktober 1918 verklaarde de vooral door conservatieven gesteunde *Rada Regencyjna* (Regentie-Raad) Polen, met inbegrip van Oost-Galicië, onafhankelijk. Kort daarop, op 18 oktober, riepen Oekraïense afgevaardigden in L'viv een constituant bijeen, de Oekraïense Nationale Raad (UNRada), die onder leiding van Jevhen Petruševyč een dag later de West-Oekraïense Volksrepubliek (ZUNR) proclameerde; deze staat zou behalve Oost-Galicië ook Transkarpatië, Noord-Bukovyna en de Łemkow-szczyzna omspannen. Over vereniging met Oost-Oekraïne werd met geen woord gerept; men wilde vooralsnog niet met Wenen breken en had gerechtvaardigde twijfels over de positie van de Skoropads'kyj-regering. In de nacht van 31 oktober op 1 november 1918 namen troepen van de ZUNR gewapenderhand een aantal belangrijke Oost-Galicische steden in, waaronder L'viv en Przemyśl. Tot hun verbazing zagen de inwoners op regeringsgebouwen en het stadhuis de Oekraïense vlag gehesen worden. Diezelfde dag nog brak in L'viv een Poolse opstand uit, waarmee het smeulende conflict tot een uitbarsting kwam.

L'viv, destijds bekend als *Lemberg* (Duits) of *Lwów* (Pools), had voor de Polen een magische betekenis. Het behoorde niet alleen tot de grootste Poolse steden, maar was naast Warschau en Kraków ook een pijler van de Poolse cultuur, een symbool in de strijd om het behoud van de Poolse nationale identiteit. Het in hoofdstuk 1 beschreven romantische Poolse nationalisme zag de stad bovendien als verdedigingswal van het Christendom. Op 24 oktober 1918, een week voordat de Poolse opstand uitbrak, verklaarde de president van de stad, Józef Neuman:

*“Lwów, tot aan haar fundamenten toe Pools, wil en moet behoren tot de verenigde Poolse landen! Lwów, in Polen beschouwd als de actiefste der actieve steden, werd de voormuur van de Poolse identiteit en van het Christendom genoemd en wenst dat ook te blijven.”*⁶²

Wanneer Polen uit zijn as zou herrijzen, was het ondenkbaar dat deze stad, die vanaf de 14de eeuw onafgebroken deel uit had gemaakt van de Rzeczpospolita, buiten zijn grenzen zou vallen.

Behalve een bastion van Poolse nationale trots was L'viv ook een Poolse enclave temidden van een overwegend Oekraïens platteland. De statistieken van 1910 geven aan, dat van de 201 200 inwoners 85,8 % Pools- en slechts 10,8 % Oekraïenstalig was; volgens de verdeling naar religie was 51,2 % van de bevolking van de stad rooms-katholiek, 27,8 % joods en 19,5 % Grieks-katholiek.⁶³ De verhoudingen in de stad waren even vijandig als in de rest van Oost-Galicië. Polen, die zich in oktober 1918 reeds burgers van de herrezen Rzeczpospolita waanden, minachtten de Oekraïners en wilden van hun nationale aspiraties niets weten; Oekraïners, met hun rurale achtergrond nog vers in het geheugen, koesterden ondanks hun geringe politieke bewustzijn een sterke traditionele haat jegens de Polen.

De strijd om L'viv had aanvankelijk vooral het karakter van straatgevechten. De aanzet daartoe was gegeven door *Endecja*-activisten en enkele kleine, slecht georganiseerde militieën.⁶⁴ In vijf dagen tijd zou hun aantal oplopen tot ongeveer duizend mensen, aanzienlijk minder dan de ca. 1 500 in de stad aanwezige Oekraïense soldaten, die bovendien veel beter getraind waren.⁶⁵ Des te opmerkelijker is het dat de Oekraïners uiteindelijk het onderspit dolven en de stad op 21 en 22 november in allerijl moesten

verlaten. Dat kan mede worden verklaard uit het feit, dat de Oekraïense soldaten vrijwel allemaal afkomstig waren van het platteland en zich in de stad, waar zij met onverholen vijandigheid werden bejegend, slecht op hun gemak voelden.⁶⁶ De voornaamste oorzaak ligt echter in een van de vele miscalculaties die de Oekraïense leiding in de loop van de burgeroorlog heeft gemaakt: zij had de Poolse strijdlust danig onderschat en deed niets om te verhinderen dat Poolse troepen van buitenaf de opstandelingen versterking konden bieden, zodat zij op 20 november het hoofd moest bieden aan 5 000 Poolse strijders.⁶⁷

De mythologische lading, die de Poolse opstand binnen het Poolse denken heeft gekregen, duurt voort tot op de dag van vandaag. Een belangrijk element ervan is de deelname van een groep schoolkinderen, in leeftijd variërend van 9 tot 17 jaar. Vooral onder deze kinderen, die te boek staan als *orlęta* (“adelaartjes”), vielen veel slachtoffers.⁶⁸ Hun strijd ging de geschiedenis in als het symbool bij uitstek van Poolse heldhaftigheid. In werkelijkheid is het beeld van een bevolking, die massaal ten strijde trok, overigens een mythe. De hooguit enkele duizenden Poolse strijders zijn op een bevolking van meer dan 200 000 zielen allerminst indrukwekkend; de meerderheid deed niets of onderhandelde.⁶⁹ Het predicaat “*Semper fidelis*”, dat Piłsudski de stad later zou toekennen, is dan ook op zijn minst overdreven.

De schermutselingen in L’viv escaleerden snel in een regelrechte burgeroorlog die geheel Oost-Galicië omvatte en vanaf half november gepaard ging met aanzienlijke wreedheden. Aan beide zijden werden krijgsgevangenen gedood en vond een ware heksenjacht plaats op spionnen. Volgens Czesław Partacz maakten vooral de Oekraïners zich hieraan schuldig, al erkent hij dat ook de Polen niet brandschoon waren en dat de overwegend Poolse herkomst van de bronnen dienaangaande het beeld kan vertekenen.⁷⁰ Volodymyr Kučabs’kyj, die zelf bij de burgeroorlog betrokken is geweest, schrijft daarentegen, dat de Oekraïners hun tegenstanders “*ehrenvoll, als Kombattanten, nicht als Rebellen*” behandelden en zich niet te buiten gingen aan de excessen waartoe de Polen zich lieten verleiden.⁷¹ In een memorandum aan de vredesconferentie in Parijs geeft Volodymyr Temnyc’kyj, de toenmalige Oekraïense minister van buitenlandse zaken, een afschrikwekkend beeld van de wreedheden die in de loop van de oorlog door Polen zijn begaan. Die zouden variëren van het aan banden leggen van het Oekraïense culturele leven en de Oekraïense pers, het opsluiten in kampen van de gehele Oekraïense intelligentsia en het onteren van Grieks-katholieke kerken tot massale deportaties, verkrachtingen, het neerschieten en ophangen van Oekraïense burgers, kinderen inbegrepen, en het platbranden van hele dorpen.⁷² Al is het in deze brochure geschetste beeld gezien het evidente politieke oogmerk van de schrijver zeer eenzijdig en vermoedelijk ook overdreven, de ernst van de oorlog komt er duidelijk uit naar voren. Dat het zover heeft kunnen komen wijt Partacz aan het feit, dat slechts een klein percentage van diegenen, die bij de strijd betrokken waren, werd uitgemaakt door soldaten. Een groter aandeel werd geleverd door boeren, criminelen die in de chaos uit de gevangenis waren ontsnapt en andere elementen uit de marge van de samenleving.⁷³

Zelf neig ik op dit punt naar de Oekraïense visie. Al hebben de Oekraïners zich door hun onzekerheid in een vreemde, vijandige omgeving en hun opgekropte haat jegens de Poolse “uitbuiters” ongetwij-

feld laten verleiden tot wreedheden, dit neemt zeker niet weg dat het voor hen vooral een vrijheidsstrijd was. De ZUNR spande zich oprecht in, om minderheden bij het politieke proces te betrekken. Reeds in oktober 1918 waren alle minderheden in Oost-Galicië uitgenodigd vertegenwoordigers te sturen naar de eerste bijeenkomst van de UNRada, later voorzag de geplande grondwet van de ZUNR in een volledig democratisch bestel met algemeen kiesrecht en een parlement waarin 30 % van de zetels was gereserveerd voor minderheden.⁷⁴ Dat hier in de praktijk niets van terecht kwam, kan de Oekraïners niet worden verweten, daar het de Polen waren die de verkiezingen boycotten. Voor de Polen daarentegen was de oorlog een koloniale, waarin elementen als vergelding en bestraffing van rebellie de boventoon voerden.

Het zou te ver voeren een gedetailleerde of zelfs vluchtige beschrijving te geven van het verloop van de Pools-Oekraïense burgeroorlog. Ten eerste kan zij niet los worden gezien van de oorlog die in dezelfde periode Oost-Oekraïne teisterde, ten tweede toont zij een uiterst gecompliceerd beeld van vele strijdende partijen en wisselende allianties. Ik wil er daarom mee volstaan kort in te gaan op de oorzaken van de uiteindelijke Oekraïense nederlaag, daar deze van groot belang zijn gebleken voor latere ontwikkelingen.

Op 22 januari 1919 fuseerden de twee Oekraïense staten. Voor het eerst sinds eeuwen bevonden nagenoeg alle Oekraïense landen zich binnen de grenzen van één onafhankelijke staat, een feit dat aan beide zijden uitbundig werd gevierd. De ZUNR werd omgedoopt tot “Westelijke Provincie van de Oekraïense Volksrepubliek” (ZOUNR), maar genoot binnen de UNR een hoge mate van autonomie en bleef haar eigen regering, parlement en politiek stelsel behouden. Deze gebeurtenis had één schaduwzijde: gedurende de eerste zeven maanden van haar korte bestaan was de nieuwe UNR vrijwel steeds gedwongen een tweefrontenoorlog te voeren met Polen enerzijds en de Russische bolsjewieken en de witte legers van generaal Denikin anderzijds. Politieke verschillen tussen Oost- en West-Oekraïners verzwakten het Oekraïense leger en leidden soms tot openlijke conflicten.

Ten tweede moest de Oekraïense diplomatie het in effectiviteit geheel afleggen tegen de Poolse, die persoonlijk werd geleid door Roman Dmowski. Te laat realiseerde men zich hoe onmisbaar erkenning door de *Entente* was. Dit stelde Dmowski er op de Conferentie van Parijs in januari 1919 toe in staat de relatieve onbekendheid van de Oekraïners uit te buiten door hen af te schilderen als het resultaat van Duitse interventie, te weinig ontwikkeld om zichzelf te kunnen besturen en bovendien behept met bolsjewistische neigingen.⁷⁵ Zelfs het in het westen algemeen aanvaarde zelfbeschikkingsrecht der volken mocht de Oekraïners niet baten. Aldus erkende de *Entente* op 25 juni 1919 het Poolse recht Oost-Galicië te bezetten, op 25 november van dat jaar verkreeg Polen voor 25 jaar een mandaat over Oost-Galicië met de verplichting de autonome status van het gebied te respecteren – een belofte die overigens nooit gerealiseerd werd – en op 15 februari 1923 kreeg Polen uiteindelijk soevereine rechten over Oost-Galicië.

Ten slotte moet worden opgemerkt dat de Oekraïense leiders zelf medeverantwoordelijk waren voor hun ondergang door hun positie op het wereldtoneel schromelijk te overschatten en zich op cruciale momenten doctrinair en rigide op te stellen. In de onderhandelingen voorafgaande aan de Vrede van Brest-Litovsk zette de Oekraïense delegatie onnodig kwaad bloed bij de Polen door Podlasie en de

Chelmszczyzna (gebieden waar de Poolse bevolking in de meerderheid was en waarmee Oekraïne geen enkele historische band had) op te eisen, claims die zelfs voor de Centrale machten onaantrekkelijk waren. In een later stadium liet men belangrijke kansen liggen door hardnekkig te weigeren afstand te doen van Oost-Galicië. Deze houding is overigens, zo niet te rechtvaardigen, in ieder geval te begrijpen. In een eeuw tijds had Oost-Galicië zich opgewerkt tot het kloppende hart van het Oekraïense nationale leven. Evenals voor de Polen was Oost-Galicië voor de Oekraïners een *conditio sine qua non*. Achteraf gezien had de UNR echter betere overlevingskansen gehad wanneer zij de mogelijkheid had aangegrepen om ten koste van een deel van Oost-Galicië de oorlog met Polen te beëindigen; in dat geval had de UNR haar strijd tegen de Russische legers waarschijnlijk in haar voordeel kunnen beslechten.

Eénmaal kwam het daadwerkelijk tot een Pools-Oekraïense alliantie. De ondertekening ervan vond plaats op 21 april 1920 in Warschau. Polen erkende het recht van de UNR op onafhankelijkheid en het Directoraat, dat inmiddels onder leiding stond van de Oekraïense opperbevelhebber (*holovnyj otaman*) Symon Petljura, als haar legitieme regering. Tegenprestatie was de onvoorwaardelijke erkenning door de UNR van het Poolse recht op Oost-Galicië en Volhynië.⁷⁶ Petljura sprak van een “nieuwe periode van vriendschap van het Oekraïense en het Poolse volk”.⁷⁷ Het was echter geen een verdrag tussen gelijken. Piłsudski's belangrijkste overweging was het creëren van een bufferstaat tussen Polen en Rusland, die hooguit met een gedecimeerd grondgebied onder Pools protectoraat had kunnen voortbestaan.⁷⁸ Toen zelfs dit streven onhaalbaar was gebleken, liet Piłsudski – met het dreigende verlies van Warschau in het verschiet – Petljura snel vallen en knoopte afzonderlijke onderhandelingen aan met Rusland. Hiermee was het lot van de UNR bezegeld. In november 1920 moesten Petljura en zijn ondergeschikten het land verlaten om hun activiteiten vanuit Poolse ballingschap voort te zetten. Op 18 april 1921 werd in Riga de vrede tussen Polen en Rusland getekend. Oekraïne werd verdeeld. Rusland kreeg het gehele gebied dat een jaar eerder door Polen aan Petljura was beloofd. Polen annexeerde Volhynië en Oost-Galicië, dat Polen gedurende de komende achttien jaar als een molensteen om de nek zou blijven hangen.

2.4. Het interbellum

Na de Eerste Wereldoorlog werd de kaart van Europa verrijkt met een aanzienlijk aantal nieuwe staten. Van de volken, die ondanks verwoede pogingen niet van het zelfbeschikkingsrecht hadden kunnen profiteren, waren de Oekraïners ruimschoots het grootste. Ondanks hun verbeterde strijd hadden zij hun onafhankelijkheid niet kunnen handhaven. Het grondgebied van de voormalige UNR bevond zich binnen de grenzen van vier staten: de Sovjet-Unie, Polen, Tsjecho-Slowakije en Roemenië.

Het aantal Oekraïners dat zich binnen de herrezen Rzeczpospolita bevond is moeilijk vast te stellen. Geen van de volkstellingen die in Polen tijdens het interbellum zijn verricht, is betrouwbaar: die van 1921 werd door Oekraïners in Oost-Galicië massaal geboycot en vermeldt derhalve slechts 3 898 000 Oekraïners⁷⁹; in 1930 was er sprake van aanzienlijke vervalsingen. Een acceptabele benadering wordt gegeven door Jerzy Tomaszewski. Op basis van correcties van bestaande gegevens schat hij het aantal Oekraïners in Polen in 1931 op 5 114 000, hetgeen neerkwam op 16,0 % van de bevolking.⁸⁰

Vanwege grote regionale verschillen is het moeilijk te spreken van één Oekraïense gemeenschap. Mede op basis van de in hoofdstuk 1 vermelde factoren onderscheid ik een vijftal groepen. De grootste waren de Oekraïners van Oost-Galicië (in 1920 officieel omgedoopt tot *Małopolska Wschodnia*), die het Grieks-katholicisme als nationale religie hadden en dankzij de vrijheden van de Oostenrijkse periode beschikten over een sterk nationaal bewustzijn, dat nog aangescherpt was door de gebeurtenissen van 1918-1919. De tweede groep waren de zwakker ontwikkelde en politiek slapende Oekraïners van Volhynië; nog in 1931 bedroeg het analfabetisme onder hen 59%.⁸¹ Evenals de derde groep, de Oekraïners van de Chełmszczyzna, die zich binnen de *województwo* Lublin bevonden en wier nationaal bewustzijn nog zwakker was, behoorden zij tot de destijds door Russen gedomineerde orthodoxe Kerk. De vierde groep, de Rusiniërs, vormde door grote interne verschillen en een sterk verspreide ligging nauwelijks een eenheid en zal nog uitvoerig aan het bod komen. De vijfde groep ten slotte werd gevormd door de Oekraïners van Polesie en Podlasie. Zij waren van alle Oekraïners in de Rzeczpospolita het armst en laagst ontwikkeld en hun nationaal bewustzijn ging meestal niet verder dan de vaststelling dat hun taal anders was dan het Russisch of Pools; men zag zichzelf eerder als “boer” of als bewoner van een regio dan als Oekraïner. Het zou onjuist zijn hen automatisch als Oekraïners te classificeren, aangezien het een overgangsgebied betreft waarin tenminste een deel van de bevolking even gemakkelijk tot de Wit-Russen kan worden gerekend; tegenwoordig gaan er ook wel stemmen op die hen als een afzonderlijke natie classificeren.

De Oekraïners waren de grootste van een aantal nationale minderheden die gezamenlijk ruim een derde van de Poolse bevolking uitmaakten. De oostgrens, in 1921 vastgesteld in het Verdrag van Riga, had te weinig Oekraïners en Wit-Russen binnen de Poolse staat gebracht om de federatie te kunnen realiseren die Piłsudski voor ogen had gehad, maar te veel om van een nationale staat te kunnen spreken. Aldus was de vormgeving van de Poolse nationaliteitenstaat, in het bijzonder met betrekking tot de omvangrijke Oost-Slavische minderheid, één van de belangrijkste kwesties waarmee Poolse politici zich geconfronteerd zagen. Onder de vele visies die in de loop der jaren zijn uitgesproken, tekenen zich twee diametraal tegenover elkaar staande oriëntaties af, elk belichaamd door een gezaghebbend staatsman: Roman Dmowski en Józef Piłsudski.

De nationalistische stroming bestond naast de *Endecja* uit de rechtervleugel van de boerenbeweging en de christelijke partijen en meende dat de Polen het morele recht hadden op een grote en machtige nationale staat. Minderheden waren daarbinnen een onbetrouwbaar en dus ongewenst element en dienden derhalve geassimileerd of geïsoleerd te worden. De enige natie die (ten onrechte, zo heeft de praktijk uitgewezen) niet assimileerbaar werd geacht, waren de Joden. In het geval van de Oekraïners zou het, dankzij hun verwantschap met de Polen, daarentegen een haalbare en zelfs eenvoudige opgave zijn. Dmowski rekende hen tot de “lagere” culturen, die geen traditie hadden, niet in staat waren zichzelf te besturen en dus natuurlijkerwijze zouden worden geabsorbeerd door de “hogere”. Eenmaal gepoloniseerd zouden zij op de lange duur zelfs kunnen gaan bijdragen aan de “collectieve kracht van de Poolse natie”.⁸² De meesten binnen het nationalistische kamp weigerden overigens de Oekraïners als volk te zien; volgens de in die kringen heersende opvatting was de vorming van een

Oekraïense natie uit de “kalme Roethenen” een direct gevolg van Duitse propaganda of zelfs een Duits idee.⁸³

Rijker geschakeerd is de tweede stroming, die werd gedragen door de aanhangers van Piłsudski, geconcentreerd in het Partijloos Blok voor Samenwerking met de Regering (BBWR, beter bekend als de *Sanacja*), alsmede door socialisten, liberalen en de traditioneel tolerante conservatieven. Zij stond voor gelijkberechtiging van minderheden met de Poolse meerderheid, maar over de constellatie waarbinnen die gerealiseerd zou moeten worden liepen de opvattingen sterk uiteen. Het ideaal van Piłsudski en zijn achterban was een op de Eerste Rzeczpospolita gebaseerd natiemodel, waarin elke staatsburger ongeacht ras of taal deel uitmaakte van de Poolse natie. Volledige garantie van nationale rechten als onderwijs in de eigen taal en het vrijelijk belijden van de eigen religie waren vanzelfsprekend, daar deze allerminst in strijd hoefden te zijn met loyaliteit jegens de Poolse staat. Zo zou het multinationale karakter van de staat in plaats van een grote zwakte juist een belangrijke troef worden. Het verst ging de Poolse Socialistische Partij (PPS). Voortbordurend op de traditie van de Oostenrijkse sociaal-democraten Otto Bauer en Karl Renner zag zij het recht van een natie op zelfbeschikking als logisch resultaat van de vrijheid van het individu. In 1931 diende de PPS in de Sejm een project in voor een autonoom Oekraïens territorium, bestaande uit Oost-Galicië, Volhynië en een deel van Polesie, dat een hoge mate van zelfstandigheid moest genieten en waarin Oekraïners en Polen volstreekte gelijkberechtiging zouden krijgen. De steun voor het voorstel was echter dermate gering dat het niet eens in behandeling werd genomen.⁸⁴

De rechten van de Oekraïense minderheid waren geregeld in het Minderhedenverdrag van 28 juni 1919 en artikel VII van het Verdrag van Riga, dat specifiek de rechten van Oost-Slavische minderheden betrof. Een in 1922 aangenomen wet verleende de drie Oost-Galicische *województwa* bovendien een beperkte autonomie.⁸⁵ Maar hoewel Piłsudski en zijn geestverwanten gedurende nagenoeg het gehele interbellum aan de macht zijn geweest en zeker na de coup van 1926 een sterke greep hadden op het staatsapparaat, kwam van de beloofde gelijkberechtiging weinig terecht. Ten dele had dit te maken met de ideologische inconsistentie van het Piłsudski-regime. Deze was reeds zichtbaar in de jaren 1918-1919, toen Piłsudski enerzijds het belang van een onafhankelijke Oekraïne inzag als bufferstaat met de USSR, maar anderzijds hoopte op een gemoderniseerde versie van de oude Rzeczpospolita. Het streven naar een multinationale natie stond op gespannen voet met de twintigste-eeuwse realiteit: door blind op de aantrekkelijkheid van de Poolse cultuur te vertrouwen, sloot hij eenvoudigweg de ogen voor het feit dat de Oekraïners zich liever identificeerden met hun eigen natie dan met de Poolse. Doorgaans bleef zijn nationaliteitenpolitiek derhalve steken in goede bedoelingen en onuitvoerbare plannen, waarvan zelden iets terecht kwam en die dikwijls averechts uitwerkten. Medeschuldig hieraan was ongetwijfeld Piłsudski zelf, die zijn revolutionair elan na het mislukken van zijn federatieve plannen grotendeels verloren had. Hij zag zichzelf meer als soldaat dan als politicus en had in het algemeen een afkeer van snelle, radicale oplossingen.⁸⁶ Hij had het beste met de Oekraïners voor en vond dat zij er in Polen niet slechter aan toe mochten zijn dan in de Habsburgse monarchie, maar interesseerde zich niet bijzonder voor de problematiek en heeft zich er na 1921 nooit meer publiekelijk over uitgelaten.⁸⁷

De belangrijkste oorzaak van de grote discrepantie tussen de politiek van regering en parlement enerzijds en de praktijk waarmee de Oekraïense minderheid geconfronteerd werd anderzijds, moet nochtans worden gezocht in de staatsinrichting. Pilsudski was na 1926 weliswaar officieel dictator, maar stelde zich nooit op als een tiran; Polen was geen totalitaire staat en het constitutionele en democratische karakter van het staatsbestel bleef in een voor die tijd hoge mate gehandhaafd. Dientengevolge konden de *Endecja* en aanverwante politieke groeperingen normaal blijven functioneren. De sterk gedecentraliseerde structuur van de Poolse staat maakte het voor lokale overheden, in Oost-Galicië traditioneel gedomineerd door de *Endecja*, zelfs mogelijk de implementatie van de officiële politiek van staatsassimilatie tegen te houden en een harde polonisatiepolitiek te voeren. Olszański benadrukt dit feit herhaaldelijk en concludeert eruit dat de centrale overheid slechts een geringe blaam treft.⁸⁸ Dergelijk onvermogen ten spijt dringt zich echter wel de vraag op, in hoeverre zij dit feit werkelijk als bitter moet hebben ervaren. Een aanzienlijk deel van het staatsapparaat moet het optreden van plaatselijke overheden in de Oekraïense gebieden op zijn minst welwillend hebben gedoogd.

De discriminatie, waaraan Oekraïners gedurende het interbellum blootstonden, varieerde van allerhande pesterijen (zoals het niet verlenen van vergunningen voor de bouw van een kerk of het aankopen van land) tot een gecoördineerde polonisatiepolitiek, die bestond uit de volgende hoofdbestanddelen:

Reductie van het numerieke overwicht van Oekraïners in de door hen bewoonde gebieden. Dit kwam tot uiting in een actieve kolonisatiepolitiek in de jaren 1920-1924, die nadien met verminderde intensiteit werd voortgezet. Aanvankelijk geschiedde dit vooral door de toewijzing van stukjes land aan gedemobiliseerde soldaten, maar later kregen ook Poolse boeren subsidies om zich in Oost-Galicië en Volhynië te vestigen. Het praktische effect van deze politiek was gering, zelfs wanneer men uitgaat van de tamelijk hoge schatting van Subtelny, die een aantal van 300 000 Poolse kolonisten noemt.⁸⁹ Toch was de Poolse kolonisatie de Oekraïners een doorn in het oog, al gingen de meeste kolonisten probleemloos op in de lokale bevolking.⁹⁰

Minimalisering van het aantal Oekraïners binnen het staatsapparaat. Na de ontmanteling van vele staatsinstellingen uit de Habsburgse tijd werden Oekraïense ambtenaren massaal uit de overheidsdienst ontslagen, daar men (gerechtvaardigde) twijfels had omtrent hun loyaliteit.⁹¹ Sindsdien was het voor Oekraïners zeer moeilijk een positie als ambtenaar te verwerven en wie daar toch in slaagde, moest bijna altijd genoegen nemen met een lagere functie.⁹² Typerend is het feit, dat er in Polen niet één Oekraïense burgemeester te vinden was, zelfs niet in dorpen waar de Oekraïners ruim in de meerderheid waren.⁹³ Aangezien het voor Oekraïense jongeren vrijwel onmogelijk was een carrière op te bouwen, raakten velen van hen zodanig gefrustreerd dat zij in de jaren dertig hun toevlucht zochten tot radicaal nationalisme.

Verzwakking van de Oekraïense taal ten gunste van de Poolse. Hoewel officieel “taal en nationale eigenaardigheden” aan minderheden waren gegarandeerd, verbood een wet uit 1924 het gebruik van de Oekraïense taal in regeringsinstanties. Tot 1935 was zelfs een verbod op de naam “Oekraïens” van kracht;

men mocht slechts van *Ruski* of *Rusiński* spreken, hetgeen door de Oekraïners als een belediging werd opgevat.⁹⁴ Het voornaamste instrument van de taalpolitiek was het onderwijs. De Oekraïense eis van een eigen universiteit in L'viv, al vele decennia een *hot item*, werd ondanks beloften van de regering niet ingewilligd.⁹⁵ In 1919 werden bovendien de Oekraïense faculteiten van de Universiteit van L'viv opgeheven en de Oekraïense studenten verwijderd, waarop de Oekraïners iedere toegang tot hoger onderwijs praktisch werd ontzegd. Voor het lager en middelbaar onderwijs was de voornaamste consequentie van de onderwijswet van 1924, bekend als *Lex Grabski*, de invoering van het zogenaamde *utrakwizm*, dat inhield dat op een school een deel van het onderwijs pas in het Oekraïens kon worden gegeven wanneer de ouders van tenminste 40 kinderen daartoe een verzoek indienden, een procedure die in de praktijk vaak door de lokale bureaucratie werd gedwarsboemd. Het directe gevolg van deze politiek was een drastische daling van het aantal Oekraïenstalige staatsscholen.⁹⁶

Ondermijning van de Oekraïense kerken. Aangezien de Grieks-katholieke kerk de bescherming van het Vaticaan genoot, kon de Poolse overheid weinig tegen haar uitrichten. Wel trachtte men te voorkomen dat zij haar activiteiten zou uitbreiden naar Volhynië. In 1923 werd hiertoe een afzonderlijke, gepoloniseerde Grieks-katholieke kerk gesticht, de z.g.n. neo-uniaten, die overigens nooit meer dan ca. 30 000 gelovigen heeft gehad en tijdens de sovjetbezetting vrijwel geheel werd opgerold.⁹⁷ Repressieve maatregelen betroffen vooral de orthodoxe kerk, bindende factor bij uitstek voor alle Oekraïners buiten Oost-Galicië.⁹⁸ Enerzijds beijverde de Poolse overheid zich voor handhaving van het Russisch in de liturgie door de Russische clerus zoveel mogelijk in functie te laten, anderzijds hoopte men de orthodoxe kerk onder controle te krijgen door autokephalie te stimuleren, een streven dat 1925 gerealiseerd werd. Gedurende de jaren twintig en dertig werden vele orthodoxe kerken en andere religieuze objecten gesloten, geconfisqueerd of vernietigd, zodat van de 389 kerken die er in 1914 in Volhynië waren, in 1938 er nog slechts 51 functioneerden.⁹⁹ De onderdrukking van de orthodoxie bereikte een hoogtepunt in de Chełmszczyzna, waar in de jaren 1936-1938 het leger met steun van de politie en het lokale bestuur een gewelddadige polonisatieactie uitvoerde.¹⁰⁰ Op grond van hun vermeende Poolse afkomst werden ca. 10 000 Oekraïners gedwongen zich tot het rooms-katholicisme te bekeren, geestelijken werden gedeporteerd en vele kerken werden vernietigd. De diensten mochten nog slechts in het Pools gehouden worden. De rellen die het gevolg waren gingen gepaard met plunderingen, verkrachtingen en vermoedelijk ook moorden. Deze eenzijdige aanval, door Olszański omschreven als “van een misdadige domheid”, leidde tot een onnodige verscherping van het conflict in een gebied waar tot dan toe geen enkel probleem had bestaan.¹⁰¹

Het zaaien van verdeeldheid tussen de Oekraïense gemeenschappen. Het voornaamste instrument hiertoe was het z.g.n. *kordon sokalski*, de binnengrens tussen Oost-Galicië en Volhynië die als “administratieve muur” moest dienen. Zo werd de Oost-Galiciëse pers uit Volhynië geweerd en was het Oekraïners uit Oost-Galicië verboden zich in Volhynië te vestigen. Dit *kordon sokalski* stelde Henryk Józewski, van 1930 tot 1938 gouverneur (*wojewoda*) van Volhynië, in staat een geheel eigen nationaliteitspolitiek te voeren. Józewski was een uit Kiëv afkomstige kunstschilder, gewezen onderminister in de

regering van Petljura en naaste medewerker van Piłsudski. Zijn beleid was erop gericht middels kleine concessies de Oekraïners gunstig te stemmen en zodoende Volhynië tot proeftuin te maken van het streven naar staatsassimilatie. Hij stond de oekraïnisatie van de orthodoxe liturgie toe en stimuleerde de oprichting, dikwijls onder zijn persoonlijke curatele, van tweetalige verenigingen en instellingen. Daadwerkelijk krediet bij de Oekraïners verwierf hij met de herverdeling van land ten gunste van Oekraïense boeren. Hij schermde Volhynië echter resoluut af voor iedere Galicische invloed en bestreed Pools en Oekraïens nationalisme in gelijke mate. Aan kritiek liet hij zich daarbij doorgaans weinig gelegen liggen, al verweten Poolse nationalistten hem “de anti-Poolse schepper van een Oekraïense beweging”¹⁰² te zijn. Het uiteindelijke resultaat van zijn beleid was inderdaad een groei van het Oekraïense nationale bewustzijn, dat hij echter niet heeft kunnen koppelen aan een Pools staatsburgerbewustzijn. Olszański wijt zijn falen vooral aan zijn onbegrip van de sociaal-politieke ontwikkelingen van die tijd.¹⁰³

Ter ondermijning van de eenheid van de Oekraïners werden ook pogingen ondernomen om de Rusiniërs los te weken van de Oekraïense natie. Niet alleen waren de Rusiniërs volgens de Poolse beleidsmakers “onlosmakelijk verbonden met de Poolse cultuur”, zij werden ook gezien als potentiële bondgenoten tegen de Oekraïense beweging. Vooral onder de Lemko’s sorteerde dit effect. Oekraïens nationalisme was onder hen uitgesproken impopulair en de arrogantie, waarmee jonge Grieks-katholieke priesters de Łemkowszczyzna trachtten te oekraïneren, schoot veel Lemko’s zodanig in het verkeerde keelgat, dat zij hun toevlucht zochten tot de orthodoxie.¹⁰⁴ Hoe sterk het geloof in een eigen, afzonderlijke natie was, mag blijken uit het bestaan (van december 1918 tot februari 1920) van een Lemko-Volksrepubliek, één van de vele dwergrepublieken die na de Eerste Wereldoorlog de kop opstaken, met het dorp Florynka als geïmproviseerde hoofdstad. Haar leiders verzetten zich tegen de incorporatie van de Łemkowszczyzna door Polen en zochten aansluiting bij Tsjecho-Slowakije. Na hun arrestatie deed de Poolse overheid er veel aan, om de Lemko’s een eigen nationaal bewustzijn aan te kweken. Op scholen in de Łemkowszczyzna werd het Krynica-dialect ingevoerd als onderwijstaal. Pro-Oekraïense organisaties werden stelselmatig gedwarsboomd, gesteund werden daarentegen de stroming, die de Lemko’s (of de Rusiniërs) als afzonderlijke natie zag, en de traditionele moskalofiele richting, die anders dan bij de “echte” Oekraïners bij de Lemko’s nog springlevend was. De geheime agenda van deze politiek, polonisatie, werd in geen dele verwezenlijkt, maar de Oekraïense invloed onder de Lemko’s werd er aanmerkelijk door afgeremd en de ontwikkeling van een eigen nationaal bewustzijn versterkt.¹⁰⁵

Poolse politici hebben zich steeds onvoldoende rekenschap gegeven van het feit dat zij door de Oekraïners als “vreemde overheerser” werden beschouwd. Het gevoel van onvrede over de gedwongen incorporatie in de Poolse Rzeczpospolita leidde ertoe, dat voor alle belangrijke politieke organisaties van de Oekraïners onafhankelijkheid het uiteindelijke doel van hun handelen bleef. De daarbij te volgen tactiek was het voornaamste onderlinge twistpunt. Na 1923 kan het Oekraïense politieke leven grofweg worden onderverdeeld in twee stromingen: een gematigde, die de Poolse heerschappij als een (tijdelijk) gegeven beschouwt en tracht langs legale weg de verworvenheden uit de Oostenrijkse periode zo effectief

mogelijk te verdedigen en uit te breiden; en een radicale, die de Poolse overheerser met alle mogelijke middelen blijft bestrijden.

De Oekraïners kenden, in lijn met de Poolse traditie van politieke versplintering, een groot aantal partijen. Ruimschoots de grootste was de Oekraïense Nationaal-Democratische Organisatie (UNDO), een gematigd-nationalistische formatie die, gezien de diversiteit aan politieke stromingen die erin vertegenwoordigd waren, nauwelijks als een echte partij kan worden beschouwd. Zij streefde openlijk naar totale onafhankelijkheid, maar stelde zich ten doel hiervoor eerst een solide basis te bouwen. Middels *organic development*, de versterking van sociale, educatieve, culturele en economische organisaties, moesten de Oekraïners worden klaargestoomd voor een toekomstige eigen staat. De UNDO fungeerde als schutspatroon van een reeks niet-politieke organisaties in het veld en boekte daarmee haar grootste successen.¹⁰⁶ Andere partijen, variërend van rechts-nationalistisch of confessioneel tot sociaal-democratisch of communistisch, speelden nooit een rol van betekenis. Ook de twee regeringen in ballingschap – de UNR-regering van Petljura en de ZUNR-regering van Petruševyč – hebben noch op de Poolse behandeling van de Oekraïense minderheid, noch op de Oekraïense gemeenschap zelf enigerlei invloed kunnen uitoefenen.

Wezenlijker was de invloed van diverse niet-politieke organisaties, welker activiteit aanzienlijk grotere delen van de Oekraïense samenleving omspande en doorgaans tot betere resultaten leidde. De belangrijkste waren “*Prosvita*”, een organisatie met ca. 400 000 leden die onder meer bibliotheken, leeszalen, koren en orkesten organiseerde, en “*Ridna Škola*”, die zorg droeg voor Oekraïenstalig onderwijs en scholen van verschillende niveau’s beheerde. Ook de Grieks-katholieke kerk had, mede dankzij de grote morele autoriteit van metropoliet Andrij Šeptyc’kyj, veel invloed op de Oekraïners van Oost-Galicië. Daarnaast is er steeds een levendige Oekraïense pers geweest, variërend van dagbladen tot wetenschappelijke tijdschriften, die in 1937 125 titels omvatte.¹⁰⁷ Op economisch terrein waren talrijke coöperaties actief, vooral op het gebied van voeding, landbouwproducten en nijverheid. Hun aantal was relatief groter dan bij de Polen en doorgaans waren zij dynamischer en beter georganiseerd; in 1937 waren er 3 516 van dergelijke coöperaties (tegen 557 in 1921) met in totaal 661 000 leden.¹⁰⁸

Aan de andere kant van het politieke spectrum stond de radicaal-nationalistische stroming, die iedere aanpassing aan de Poolse staat afwees en zich door middel van gewapende strijd aan de Poolse heerschappij wilde ontworstelen. Twee organisaties kunnen in dit verband genoemd worden. De Oekraïense Militaire Organisatie (UVO) werd in 1920 opgericht en was gedurende de jaren twintig verantwoordelijk voor een lange reeks aanslagen op Poolse militaire doelen, Poolse eigendommen op Oekraïense bodem, Poolse functionarissen van diverse politieke kleur en Oekraïense voorstanders van een compromis met de Poolse overheid. De organisatie, die haar hoofdkwartier had in Berlijn, werd vooral gesteund door Duitsland, maar aanvankelijk ook door Tsjecho-Slowakije, Litouwen en vermoedelijk de Sovjet-Unie.¹⁰⁹ In 1929 ontstond uit een fusie van de UVO met enkele nationalistische jongerenorganisaties de OUN, waarbinnen de UVO wel haar eigen organisatorische structuur bleef behouden. Leider van beide organisaties was kolonel Jevhen Konovalec’, een voormalig officier van het Oost-Galicische leger die gefascineerd was door Mussolini. Mede door zijn toedoen deden vanaf 1923

extreem-nationalistische tendenzen hun intrede in de ideologie van de UVO en kwam de organisatie onder invloed te staan van Dmytro Doncov.

Inhoudelijk bestond tussen de UVO en de OUN geen enkel verschil. Beide organisaties hanteerden de strikte ideologische en organisatorische discipline die eigen is aan een conspirerende, ondergrondse organisatie en kenden het leidersbeginsel. Onder de leus “strijd kent geen ethiek” voerden zij een niets ontziende strijd tegen een ieder die door hen als politieke tegenstander was aangemerkt.¹¹⁰ Het voornaamste verschil ligt in het feit, dat de OUN eigenlijk bedoeld was als “politieke arm” van de UVO, vergelijkbaar met de Ierse *Sinn Fein*. Waar de UVO over een goed getraind ondergronds leger van ca. 2 000 man beschikte, streefde de OUN ernaar een ideologisch-revolutionaire massabeweging te worden. In de praktijk fluctueerde haar ledental gedurende de jaren dertig tussen 20 000 en 30 000, al was het aantal sympathisanten vele malen groter.

In de zomer van 1930 wist de UVO een crisis in de Pools-Oekraïense betrekkingen te bewerkstelligen met een grote terroristische actie, die bekend staat onder de naam “gedeeltelijk optreden”. In totaal werden daarbij ca. 2 200 terreurdaden geregistreerd, vooral in de vorm van brandstichting op Poolse landgoederen in Oost-Galicië.¹¹¹ Piłsudski gaf hierop het bevel tot de z.g.n. pacificatie, die tien weken (van 16 september tot 30 november) duurde. De demonstratieve brutaliteit waarmee leger en politie te werk gingen had vooral ten doel de Oekraïners te intimideren. Naar ca. 450 dorpen werden strafexpedities uitgezonden en overal werden razzia’s gehouden. Huizen, bibliotheken, scholen, culturele en economische centra werden gesloten of vernield. Wie zich verzette werd in elkaar geslagen of bestraft met hoge boetes. Meer dan 2 000 mensen, inclusief 30 Oekraïense parlementariërs, werden gearresteerd en er viel een onbekend aantal doden.¹¹² Uitgegaan werd van het principe van collectieve verantwoordelijkheid: iedere Oekraïner werd zuiver op grond van zijn nationaliteit medeverantwoordelijk geacht aan de terreur. Dientengevolge werd met grote willekeur opgetreden; soms werden in één klap alle mannen van een dorp gearresteerd. Het effect van de pacificatie was natuurlijk averechts. De buitenproportioneel harde repressie tegen toevallige en dus onschuldige burgers joeg zelfs rustige, apolitieke mensen in de gordijnen. Bovendien rechtvaardigde het nodeloze geweld indirect het Oekraïense terrorisme dat had plaatsgevonden en nog zou volgen. Ten slotte raakten de UVO en de OUN, die slechts een minderheid van het Oekraïense volk vertegenwoordigden, doordrongen van het besef dat zij niettemin het karakter van de Pools-Oekraïense betrekkingen konden reguleren. Olszański gaat zelfs zo ver te stellen, dat deze na 1930 “in wezen de betrekkingen waren geworden tussen de regering van de Rzeczpospolita en de *provyd* (commando) van de OUN”.¹¹³ Gelijktijdig kwam de zwakte van de legalistische stroming in haar volle omvang naar buiten; zij produceerde weliswaar stapels resoluties, telegrammen en protesten, maar verzuimde de onontbeerlijke steun in het buitenland te zoeken.¹¹⁴

In de jaren die volgden gingen zowel het terrorisme van de OUN als de repressie door de Poolse staat in iets mindere mate door. Door een reeks moorden op gerespecteerde Poolse en Oekraïense aanhangers van ontspanning verspeelde de OUN veel steun bij de Oekraïense publieke opinie. De Grieks-katholieke kerk had bij monde van metropoliet Šeptyc’kyj steeds elke vorm van geweld, inclusief het

“gedeeltelijk optreden” en de pacificatie, op morele gronden veroordeeld; maatschappelijke organisaties ergerden zich aan de voortdurende infiltratiepogingen door de OUN; partijen, die een *modus vivendi* met de Poolse staat zochten, zagen de schade die het terrorisme aan de Oekraïense zaak berokkende. Intern raakte de OUN verzwakt door een groeiend conflict tussen het opperbevel van de OUN in Berlijn en jonge radicalen, die dankzij massale arrestaties de macht in het veld eenvoudig hadden kunnen overnemen.

In de zomer van 1935 kwam het tot een accordé tussen de UNDO en de *Sanacja*, bekend geworden als “normalisatie”. In ruil voor amnestie voor de ca. 2 000 Oekraïense politieke gevangenen, kredieten voor Oekraïense coöperaties en erkenning van de Oekraïense taal zouden de Oekraïners voortaan het primaat van het Poolse staatsbelang erkennen en de begroting van de regering steunen. Voorts zou de UNDO deelnemen aan de verkiezingen van 1935. Als blijk van goede wil werd UNDO-leider Vasyl’ Mudryj, gekozen tot vice-voorzitter van de Sejm. Andere Oekraïense eisen, zoals autonomie, een eerlijke landbouwhervorming, een universiteit en een groter aantal Oekraïners in het bestuursapparaat, werden daarentegen niet ingewilligd, hetgeen de UNDO-leiding zowel bij radicalen als bij dissidenten binnen de eigen gelederen op het verwijt kwam te staan, dat zij zich door de autoriteiten had laten inpakken door “genoegen te nemen met kruimels van de Poolse tafel”.¹¹⁵ Het succes van de normalisatie was trouwens gering. De meeste besluiten werden door actieve sabotage door de fel anti-Oekraïense lokale overheden uiteindelijk niet uitgevoerd. De gebeurtenissen van 1938 deden de laatste hoop vervliegen.

Na de dood van Piłsudski in 1935 ontwikkelde Polen zich alsnog tot een totalitaire staat. De toenemende invloed van *Endecja*-ideeën op de legerleiding leidde tot een harde actie, die het leger samen met de politie en bendes gewapende jongeren in de Chełmszczyzna uitvoerde en die bekend werd als de “mini-pacificatie” van 1938. In dezelfde tijd werden hernieuwde pogingen ondernomen tot polonisatie van de Rusiniërs. In Volhynië werden alle hervormingen van Józewski door diens opvolger teruggedraaid en werden Oekraïners massaal uit de overheidsdienst ontslagen. Andere maatregelen die het ministerie van binnenlandse zaken in 1939 voor de Oekraïners impetto had, zoals hernieuwde kolonisatie, polonisatie van Oost-Galicië en de orthodoxe kerk en herziening van de taalwetten, zijn slechts door het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog verhinderd.¹¹⁶ In dezelfde tijd nam ook de terroristische activiteit van de OUN weer toe en kwam het tot botsingen tussen de Poolse en Oekraïense burgerbevolking. In L’viv braken massale anti-Poolse demonstraties uit, die beantwoord werden met tegendemonstraties en aanvallen op culturele en economische instellingen. Als directe reactie op de gebeurtenissen lanceerden de Oekraïense afgevaardigden in de Sejm op 9 december 1938 een voorstel voor een autonoom “Galicisch-Volhynisch land”, dat bijna een kwart van de totale oppervlakte van de Rzeczpospolita zou beslaan. Zelfs door gematigde Polen werd dit plan slecht ontvangen, daar het reminiscenties oproep aan de autonome Karpatho-Rusinische Republiek en de Sudeten-Duitse agitatie van Konrad Henlein, die beide de ondergang van Tsjecho-Slowakije hadden ingeluid.¹¹⁷ Hoewel het uiteraard zinloos is de vraag op te werpen wat er gebeurd zou zijn als de Tweede Wereldoorlog niet was uitgebroken, mag worden aangenomen, dat zonder ingrijpende politieke veranderingen een nieuwe burgeroorlog onafwendbaar was geweest.

Nog altijd is de interpretatie van de Pools-Oekraïense betrekkingen in het interbellum een uiterst gevoelig thema, dat met de nodige omzichtigheid behandeld dient te worden. Binnen de Poolse maatschappij leeft sterk de neiging de Tweede Rzeczpospolita te idealiseren of zelfs te mythologiseren. Kritiek is toegestaan, maar wordt wel verondersteld patriottisch en opbouwend te zijn, waardoor het inzicht in de eigen fouten gebrekkig blijft. Aan de andere kant wordt door Oekraïners de “Poolse bezetting” vaak met een overdreven zwartgalligheid afgeschilderd, terwijl parallel hieraan van de Oekraïense ondergrondse beweging een te rooskleurig beeld wordt gekoesterd. Zowel Poolse als Oekraïense historici, wier taak het tenslotte is misverstanden omtrent het verleden te weerleggen, laten zich in plaats daarvan graag verleiden tot het demoniseren van de tegenstander. Dergelijke ideeën doen in de verste verte geen recht aan de werkelijkheid. De Poolse regering heeft in haar minderhedenpolitiek blijk gegeven van een extreme kortzichtigheid en als gevolg daarvan vele fouten gemaakt. Toch is Polen, met uitzondering van de laatste jaren voor de Duitse inval, in essentie toch steeds een democratische rechtsstaat geweest, die grote mogelijkheden bood waarvan de Oekraïners op hun beurt gretig en handig gebruik wisten te maken.

2.5. De Tweede Wereldoorlog

Aan de Tweede Rzeczpospolita kwam een abrupt einde met de Duitse inval op 1 september 1939 en de Russische “dolkstoot in de rug”, die 17 dagen later het lot van de Poolse staat definitief bezegelde. Niet alleen markeerde deze Duitse actie het begin van de bloedigste oorlog die de mensheid ooit heeft gekend, zij had ook een katalyserende invloed op de gespannen situatie tussen Polen en Oekraïners. Waar het interbellum de emoties aan beide zijden al hoog kan doen oplopen, geldt dit voor de Tweede Wereldoorlog nog in hogere mate. De extreme onoverzichtelijkheid van de verhoudingen maakt dit alleen maar erger. Kan men de Pools-Oekraïense betrekkingen in het interbellum nog reduceren tot de wisselwerking tussen de Poolse staat en de Oekraïense minderheid, in de Tweede Wereldoorlog zijn er vier partijen die het beeld beheersen: de Duitse bezetter, de Oekraïense nationalist, het Poolse ondergrondse verzet met daaraan gelieerd de naar Londen uitgeweken regering, en de Sovjet-Unie, vertegenwoordigd door het Rode Leger, de NKVD en diverse communistische partizanenlegers. Bovendien vertoont het overgeleverde bronnenmateriaal op essentiële punten lacunes, waardoor historici in veel gevallen slechts kunnen gissen naar de ware toedracht van een gebeurtenis.

Tot de aanvang van operatie “Barbarossa” op 22 juli 1941 maakte West-Oekraïne 21 maanden lang deel uit van de Sovjet-Unie. De annexatie verliep volgens hetzelfde recept dat een jaar later ook in de Baltische staten zou worden toegepast: bij schijnverkiezingen op 22 oktober 1939 werd onder toezicht van leger en NKVD een West-Oekraïens parlement gekozen, dat vijf dagen later tot toetreding tot de Sovjet-Unie besloot. Aanvankelijk deed het sovjetbewind veel moeite om zich als “bevrijder van de Oekraïense en Wit-Russische broeders” te profileren, hetgeen gestalte kreeg in een snelle oekraïnisatie van het overheidsapparaat, de stichting van 6 000 nieuwe Oekraïense scholen, de oekraïnisatie van de universiteit van L’viv (nu vernoemd naar Ivan Franko) en beloften het land van Poolse landeigenaren te onteigenen en onder Oekraïense boeren te redistribueren. Tegelijkertijd echter werden de politieke,

sociaal-economische en culturele infrastructuur van zowel Polen als Oekraïners volledig ontmanteld, de pers gelijkgeschakeld en kwamen de kerken aan groeiende repressie bloot te staan. Vanaf februari 1940 werden op grote schaal mensen gedeporteerd, aanvankelijk vooral Poolse kolonisten en hogere functionarissen, maar later ook politiemensen, intellectuelen en uiteindelijk iedereen die “politiek onbetrouwbaar” werd geacht; in totaal zijn van september 1939 tot juli 1941 naar schatting 1,2 miljoen Poolse staatsburgers naar afgelegen delen van de Sovjet-Unie gedeporteerd, waaronder volgens Šeptyc’kyj tenminste 400 000 Oekraïners.¹¹⁸

De terreur bereikte een hoogtepunt na de Duitse inval, die de sovjetleiding ertoe dwong zich in allerijl uit Oekraïne terug te trekken. Hierbij werd de tactiek van de “verschroeide aarde” toegepast: ca. 1 500 fabrieken werden gedomonteerd en elders in de Sovjet-Unie weer opgebouwd, en van wat overbleef werd een groot deel met de grond gelijk gemaakt. Miljoenen mensen werden geëvacueerd, anderen, waaronder een groot deel van de intelligentsia, werden gearresteerd of vermoord. In West-Oekraïne slaagde deze tactiek slechts ten dele, al wist de NKVD er toch 35 000 gevangenen om het leven te brengen. Hierbij werd met ongekende wreedheid te werk gegaan; Olszański spreekt zelfs van kruiszingen.¹¹⁹

De nadelige invloed van deze episode op de Pools-Oekraïense betrekkingen moet mijns inziens beperkt worden geacht. De plotselinge voorliefde van de sovjetautoriteiten voor het Oekraïense volk werd algemeen als doorzichtig ervaren en moest het na korte tijd afleggen tegen de beter bekende strijd tegen het “bourgeois-nationalisme”. Hoewel de Poolse bevolking onder de terreur ernstiger te lijden had dan de Oekraïense, heb ik geen bewijs kunnen vinden dat collaboratie door Oekraïners op wezenlijk grotere schaal plaatsvond dan door Polen. Functionarissen van het voormalige legale Oekraïense maatschappelijke leven waren, voor zover zij aan arrestatie wisten te ontkomen, gedwongen ondergronds te gaan of te vluchten naar de Duitse bezettingszone.¹²⁰ Aanvallen door Oekraïense nationalistes op individuele Polen kwamen slechts sporadisch voor en moeten als incidenten worden afgedaan.¹²¹ De onteigening van Pools grondbezit en de beperkte oekraïnisatie werden door lokale Polen weliswaar als een groot onrecht ervaren, maar kunnen nauwelijks op het conto van de Oekraïense meerderheid worden geschreven.

Heel anders ging het eraan toe in de door Duitsland bezette gebieden. Pragmatici binnen de nazihiërarchie, vooral de geheime dienst (*Abwehr*), onderkenden de potentiële waarde van de Oekraïners als toegewijde bondgenoten en zagen voor een Oekraïense vazalstaat naar Kroatisch of Slowaaks voorbeeld een rol weggelegd in het door Duitsland gedomineerde “Nieuwe Europa”; deze mening was ook Alfred Rosenberg, *Reichsminister* voor de bezette oostelijke gebieden, toegedaan. Het idee viel echter slecht te rijmen met de nazi-ideologie, waarin Oekraïne een primair gebied was in het streven naar *Lebensraum*; bovendien waren de Oekraïners volgens de rassenleer *Untermenschen*, die slechts geschikt waren om het Duitse *Herrenvolk* te dienen en dus onmogelijk als partners behandeld konden worden. Deze lijn, verdedigd door het partijapparaat van de NSDAP, zou uiteindelijk door Hitler worden gevolgd; het gezag van Rosenberg, zo weet men achteraf, was zowel bij Hitler als op zijn eigen ministerie gering.

Binnen de grenzen van het *Generalgouvernement Polen* leefden ca. 550 000 Oekraïners, vooral in de Łemkowszczyzna en Chełmszczyzna.¹²² Gouverneur-generaal Hans Frank achtte hen “buitengewoon nuttig” als tegenwicht voor de Polen en trachtte hen daarom middels kleine privileges aan zich te binden. Zo verrezen in de jaren 1940-41 Oekraïense scholen, kerken en uitgeverijen en werden Oekraïners toegelaten tot lagere administratieve functies en de politie, rechten die de Poolse bevolking werden ontzegd. Politieke activiteit was echter verboden, al tolereerde het Duitse gezag de activiteiten van de OUN. Wel was het de Oekraïners toegestaan comités van zelfhulp op te richten, die zich op 2 mei 1940 verenigden in het te Kraków gevestigde Oekraïense Centrale Comité (UCK). Het UCK mocht zich slechts bezighouden met zaken als onderwijs, coöperaties en sociale voorzieningen en stond onder controle van de *Sicherheitsdienst* (SD), de *Abwehr* en soms zelfs de *Gestapo*. De houding van het UCK jegens de Poolse bevolking was uitgesproken negatief. De voorzitter, prof. Volodymyr Kubijovyč, verklaarde te streven naar de versterking van het nationaal bewustzijn van de Oekraïners en een reductie van de Poolse invloed; vanuit het UCK werden vergeefse pogingen gedaan de Duitse overheid tot de verwijdering van Polen uit etnografisch-Oekraïense gebieden te bewegen.¹²³ Overigens heeft Kubijovyč door het verstrekken van valse papieren en/of materiële hulp ook veel Polen en Joden voor de dood kunnen behoeden.¹²⁴

De Duitse plannen met Oekraïne werden duidelijk toen Duitsland geheel Oekraïne bezet had. Oost-Galicië kon als district van het *Generalgouvernement* nog van relatief gunstige omstandigheden profiteren, maar het *Reichskommissariat Ukraine*, dat grote delen van de resterende Oekraïense landen (waaronder Volhynië en Polesie) omvatte, kwam onder het gezag van de notoire oekraïnofoob en ideologische scherpslijper Erich Koch aan ongebreidelde economische exploitatie bloot te staan. Deze kreeg naast de massale roof van voedsel en natuurlijke hulpbronnen gestalte in een grootscheepse jacht op dwangarbeiders. In totaal zijn uit Oekraïne ca. 2,3 miljoen mensen als *Ostarbeiter* gedeporteerd, van wie door slechte behandeling slechts een half miljoen de oorlog zou overleven.¹²⁵ Daarnaast moordden de *SS-Einsatzgruppen* C en D in enkele maanden 850 000 Joden en een groot deel van de Oekraïense intelligentsia uit.¹²⁶

Het spreekt voor zich, dat de OUN haar houding ten opzichte van het Derde Rijk grondig moest herzien. Vanaf 1933 was oriëntatie op de Duitse nazi's vanzelfsprekend geweest, niet alleen op grond van ideologische verwantschap, maar vooral dankzij het feit, dat Duitsland als enige potentiële bondgenoot overbleef, nadat Polen en de Sovjet-Unie als vijanden waren gebrandmerkt en het Westen de Oekraïners ten tijde van de burgeroorlog welwillend aan die vijand had uitgeleverd. Ook nadat het Molotov-Ribbentrop-pact het rotsvaste vertrouwen in Duitsland een gevoelige deuk had toegebracht, bleef bij gebrek aan een alternatief de oriëntatie op Duitsland overheersen.

Intern was de OUN ten prooi gevallen aan een escalerend conflict tussen jonge radicalen, die na de arrestaties van de jaren dertig de macht binnen de lokale cellen in Oost-Galicië hadden overgenomen, en de centrale leiding in Berlijn. In februari 1940 kwam het tot een definitieve breuk tussen de twee facties, die zelfs door interventie van de *Abwehr* niet meer gelijmd kon worden. Sindsdien probeerden de

OUN-M van Andrij Mel'nyk, de legitieme opvolger van Konovalc' als *providnyk*, en de OUN-R¹²⁷ van Stepan Bandera onafhankelijk van elkaar Hitler van de noodzaak van een Oekraïense staat te overtuigen en bestreden elkaar intussen op leven en dood, waarbij het regelmatig tot bloedige uitbarstingen kwam.

Van de twee facties vertegenwoordigde de vanuit Berlijn opererende OUN-M de meer realistische richting, die haar doel hoopte te bereiken door ongelimiteerde collaboratie met Duitsland en de geleidelijke opbouw van een staatsapparaat. Zo was de OUN-M de drijvende kracht achter het UCK. De OUN-R daarentegen ging op basis van de overtuiging, dat Duitsland en de OUN een gemeenschappelijk belang hadden, uit van een meer tactische samenwerking en werkte intussen aan een eigen politiek, die er primair op was gericht de Duitsers voor harde feiten te plaatsen. Het was op instigatie van de OUN-R dat op de dag van de Duitse inval in de Sovjet-Unie in L'viv een Oekraïens Nationaal Comité (UNK) bijeenkwam, dat Oekraïne kort daarop onafhankelijk verklaarde. Jaroslav Stec'ko, één van de leiders van de OUN-R, vormde een regering. Men verwachtte dat de Duitsers, eenmaal geconfronteerd met het voldongen feit van een op Duitsland georiënteerde, semi-onafhankelijke Oekraïne, vanzelf zouden overgaan tot erkenning, maar dat bleek een misrekening. Vele leiders en activisten van de OUN-R, inclusief Bandera zelf en de volledige Stec'ko-regering, werden gearresteerd en afgevoerd naar het concentratiekamp Sachsenhausen-Oranienburg, Hetzelfde lot zou enkele maanden later ook Mel'nyk en de zijnen treffen. Hiermee was het kortstondige huwelijk van de Oekraïense nationalist met de Duitse nazi's voorgoed verbroken.

Het restant van de OUN-R zou zich onder leiding van Bandera's opvolger, Mykola Lebed', steeds meer tegen de Duitsers keren. Naast de traditionele strijd tegen de "Moskovische gevangenis der volken" werd vanaf 1942 ook het Duitse nationaal-socialisme de oorlog verklaard. Deze koerswijziging had ook haar weerslag op de ideologie: fascistische en antisemitische elementen raakten steeds verder op de achtergrond, hetgeen culmineerde in een nadrukkelijk anti-autoritair en democratisch programma, dat door het derde congres van de OUN-R in augustus 1943 werd aangenomen.¹²⁸

Het kwam ook tot gewapend verzet. Het in oktober 1942 opgerichte Oekraïens Opstandelingenleger (UPA) opereerde aanvankelijk vooral in Volhynië en was een samenraapsel van lokale jongeren, die om aan de *Arbeitseinsatz* en de Duitse massa-executies te ontkomen de bossen ingevlucht waren, activisten uit beide OUN-facties, voormalige leden van het leger van Petljura, aanhangers van Skoropads'kyj en lokale partizanenlegers. Op haar hoogtepunt moet de UPA ca. 40 000 mensen onder de wapenen hebben gehad, mede dankzij de massale desertie in maart 1943 van een groot deel van de Oekraïense hulppolitie, de z.g.n. *Schutzmannschaften*.¹²⁹ De UPA leverde strijd met iedereen die als vijand werd beschouwd, waarbij vooral communistische en Poolse partizanen het moesten ontgelden. De houding van de UPA jegens de Duitsers was dubbelzinnig; zij voerde een verbeterde strijd tegen de Duitse administratie, in het bijzonder de *Arbeitsamte*, en de Duitse politie, maar trachtte intussen de *Wehrmacht* zo weinig mogelijk te hinderen in haar strijd tegen de Sovjet-Unie, hetgeen soms zelfs resulteerde in actieve samenwerking.

Naarmate de onafwendbaarheid van een Duitse nederlaag evidenter werd, verlevendigden zich de Oekraïense pogingen om een onafhankelijke staat te forceren. De belangrijkste stap van OUN-R en UPA in die richting was de oprichting in juli 1944 van de Oekraïense Hoofdbevrijdingsraad (UHVR). Hoofd van het uitvoerend orgaan werd UPA-commandant Roman Šuchevyč. De UHVR zag zich als vertegenwoordiger van het gehele Oekraïense volk en streefde naar de vestiging van een onafhankelijke, liberaal-democratische staat; in haar economische programma zijn sterke sociaal-democratische invloeden aanwijsbaar.¹³⁰ Het is natuurlijk denkbaar dat de democratisering van de nationalistische beweging, zoals Ryszard Torzecki stelt, slechts een tactische zet was om haar basis te verbreden en de sympathie van het westen te verwerven.¹³¹ Inderdaad rekende men erop, dat een eventuele hernieuwde sovjetbezetting door een wapenstilstand tussen Duitsland en de westerse geallieerden slechts van korte duur zou zijn. Toch geloof ik dat hij deze ideologische omslag ten onrechte bagatelliseert. Ten eerste omvatte de teleurstelling over het Duitse optreden – en over fascistisch of nationaal-socialistisch gedachtegoed in het algemeen – alle lagen van de Oekraïense bevolking, dus ook de nationalisten. Ten tweede moet niet vergeten worden dat de OUN-R anno 1943 een geheel andere samenstelling had dan bijvoorbeeld twee jaar daarvoor: eind 1942 zat 80 % van de voormalige activisten opgesloten in gevangnissen of concentratiekampen.¹³² Een groot deel van diegenen, die hun taak hadden overgenomen, was afkomstig uit Oost-Oekraïne, waar het nationale fanatisme van Doncov nooit veel indruk had gemaakt en de Duitsers met grote scepsis waren ontvangen.¹³³

Alle democratische ontwikkelingen binnen het radicaal-nationalistische kamp ten spijt bleef het schier onmogelijk tot een vergelijk te komen met het Poolse ondergrondse verzet, verenigd in de *Związek Walki Zbrojnej* (Unie van Gewapende Strijd, ZWZ), beter bekend als *Armia Krajowa* (Landelijk Leger). Het streven naar een onafhankelijke, verenigde staat viel niet te rijmen met de Poolse inspanningen voor een terugkeer naar de *status quo ante bellum*. In de jaren 1942-1945 en daarna kwam het zelfs tot een gewapende confrontatie, een dramatische burgeroorlog met een spectaculair karakter dat de gebeurtenissen van 1918-1921 nog ruimschoots oversteeg.

Blijkbaar heeft de Poolse regering in ballingschap, in tegenstelling tot de Oekraïners, nooit rekening willen houden met de mogelijkheid, dat Duitsland de oorlog zou winnen; evenmin als in het interbellum was zij bereid de mogelijkheid afstand te doen van de *Kresy* zelfs maar in overweging te nemen. Wel zagen velen de noodzaak de Oekraïners in een gezamenlijk front tegen Duitsland te betrekken of hen althans als tegenstanders te neutraliseren. Om hiertoe enige kans te maken, moest hoe dan ook worden nagedacht over de toekomstige positie van de Oekraïners binnen de (heroverde) *Kresy*. Daarover bestonden verschillende ideeën. Voor de nationalistische richting, waarbinnen de *Stronnictwo Narodowe* (Nationale Partij, de nieuwe naam van de *Endecja*) de boventoon voerde, diende met het Oekraïense probleem voorgoed korte metten te worden gemaakt door de Oekraïense bevolking massaal naar een toekomstige onafhankelijke bufferstaat te verwijderen. Een meer gematigde richting van christen-democratische en boerenpartijen had een nationale staat voor ogen, waarin de Oekraïense minderheid in ieder geval economische en culturele gelijkberechtiging kon krijgen; over eventuele

deelname aan het landsbestuur werd verschillend gedacht.¹³⁴ Radicalere partijen, in het bijzonder de sociaal-democraten, pleitten wederom voor territoriale autonomie.¹³⁵ De regering van Władysław Sikorski stond op het standpunt van federalisme, hetgeen een indirecte terugkeer impliceerde naar de oorspronkelijke ideeën van Piłsudski.

Dezelfde opvattingen leefden ook in het bezette Polen, met dien verstande dat de nationalistische tendens er dieper geworteld was. Op grond van de constatering dat er Oekraïners collaboreerden, koesterde de Poolse bevolking van Oost-Galicië nog fellere anti-Oekraïense gevoelens dan voorheen en verfoeide elke gedachte aan Oekraïense autonomie. De simplistische logica die werd gevolgd vereenzelvigde het volk met de nationale beweging en de nationale beweging op haar beurt met de extreem-nationalistische beweging. Dergelijk denken was ook doorgedrongen in de leiding van de ZWZ-AK, die zich niet alleen liet leiden door strategie of *raison d'état*, maar ook door de publieke opinie.¹³⁶ Ook al kwam het van september 1941 tot maart 1944 regelmatig tot besprekingen met vertegenwoordigers van de OUN-R, deze leverden niets op dan één protocol waarin het wederzijdse recht op een eigen staat werd erkend.¹³⁷ De partijen hadden elkaar eenvoudigweg niets te bieden.

De eerste grootscheepse aanvallen door Oekraïners op de Poolse bevolking van West-Oekraïne vonden plaats in november 1942. Voordien kwamen incidenten weliswaar voor, maar de verantwoordelijkheid daarvoor ligt in veel gevallen eerder bij Polen en Duitsers dan bij Oekraïners. In de eerste fase van de oorlog gaven veel Oekraïners zelfs blijk van een onverwachte solidariteit met de Poolse staat. Zo sprak direct na de Duitse inval de UNDO in de Sejm expliciet haar loyaliteit jegens de Rzeczpospolita uit, en niets wijst erop dat de 150 000 tot 200 000 Oekraïners in het Poolse leger zich vijandig of verraderlijk hebben gedragen.¹³⁸ De slachting in de eerste dagen van juli 1941 onder Poolse professoren in L'viv, kort na de Duitse inval in West-Oekraïne, wordt soms ten onrechte toegeschreven aan het Oekraïense *Wehrmacht*-bataljon "Nachtigall", maar was in werkelijkheid het werk van de Duitse *Sicherheitsdienst*.¹³⁹

Zelfs in het geval van de anti-Poolse actie van november 1942 in Volhynië en Polesie is de verantwoordelijkheid van Oekraïense nationalistten twijfelachtig. Olszański vermoedt, dat er eerder sprake was van een Duitse pacificatie, uitgevoerd met hulp van Oekraïense *Schutzmannschaften*.¹⁴⁰ Dit waren politie-eenheden, grotendeels samengesteld uit de marge van de Oekraïense gemeenschap, die als enig doel hadden Duitse bevelen uit te voeren en vanaf het begin door de nazi's werden gebruikt bij de vernietiging van Joden. Hun optreden werd scherp veroordeeld door zowel Šeptyc'kyj, die zelfs met excommunicatie dreigde, als de OUN-R, maar onttrok zich aan beider controle.

Aan de andere kant waren de meeste slachtoffers van het bloedvergieten, dat vóór de feitelijke aanvang van de burgeroorlog plaatsvond, Oekraïners. Reeds in 1941 begonnen, uit onvrede over hun enigszins bevoorrechte positie in het *Generalgouvernement*, door de *Endecja* geïnspireerde en geleide knokploegen Oekraïense functionarissen te vermoorden. In de herfst van 1942 werden bij gevechten in de *Chełmszczyzna* en de omgeving van Zamość ca. 400 Oekraïense burgers gedood; deze laatste actie was

een direct antwoord op de deportatie door Duitsland van Poolse burgers uit die streek en daarop aansluitend de herbevolking met Duitse en Oekraïense kolonisten.¹⁴¹

Tot de grootscheepse acties die het predikaat “burgeroorlog” werkelijk verdienen kwam het in februari 1943, toen voor het eerst georganiseerde bestormingen van Poolse dorpen in Volhynië werden uitgevoerd. Meestal werden deze voorafgegaan door een ultimatum: de bevolking moest het dorp in kwestie onverwijld verlaten en zou anders een massamoord riskeren. De meeste burgers, die inmiddels geruchten over dergelijke moordpartijen hadden gehoord, kozen eieren voor hun geld en vertrokken; degenen die verkozen te blijven of zelfs weerstand te bieden, werden vermoord of moesten, nadat hun dorp inmiddels geheel platgebrand was, alsnog vertrekken. Honderdduizenden verlieten op deze manier hun geboortegrond en zochten hun heil in de steden, in het *Generalgouvernement*, in het *Reichskommissariat* of in versterkte forten, die onder bescherming van de AK en soms van sovjetpartizanen de aanvallen trachtten te weerstaan. Op het hoogtepunt van de aanvallen, in juli en augustus 1943, werden ultimata vaak achterwege gelaten en kwam het tot massale slachtpartijen, waaraan soms de hele bevolking van een dorp ten prooi viel; in deze periode breidden de acties zich ook uit naar Oost-Galicië, waar het er dikwijls nog feller aan toe ging. Met uitzondering van de periode van oktober 1943 tot februari 1944, toen de acties na ingrijpen door de OUN-R enigszins tot rust kwamen, duurde deze situatie tot in de loop van 1945 voort, en ook daarna kwam Oekraïense agressie tegen de Poolse burgerbevolking nog herhaaldelijk voor.

De verantwoordelijkheid voor deze acties ligt, in tegenstelling tot de voorafgaande periode, stellig bij Oekraïense nationalistes, in het bijzonder de UPA. Niet alleen was de UPA als enige organisatie sterk genoeg om een dergelijke onderneming op touw te zetten, het motief – etnische zuiveringen – blijkt ondubbelzinnig uit het planmatige karakter van de bestormingen: de constante beweging west- en zuidwaarts had duidelijk ten doel de Poolse bevolking uit betwist gebied te verdrijven, terwijl onomstreden gebieden (de *Łemkowszczyzna* en de *Żytomyrščyna*, waar een omvangrijke Poolse minderheid leefde) ongemoeid werden gelaten. Evenals de AK rekenden de Oekraïense nationalistes op een herhaling van 1918: het wegvallen van de twee grote tegenstanders en vervolgens een Pools-Oekraïense oorlog om de heerschappij over West-Oekraïne. Door het Poolse aandeel in de bevolking er tot een minimum terug te brengen hoopten zij eventuele Poolse claims op voorhand te ontzenuwen. Bijkomende maar beslist niet onbelangrijke motieven waren het feit dat de administratie in Volhynië en Polesie grotendeels uit Poolse collaborateurs bestond, die uit haat jegens de Oekraïners Duitse maatregelen tegen de plaatselijke bevolking maar al te graag uitvoerden, het (terechte) verwijt dat de AK samenwerkte met de sovjetpartizanen, en ten slotte ook wraak voor in het interbellum aangedaan onrecht.¹⁴²

Toch is het te gemakkelijk de schuld eenzijdig aan de UPA toe te schrijven. Ten eerste staat niet vast wie de aanvallen precies is begonnen. Geen enkel overgeleverd document wijst op een besluit van de leiding van UPA of OUN-R; de eerste aanvallen kunnen volgens Torzecki heel goed het werk zijn geweest van “wilde” milities die buiten de UPA vielen.¹⁴³ Zelfs in gevallen waarin de schuld van de UPA onomstotelijk vaststaat, is het niet te zeggen of het een bevel was van de centrale leiding, van lagere geleidingen in de commandostructuur of het ongeautoriseerde optreden van losse strijdgroepen. Ten

tweede is de rol van zowel Duitsland als de Sovjet-Unie op zijn minst duister. Beide partijen hadden belang bij een strijd tussen UPA en AK en maakten zich schuldig aan vele provocaties. In het Duitse geval geschiedde dit – naast pacificaties door de *Schutzmannschaften* – in de vorm van agressie door Poolse collaborateurs of Duitse soldaten die Pools moesten spreken en zingen. Bovendien gaven de Duitsers de schuld van hun eigen wreedheden vaak aan de Oekraïners.¹⁴⁴ Even dubieus is de Russische rol in de acties. Voor de Sovjet-Unie kwam de depolonisatie van West-Oekraïne met het oog op een eventuele hernieuwde annexatie goed van pas. Vast staat, dat sommige lokale OUN-cellen in Volhynië gedomineerd werden door communistische infiltranten en juist die zetten vaak aan tot moord. Diverse aanvallen op Poolse dorpen werden uitgevoerd door in UPA-uniformen gestoken NKVD-troepen, die zich vervolgens in hun normale tenue opwierpen als beschermers van de bevolking.¹⁴⁵

Dezelfde onduidelijkheid geldt ook Poolse agressie tegen de Oekraïense bevolking. De bloedigste acties werden uitgevoerd door Poolse collaborateurs, die zich in weerwil van een uitdrukkelijk verbod van de regering in groten getale hadden aangemeld om in de *Schutzmannschaften* de plaats van gedeserteerde Oekraïners in te nemen. Meer nog dan in het geval van de Oekraïense *Schutzmänner*, voor wie soms het verkrijgen van wapens en militaire scholing de drijfveer was, waren het mensen van een laag moreel niveau die zich lieten leiden door opportunisten en wraakgevoelens. Volgens het recept dat ook door Oekraïners werd toegepast, executeerden zij Oekraïense burgers en brandden zij dorpen plat. Er zijn bewijzen, dat ook de AK het principe van collectieve verantwoordelijkheid hanteerde. Reeds in mei 1943 maakte zij zich onder de leus “revanche voor Volhynië” schuldig aan de moord op honderden Oekraïners in het *Generalgouvernement*. Sindsdien vonden verschillende massaexecuties door de AK plaats, meestal bedoeld als repressailles. Berucht is in dit opzicht de 27ste Infanterie-Divisie, die in 1944 tientallen Oekraïense dorpen in Volhynië platbrandde en de complete bevolking van het dorp Sahryn’ uitmoordde.¹⁴⁶

Toch had de Poolse agressie tegen de Oekraïense bevolking lang niet de omvang van de Oekraïense agressie tegen de Poolse. Exacte gegevens over het aantal slachtoffers van de burgeroorlog zijn natuurlijk niet voorhanden. Zeker in het Volhynische “niemandsland”, waar het wemelde van de strijdgroepen, die alle ten koste van de plattelandsbevolking leefden, is dikwijls niet vast te stellen wie schuldig is aan welke moorden: de UPA, de AK, “wilde” legers, de Duitse bezettingsmacht, de NKVD, de Poolse en Oekraïense *Schutzmannschaften* (terecht legt Olszański in hun geval de primaire verantwoordelijkheid bij de Duitsers¹⁴⁷), losgeslagen bendes boeren of gewone criminelen. Alleen van de *SS-Galizien*, een in april 1943 opgerichte Oekraïense SS-divisie die uitsluitend tot taak had de USSR te bestrijden, is bekend dat zij weliswaar af en toe slaags raakte met Poolse partizanen, maar nooit direct bij de burgeroorlog betrokken is geweest.¹⁴⁸ Door deze onduidelijkheid kunnen getallen omtrent het aantal slachtoffers gemakkelijk gemanipuleerd worden, en het zijn vooral Poolse auteurs die zich hieraan bezondigen. De betrouwbaarste schattingen van het aantal Poolse slachtoffers van Oekraïens geweld circuleren rond ca. 100 000; hogere aantallen, die kunnen oplopen tot 600 000, moeten als pure demagogie van de hand gewezen worden. Het aantal Oekraïense slachtoffers van Pools geweld bedraagt vermoedelijk zo’n 30 000.¹⁴⁹

Het meest traumatisch voor de Polen is ongetwijfeld de grootschalige betrokkenheid van Oekraïense boeren bij de moordpartijen in Poolse dorpen. Sterker nog: het zouden juist deze boeren zijn, die – met steun van orthodoxe geestelijken en gedreven door het onvermogen de gebeurtenissen in een breder perspectief te zien – zich gewapend met zeisen en hooivorken aan de meest barbaarse wreedheden schuldig hebben gemaakt. Vaak wordt de mate waarin zulke excessen plaatsvonden enigszins overdreven. Dit is begrijpelijk, daar de geschiedschrijving dienaangaande vooral is gebaseerd op orale overlevering. Zo is bijvoorbeeld maar één concreet geval gedocumenteerd van een orthodoxe kapelaan die de wapens van moordenaars zegende, voldoende echter om door de geruchtenmachine tot ongehoorde proporties te worden opgeblazen.¹⁵⁰ Veel van dergelijke geruchten zijn een eigen leven gaan leiden en hebben soms aanleiding gegeven tot hardnekkige mythes.

Wat vaststaat, is dat geen provocatie zou hebben kunnen slagen als er onder de bevolking geen voedingsbodem voor was geweest. De etnische zuiveringen werden onmiskenbaar door een deel van de Oekraïense publieke opinie gedragen, vooral in het overbevolkte Volhynië, waar de UPA na een aanval onmiddellijk placht over te gaan tot de redistributie van land.¹⁵¹ Aan de andere kant hebben talloze Polen zich juist dankzij de hulp van Oekraïners (buren of volslagen onbekenden) kunnen redden, een feit dat tegenwoordig dikwijls vergeten wordt.

Belangrijke twistpunten zijn nog steeds vragen van het type: wie is er begonnen en wie beging de ergste wreedheden? In beide gevallen moet het antwoord ondubbelzinnig luiden: de Oekraïners, of liever gezegd, de Oekraïense nationalisten. De enigszins potsierlijke beschuldiging van de OUN-R, dat de Polen in de Chełmszczyzna en de Zamojszczyzna de aanzet hadden gegeven, wordt nog slechts door Oekraïense nationalistische historici serieus genomen.¹⁵² De veelgehoorde Poolse aanklacht, dat er sprake zou zijn van genocide, moet echter worden afgewezen. Het staat onmiskenbaar vast, dat de Oekraïense nationalistische beweging zich van de Poolse bevolking in West-Oekraïne wilde ontdoen, maar niet wijst erop, dat de OUN ooit haar fysieke vernietiging heeft gepland. Acties die zulks doen vermoeden waren in de woorden van Torzecki “eerder een primitieve reactie van massa’s, die men niet kon of wilde beheersen”.¹⁵³

Een oorlog haalt het slechtste in een mens naar boven. In West-Oekraïne, waar de bevolking in korte tijd getuige was geweest van onbeschrijflijke wreedheden door de NKVD en de Duitse *Übermensen*, was de maatschappelijke moraal tot een dieptepunt gedaald en had het leven nauwelijks enige waarde meer. Passiviteit was als middel tot overleven vaak ontoereikend, zodat velen min of meer gedwongen waren hun toevlucht te zoeken tot roof en plundering. Zowel onder Polen als Oekraïners tierde criminaliteit welig, daar de politie (of wat daarvoor moest doorgaan) voor de Duitse bezettingsmacht een andere rol te vervullen had dan bestrijding van de misdaad. Dat het bij de Oekraïners tot grotere excessen kwam, is bovendien te wijten aan een ideologisch verschil: waar het Poolse politieke leven ondergronds bleef voortbestaan, waren alle gematigde Oekraïense groeperingen ten prooi gevallen aan volledige desintegratie en massale deportaties, zodat het radicalisme van de OUN vrij spel had.

3. OEKRAÏNERS IN DE POOLSE VOLKSREPUBLIC

3.1. Akcja “Wista”

De naoorlogse periode vangt voor Polen en Oekraïne in feite al in 1944 aan, wanneer de Sovjet-Unie Oekraïne geheel heeft heroverd en Polen zich grotendeels onder controle van de NKVD bevindt. Zowel Polen als Oekraïners hadden – in tegenstelling tot de burgeroorlog van de jaren 1918-1919 – een bij voorbaat verloren strijd gestreden. Hoe hopeloos het Poolse streven naar het behoud van de *Kresy* was geweest, bleek wel uit de ondertekening op 15 augustus 1945 van een verdrag dat de nieuwe grenzen regelde: West-Oekraïne, met de Buh en de San als grensrivieren, viel ten deel aan de Sovjet-Unie. Polen, dat sinds 1952 Poolse Volksrepubliek heette, werd “schadeloos gesteld” met de z.g.n. *ziemie odzyskane* (terugverworven gebieden), landen die deel uit hadden gemaakt van het Duitse Rijk en in Jalta aan Polen waren toegekend. Dat de nieuwe Pools-Oekraïense grens volgens etnische lijnen verliep, verhinderde niet dat zich op Pools grondgebied nog 650 000 tot 700 000 Oekraïners bevonden.¹⁵⁴ Deze minderheid was nog steeds substantieel genoeg om de communistische machthebbers ertoe te nopen een politieke visie op haar aanwezigheid te ontwikkelen.

Eerdergenoemde Paul Best brengt de mogelijke oplossingen van het nationaliteitenprobleem onder in zes categorieën: assimilatie, exterminatie, autonomie, gemeenschappelijke of co-nationaliteit, multi-etnisch of pluralistisch supra-nationalisme en ten slotte de marxistisch-leninistische benadering.¹⁵⁵ In het naoorlogse Polen hebben wij uiteraard te maken met de laatste. De essentie van het communistische denken behelsde, dat “horizontale” solidariteit van de arbeidersklasse belangrijker was dan het kunstmatig door de bourgeoisie gekweekte nationale gevoel. Naarmate de ideale communistische samenleving dichterbij kwam, zouden nationale verschillen vanzelf ophouden een rol te spelen. In de overgangsfase moest het bestaan van een nationaal gevoel maar voor lief worden genomen door het zelfbeschikkingsrecht der volken als concessie te erkennen. Gemodelleerd volgens de formule “nationaal van vorm, socialistisch van inhoud” zouden de quasi-soevereine socialistische staten vervolgens langs natuurlijke weg samenvloeien in één communistisch wereldrijk.

De meest elementaire eigenschap van de marxistisch-leninistische aanpak is volgens Best echter “de volstrekte tegenstrijdigheid tussen theorie en praktijk”.¹⁵⁶ In Polen betekende dit, dat de communistische partij, na zich aanvankelijk van een duidelijke stellingname te hebben onthouden, zich steeds meer ging identificeren met gedachtengoed, dat enkele jaren voordien nog het exclusieve domein van de *Endecja* was geweest. Zij besepte hoe gering haar maatschappelijke draagvlak was en trachtte derhalve haar macht te legitimeren door op te gaan treden in naam van eenieder, die het waard was zichzelf Pool te noemen. In een samenleving, pijnlijk getroffen door het verlies van de *Kresy* en vervuld van wraakgevoelens over in de oorlogsjaren geleden onrecht, vond dergelijke nationalistische propaganda gehoor. “De *vox populi*”, schrijft Aldona Chojnowska, “verloor zich niet in nuances, was niet op zoek naar de werkelijke schuldigen.”¹⁵⁷ Zo kon het komen, dat de onmenselijke maatregelen die het

communistiche regime tegen de Oekraïense bevolking nam, door een aanzienlijk deel van de publieke opinie gedragen werden. Aldus sloegen de communisten twee vliegen in één klap: zij verwierven enige daadwerkelijke steun in de samenleving en beschikten bovendien over een handvat om voor eens en voor altijd af te rekenen met een “lastige” minderheid.

Eind 1944 bevonden zich op Pools grondgebied ca. 6 000 soldaten van de UPA. Hun situatie was precair, want zij moesten ononderbroken strijd leveren tegen zowel de NKVD, het Poolse leger als restanten van de AK. Na een jaar was hun aantal dan ook geslonken tot ca. 2 800.¹⁵⁸ De UPA was een goed bewapend en gedisciplineerd leger, maar maakte ondanks haar vastberadenheid geen schijn van kans tegen de enorme overmacht van vooral de NKVD. Voor zover de Pools-Oekraïense burgeroorlog in die tijd nog voortduurde, lag het initiatief daartoe overigens vooral bij gedesillustioneerde en sinds de ontbinding van de AK in januari 1945 stuurloos geworden Poolse strijdgroepen. Met een voor burgeroorlogen kenmerkende wreedheid voerden deze aanvallen uit op de Oekraïense burgerbevolking, waarbij alleen al tussen april en juli 1945 ten minste 1 200 Oekraïners om het leven kwamen. Ook de UPA liet zich soms tot dergelijke acties verleiden, maar beperkte zich daarbij meestal tot dorpen die als uitvalsbasis waren gebruikt voor bestormingen van Oekraïense dorpen; terreur, die niet geprovoceerd of als repressaille bedoeld was, kwam destijds nauwelijks meer voor.¹⁵⁹

Alles wijst erop, dat de autoriteiten de dreiging die van de UPA uitging schromelijk hebben overschat. In ieder geval kwam de liquidatie van de UPA, in de propaganda steevast aangeduid als “fascistische bendes”, goed van pas om een politiek rechtvaardigen, die in wezen ten doel had de gehele Oekraïense minderheid als zodanig te elimineren en van Polen definitief een natiestaat te maken. Door de bevolking van het Oekraïense platteland als steunpilaar van UPA-terrorisme af te schilderen, verschaften de autoriteiten zich een alibi om over te gaan tot grootschalige bevolkingsverplaatsingen. De maatschappelijke acceptatie hiervan moet – naast de genoemde wraak- en frustratiegevoelens en een algemene antipathie jegens al wat Oekraïens was – vooral worden geweten aan het feit, dat massadeportaties jarenlang de orde van de dag waren geweest. Men was er eenvoudigweg aan gewend geraakt. Al in 1940 waren bij een bevolkingsuitwisseling tussen Duitsland en de USSR ca. 11 000 Oekraïners (waaronder 5 000 Lemko’s) uit het *Generalgouvernement* naar Sovjet-Oekraïne overgebracht en gedurende de oorlog hadden honderdduizenden, al dan niet vrijwillig, deel uitgemaakt van een continue vluchtelingenstroom van de Duitse naar de Russische bezettingszone en *vice versa*.¹⁶⁰

Aanvankelijk trachtten de autoriteiten zoveel mogelijk Oekraïners ertoe te bewegen zich vrijwillig in Sovjet-Oekraïne te vestigen. De basis hiervoor was een verdrag van 9 september 1944 tussen de voorlopige Poolse regering (PKWN) en de regering van onder meer de Oekraïense SSR, dat voorzag in een bevolkingsuitwisseling. Om dit streven kracht bij te zetten werd het Staatsbureau voor Repatriëring (PUR) opgericht, dat samen met z.g.n. “Pools-Oekraïense commissies” tot taak had Oekraïners tot emigratie aan te zetten en lijsten van gegadigden op te stellen. De enigen die zich aanmeldden waren echter boeren, die geen land bezaten, en de voormalige bewoners van vernielde dorpen. De belangstelling was dermate gering, dat de overheid andere pressiemiddelen moest gaan aanwenden om mensen te overreden.

Maar zelfs het uitblijven van landbouwhervormingen, de liquidatie van het Oekraïense onderwijs en de terreur van de Poolse ondergrondse leidden niet tot de resultaten waarop de overheid had gehoopt. Integendeel: een aanzienlijk deel van degenen, die vrijwillig geëmigreerd waren, keerde na korte tijd met de Poolse immigratiegolf weer terug naar waar zij vandaan kwamen; hun verhalen over de werkelijke situatie in de Sovjet-Unie waren van dien aard, dat de vrijwillige emigratie vrijwel geheel stagneerde. In schril contrast hiermee staat de overweldigende belangstelling van etnische Polen om de Sovjet-Unie te verlaten: alleen al in de jaren 1944-1946 werden ca. 790 000 Polen geëvacueerd.¹⁶¹ Vanaf september 1945 zocht de Poolse staat, vermoedelijk op aandringen van sovjetfunctionarissen, dan ook haar toevlucht tot regelrechte dwang. Drie divisies van het leger werden ingezet om Oekraïense dorpen in hun geheel naar de Sovjet-Unie te deporteren. Regelmatig werd bruto geweld gebruikt, waarbij tientallen doden vielen, massale arrestaties plaatsvonden en incidenteel ook dorpen werden platgebrand.

Tot augustus 1946 emigreerden ongeveer 482 000 Oekraïners naar de Sovjet-Unie. Van hen zouden ruim 220 000 vóór september 1945 Polen verlaten hebben, dus in principe op basis van vrijwilligheid, al valt op die vrijwilligheid veel af te dingen.¹⁶² Moeilijker vast te stellen is het aantal Oekraïners dat aan deportatie wist te ontkomen. Het door de overheid berekende aantal van 20 306 achterblijvers is onrealistisch.¹⁶³ Afgezien van het grote aantal mensen dat zich in bossen, Poolse dorpen of inmiddels verlaten Oekraïense dorpen had verborgen, gaat dit getal voorbij aan ca. 70 000 Oekraïners die na vrijwillige emigratie uit Sovjet-Oekraïne waren teruggekeerd, meestal onder het voorwendsel van de Poolse nationaliteit. Bovendien werden in sommige West-Oekraïense regio's voormalige Poolse staatsburgers, die het sovjetpaspoort niet wilden aanvaarden, eenvoudigweg over de grens gezet. Hoeveel Oekraïners zich onder hen bevonden, is onmogelijk te schatten.¹⁶⁴

Hoewel de actie door de autoriteiten allerminst als afgerond werd beschouwd, was voortzetting op grote schaal onmogelijk geworden, mede omdat de Sovjet-Unie geen verdere immigratie meer accepteerde. Op 29 maart 1947 besloot het Poolse *politburo* tot een tweede deportatiegolf, ditmaal niet naar Sovjet-Oekraïne maar naar de *ziemie odzyskane*.¹⁶⁵ Deze onderneming is bekend geworden als *Akcja "Wisła"* ("Operatie 'Wisła'").

De officiële aanleiding was de moord op de onderminister van defensie, Karol Świerczewski, die bij een aanslag van de UPA op 28 maart 1947 om het leven kwam. Inmiddels is uit vele documenten wel gebleken, dat het plan voor de operatie toen reeds lang gereed was. Over de werkelijke toedracht verschillen de auteurs van mening. Volgens Olszański streefden de machthebbers naar de totale liquidatie van de Oekraïense minderheid, met het uiteindelijke doel een Poolse natiestaat te realiseren en het bestaan van een Oekraïense natie voor eens en voor altijd uit het bewustzijn van het Poolse volk te wissen.¹⁶⁶ De Oekraïense deskundige Eugeniusz Misilo ziet *Akcja "Wisła"* als de logische consequentie van het overnemen door de Poolse communisten van de stalinistische nationaliteitenpolitiek: de eliminering van een minderheid op welke loyaliteit niet gerekend kon worden om in de toekomst problemen te voorkomen. Frustraties en ressentimenten op grond van het verleden, de invloed van nationalistisch gedachtegoed en politiek opportunisme speelden daarbij volgens hem stellig een rol.¹⁶⁷ Aldona Chojnowska ziet het besluit

vooral als een manier om de UPA haar machtsbasis te ontnemen.¹⁶⁸ Alle bovengenoemde redenen zullen in meer of mindere mate een rol hebben gespeeld. Toch ben ik van mening, dat het laatste argument doorslaggevend moet zijn geweest. Hoewel de UPA nauwelijks meer een bedreiging vormde, blijkt uit alle documenten die betrekking hebben op *Akcja "Wisła"*, dat zij de autoriteiten een bijna hysterische angst inboezemde.

Akcja "Wisła" duurde van 24 april tot 31 juli 1947. Gedurende deze drie maanden werd vrijwel de gehele resterende Oekraïense bevolking onder dwang van het leger naar het noorden en westen van Polen overgebracht. Ca. 20 000 soldaten werden ingezet om dorpen te omsingelen, vluchtwegen af te sluiten en bij zonsopgang de bevolking "op besliste en compromisloze wijze" in kennis te stellen van hun deportatie, waarop men enkele uren de tijd kreeg om de meest onmisbare spullen in te pakken en vervolgens onder militair escorte op de transporten werd gezet. De overheid getroostte zich veel moeite om zowel de soldaten als de Oekraïners van de noodzaak hiervan te overtuigen, al sorteerde dit alleen op eerstgenoemden effect. De Oekraïners, in overgrote meerderheid boeren met de aan een plattelandsbevolking eigen gehechtheid aan hun geboortegrond, waren doorgaans onwillig deze te verlaten, al voelden velen een zekere opluchting over het feit, dat zij slechts naar een ander deel van Polen en niet naar de Sovjet-Unie werden gedeporteerd. Wat het effect van de propaganda bovendien grotendeels tenietdeed was het gedrag van sommige militairen, die zich ondanks strenge instructies te buiten gingen aan pesterijen (zoals het in brand steken van huizen), massa-arrestaties en soms moord, waardoor *Akcja "Wisła"* toch nog het karakter van een brutale pacificatie kreeg. Deze indruk wordt nog versterkt door de situatie in het concentratiekamp Jaworzno, waar gedurende de jaren 1947-1949 in totaal 3 873 "verdachte" Oekraïners opgesloten zaten, waaronder ruim 700 vrouwen en kinderen en nagenoeg de gehele Oekraïense intelligentsia. Door martelingen, ziektes en mislukte vluchtpogingen kwamen in dit kamp 162 mensen om het leven.¹⁶⁹

De regels, die in de *ziemie odzyskane* gehanteerd werden bij de toewijzing van woningen en land aan gedeporteerde Oekraïners, onderstrepen de intentie van de overheid hen als minderheid op zo kort mogelijke termijn te neutraliseren. In geen enkele gemeente mocht het percentage Oekraïners hoger zijn dan 10 % en er mochten bij voorkeur niet meer dan drie families uit hetzelfde dorp wonen. Verder moesten zij op ten minste 50 kilometer van de staatsgrenzen en op ten minste 30 kilometer van de zee en van de provinciehoofdsteden worden gehuisvest.¹⁷⁰ Alle gedeporteerden waren bovendien bij hun vertrek onderzocht op betrokkenheid bij of hulp aan de UPA en in een dorp mocht niet meer dan één gezin wonen, dat tot een "gevaarlijke" categorie behoorde. Ook leden van de intelligentsia werden zo veel mogelijk geïsoleerd van andere Oekraïners en op lokaties geplaatst waar zij van hun kwalificaties nauwelijks gebruik konden maken.¹⁷¹

Op al deze regels kwamen uitzonderingen voor, aangezien de meeste *województwa* (provincies) eenvoudigweg niet in staat waren alle richtlijnen eenduidig te volgen, temeer daar veel regels pas achteraf waren vastgesteld. Zo bevond het grootste deel van een *województwo* als Koszalin zich binnen een straal van 30 kilometer van de Oostzee, terwijl het resterende, bosrijke gebied met het oog op de potentiële

vorming van nieuwe “bendes” al evenmin geschikt werd geacht. Bovendien waren de beste huizen en percelen inmiddels door Polen bewoond; wat nog leeg stond verkeerde door toedoen van de oorlog vaak in deplorabele staat, waardoor de keus zeer beperkt was. In sommige gevallen moesten eenmaal gehuisveste mensen na korte tijd opnieuw van woonplaats wisselen. Niettemin zou in een aantal dorpen het officiële maximum ruimschoots overschreden worden; in één dorp (Górów) maakten de Oekraïners zelfs bijna 50 % van de bevolking uit, terwijl het aandeel van Oekraïners in de bevolking van de *województwo* Olsztyn opliep tot 15 %.¹⁷²

Volgens officiële gegevens zijn bij *Akcja “Wisła”* 140 575 Oekraïners naar andere delen van Polen overgebracht, maar dit getal is gebaseerd op talrijke rekenfouten en gaat voorbij aan de mensen, die in Jaworzno gevangen waren gezet.¹⁷³ Het werkelijke aantal zal echter beslist niet hoger zijn geweest dan 150 000. Opmerkelijk is het “totale” karakter van de actie: waar in de jaren 1945-1946 vooral de plattelandsbevolking ten prooi was gevallen aan gedwongen deportatie, moesten nu letterlijk alle Oekraïners het ontgelden, ongeacht hun loyaliteit aan het systeem of een eventueel partijlidmaatschap.¹⁷⁴ Uitzonderingen werden slechts zeer sporadisch gemaakt, uitsluitend in het geval van gemengde gezinnen, legerofficieren of werknemers van de Veiligheidsdienst (UB), en zelfs in dergelijke gevallen bestond een eventuele voorkeursbehandeling eerder uit de toewijzing van betere grond in de *ziemie odzyskane* dan uit een vergunning om achter te blijven. Ook de 30 000 tot 35 000 Lemko’s bleven niet gespaard. Door de persoonlijke bemoeienis van Gomułka, die in zijn partizanentijd veel aan Lemko-communisten te danken had gehad, waren zij bij de bevolkingsverplaatsingen van de jaren 1944-1946 nog ongemoeid gelaten, maar ditmaal moesten ook zij eraan geloven. Voor de Lemko’s, van wie de meesten de Poolse staat oprecht waren toegedaan, was dit extra pijnlijk. Al maakten enkele individuele Lemko’s deel uit van de UPA, in de *Łemkowszczyzna* was deze organisatie toch met kille onverschilligheid, zo niet met onverholen vijandigheid ontvangen. Niet ten onrechte bezorgde de deportatie van iedereen die door de overheid als Oekraïner was bestempeld hun het gevoel te moeten boeten voor daden van anderen, waaraan zij zelf part noch deel hadden gehad.¹⁷⁵

Toch slaagden sommigen erin aan deportatie te ontkomen, vooral in de noordelijker gelegen gebieden, waar *Akcja “Wisła”* met een aanzienlijk grotere nonchalance werd uitgevoerd. Ten noorden van de Bug werd de bevolking zelfs geheel met rust gelaten. Dit hangt vooral samen met het feit, dat de etnisch ongedefinieerde bevolking van Podlasie *en bloc* de Wit-Russische nationaliteit had opgegeven, een minderheid die – in tegenstelling tot de Oekraïense – door de overheid als ongevaarlijk en loyaal werd beschouwd.¹⁷⁶

Niet bekend is wanneer en door wie *Akcja “Wisła”* oorspronkelijk is geconcipieerd. Miśło vermoedt dat het idee gegroeid moet zijn binnen het leger en het ministerie van defensie.¹⁷⁷ Al in 1945 werd in die kringen met het idee gespeeld. Van een eventuele sovjetbetrokkenheid bij het besluit bestaat geen enkel gedocumenteerd bewijs; het is mij dan ook niet duidelijk waarop Olszański zijn bewering baseert, dat *Akcja “Wisła”* onder toezicht of zelfs onder leiding van sovjetgeneraal Serov stond.¹⁷⁸ Wel wijzen de gebruikte methodes overduidelijk op de inspiratie, zo niet de instigatie, van de NKVD. Dat er nauwe

samenwerking met de NKVD moet zijn geweest, is bovendien iets dat alleen al op grond van de machtsverhoudingen van die dagen mag worden aangenomen. De eindverantwoordelijkheid blijft echter bij de Poolse leiding liggen, in het bijzonder bij Władysław Gomułka, die destijds naast Eerste Secretaris van de communistische partij (PPR) ook vice-premier en minister voor de *ziemie odzyskane* was en vooral in de laatste hoedanigheid de belangrijkste beleidsmaker was, alsmede bij de ministers van binnenlandse veiligheid en defensie, Stanisław Radkiewicz en Michał Żymierski, die het uiteindelijke bevel hadden gegeven, en ten slotte bij generaal Stefan Mossor, die als plaatsvervangend chef-staf van het Poolse leger de operatie persoonlijk had ontworpen en geleid.

Voor de UPA betekende *Akcja "Wisła"* de genadeslag. Getalsmatig veel te zwak om de operatie te kunnen saboteren kon zij weinig anders uitrichten dan Poolse gegadigden voor de achtergelaten eigendommen te intimideren. Van de in de jaren 1944-1946 gevolgde tactiek, het in brand steken van verlaten dorpen, werd afgezien omdat men ditmaal op de spoedige terugkeer van de gedeporteerden rekende. Het gebrek aan onderduikmogelijkheden leidde ertoe, dat de UPA tijdens *Akcja "Wisła"* vrijwel geheel werd opgerold. Kleine onderdelen, die aan arrestatie wisten te ontkomen, trokken mee naar de *ziemie odzyskane* en wisten daar nog tot 1950 stand te houden. De laatste restanten van de OUN in Polen werden in 1957 geliquideerd.¹⁷⁹

Na *Akcja "Wisła"*, die onder hetzelfde cryptoniem overigens nog tot april 1950 op kleine schaal werd voortgezet, bleef onder het stalinistische bewind van Bolesław Bierut tegen de Oekraïners dezelfde harde lijn van kracht. In hun nieuwe woonplaatsen werden zij nauwlettend in het oog gehouden en verhuizing was slechts mogelijk met toestemming van de UB, die in de praktijk zelden werd verleend.¹⁸⁰ Terugkeer naar de plaats van herkomst was ten strengste verboden. Degenen die dat toch deden, meestal om de oogst op te halen, werden onmiddellijk gevangen genomen en in Jaworzno opgesloten.¹⁸¹ Achtergelaten onroerend goed werd middels een regeringsdecreet van 27 juli 1949 door de staat onteigend.¹⁸² Een soortgelijk decreet van 5 september 1947 had al hetzelfde gedaan met achtergelaten eigendommen van mensen die naar de USSR waren overgebracht.¹⁸³ Pogingen tot herbevolking van de verlaten Oekraïense gebieden, onder meer door de toewijzing van land aan gedemobiliseerde soldaten, hadden overigens weinig effect, en tot eind 1947 werden niet meer dan 39 000 mensen bereid gevonden er te gaan wonen.¹⁸⁴ Veel lokale Polen wilden bovendien niet in de ontvolkte dorpen achterblijven en trokken – mede uit angst voor vergeldingsacties door de UPA – weg.¹⁸⁵ Vooral in het bergachtige gebied van de Łemkowszczyzna wilde niemand wonen, zodat veel dorpen er thans vervallen zijn tot ruïnes en in de volksmond “de wilde velden van het socialisme” worden genoemd.

3.2. Sociologische gevolgen van *Akcja "Wisła"*

In de jaren die volgden op *Akcja "Wisła"* bleef de houding van de machthebbers jegens de Oekraïners dubbelzinnig. Zij verdachten elke Oekraïner per definitie van samenwerking met de UPA en waren bang voor ieder symptoom dat op een groepsbewustzijn zou kunnen wijzen. Overal waar twee of meer Oekraïners bij elkaar kwamen, werd de vorming van nieuwe bendes gevreesd. Wanneer iemand ook

nog met andere delen van Polen of zelfs met het buitenland correspondeerde, gold dit als een voorteken van abnormale, verschrikkelijke gebeurtenissen. Karakteristiek is het volgende citaat uit een UB-rapport:

*“’s Zondags bezoeken zij families uit naburige dorpen (...) Zij komen in groepen bijeen, komen te paard uit naburige dorpen, waarschijnlijk komt er een Grieks-katholieke pope bij hen op bezoek (...) Ze wonen allemaal samen, op zondag komen er onbekende mensen op de fiets naar hen toe en die zitten daar dan hele dagen (...) Eind september liep een man met een baard de dorpen langs, naar men aanneemt een pope, en die agiteerde (...) Ze lopen ’s nachts, komen uit andere dorpen, neven zogenaamd”.*¹⁸⁶

Toch waren de autoriteiten zich er ook van bewust, dat de Oekraïners een nuttige rol konden spelen in de wederopbouw van de *ziemie odzyskane*. Herhaaldelijk werden zij erop gewezen, dat *Akcja “Wisła”* in hun eigen belang was geweest, daar zij er per saldo economisch op vooruit waren gegaan. Objectief gezien is dat trouwens in veel gevallen waar, al gaat het argument natuurlijk volledig voorbij aan gevoelsmatige criteria, zoals de herinnering aan de terreur die eraan te pas kwam. In feite getuigt een dergelijke uitspraak dan ook slechts van de volstrekt instrumentele manier waarop de Oekraïense gemeenschap werd behandeld, iets dat de communistische machthebbers overigens gemeen hadden met hun voorgangers in het interbellum. Een illustratief detail is het feit, dat in veel documenten uit de periode van *Akcja “Wisła”* het woord *“Ukraińcy”* (Oekraïners) met een kleine letter geschreven is: voor hen waren de Oekraïners slechts een éénvormige, nationalistische, anti-Poolse en anti-communistische massa. Desondanks werden reeds onder Bierut bescheiden pogingen ondernomen om hen in de samenleving te integreren. Vanaf 1952 waren vormen van Oekraïens onderwijs toegestaan en in 1954 ontstond in Suwałki het eerste folkloristische ensemble. De lokale overheden was expliciet opgedragen de Oekraïners positief te behandelen. Dat hier in de praktijk zelden iets van terecht kwam, moet geweten worden aan het gebrek aan kader om na de communistische machtsovername de diverse administratieve functies over te nemen. Juist in de *ziemie odzyskane* waren het vaak toevallige, incompetenten mensen, die nauwelijks over goede wil beschikten en hun plichten verwaarloosden. In combinatie met de voor communistische bureaucratieën karakteristieke weerstand tegen alles wat anders of ongebruikelijk is, verhinderde dit een werkelijke emancipatie van de Oekraïense minderheid.

De problemen, waarmee de Oekraïners zich in de eerste jaren na *Akcja “Wisła”* geconfronteerd zagen, waren zowel economisch als sociaal van aard. Omdat ten tijde van hun aankomst in de *ziemie odzyskane* de beste landbouwbedrijven reeds bezet waren door Poolse families, hadden zij noodgedwongen genoeg moeten nemen met de mindere. Het land had er jarenlang ongebruikt bij gelegen en was meestal van slechte kwaliteit. De regering stelde weliswaar geld beschikbaar voor wederopbouw, maar deze bedragen waren veel kleiner dan bijvoorbeeld de hulp aan Polen, die zich in het door oorlog verwoeste zuidoosten van Polen hadden gevestigd. De voedselrantsoenen waren verre van toereikend, hetgeen extra pijnlijk was voor de Oekraïners, die toch al zo goed als niets bezaten. Dientengevolge was onder hen de armoede schrijnend. Noodgedwongen accepteerden de meesten hun lot, gingen aan het werk en probeer-

den er onder de gegeven omstandigheden het beste van te maken. Na verloop van tijd gelukte het de jongere generatie goed draaiende bedrijven op te zetten en een behoorlijk bestaan op te bouwen. Van de ouderen, die vaak ziek en eenzaam waren en meer moeite hadden met acclimatiseren, vervielen velen echter in somberheid en apathie.

Hetzelfde gold voor de Lemko's. In tegenstelling tot de meeste "gewone Oekraïners" waren zij niet in het noorden, maar overwegend in Neder-Silezië geplaatst. Daar hadden zij met dezelfde problemen te kampen. De armoede onder hen was nijpend en werd nog verergerd door de radicale verandering van hun leefmilieu. Zowel zichzelf als hun vee waren immers gewend aan het klimaat van het zuidoosten, waar de winters korter en zachter waren en de aarde vochtiger. De gewassen, die zij in de bergen hadden verbouwd, wilden in het vlakke land niet groeien en ook de landbouwmethoden, die in de bergen hun nut hadden bewezen, functioneerden er niet. Hun dieren konden niet wennen aan het nieuwe voer dat zij kregen. Het directe gevolg van dit alles waren misoogsten en grootschalige veesterfte. Ook discriminatie door Poolse dorpsgenoten en lokale overheden bleef de Lemko's niet bespaard, wat voor hen des te pijnlijker was daar slechts weinigen zich ooit met de Oekraïense zaak hadden geïdentificeerd. Niettemin zou het ook de Lemko's in de loop der jaren lukken een bestaan op te bouwen, waarbij moet worden aangetekend dat – evenals in het geval van de andere Oekraïners – dit soepeler verliep naarmate de bereidheid afstand te nemen van de eigen wortels groter was.

Naast vijandigheid van de lokale overheden en de moeilijke economische omstandigheden was voor de Oekraïners de relatie met de Poolse bevolking een wellicht nog groter probleem. De Polen waren in de *ziemie odzyskane* nagenoeg even "nieuw" als de Oekraïners en vormden aanvankelijk allermindst een homogeen geheel. Zij waren afkomstig uit de Kresy, uit het buitenland en voorts uit iedere hoek van Polen. Gedurende een korte beginperiode had men op dit vreemde territorium dan ook vooral de neiging zich in zijn eigen huis op te sluiten. Spoedig daarop echter werden oude regionalismen in een relatief hoog tempo opgegeven en ontstond een soort nieuwe Poolse cultuur, waarbij het gevoel van verbondenheid met Polen de bindende factor was. Karakteristiek is bijvoorbeeld het feit, dat de veelheid aan dialecten betrekkelijk snel samenvloede in één uniforme Poolse taal.¹⁸⁷ De Oekraïners vielen hier uiteraard buiten. Daar de Poolse identiteit het voornaamste, zo niet het enige uitgangspunt was bij de vorming van een gemeenschap, had dit integratieproces in veel gevallen zelfs een polariserende uitwerking. Daar komt bij, dat de Polen uit eigen vrije wil in de *ziemie odzyskane* waren gaan wonen en dus beter gemotiveerd waren dan de Oekraïners, voor wie het een onvrijwillig en naar men hoopte tijdelijk verblijf betrof. Dat ook de Polen vaak in allermindst gemakkelijke omstandigheden verkeerden, leidde tot extra wrijving.

Bovendien was een groot deel van de nieuwe Poolse bewoners afkomstig uit de *Kresy Wschodnie*. Velen van hen waren ooggetuige geweest van de slachtingen die Oekraïense nationalistena in oorlogstijd hadden aangericht onder de Poolse bevolking. Zij maakten van hun weersin tegen al wat Oekraïens was geen geheim en behandelden hun nieuwe Oekraïense dorpsgenoten vaak met onverholven vijandigheid. Polen uit andere regio's, die weliswaar zelden of nooit iets met Oekraïners te maken hadden gehad en in principe ook niets op hen tegen hadden, hechtten grote waarde aan hun mening. Daar komt bij, dat de

negatieve propaganda van staatswege, die de Oekraïners verantwoordelijk stelde voor de moord op duizenden Polen, door de meeste mensen werd geloofd. De lokale autoriteiten droegen hieraan vaak hun steentje bij:

“Alsof het niet genoeg was dat er over ons het meest onwaarschijnlijke geklets werd rondgestrooid, werden vóór onze aankomst (...) de mensen die er al woonden op officiële bijeenkomsten gewaarschuwd, dat zich hier half-wilde Lemko's zouden gaan vestigen, de wildste stam van het Oekraïense volk, dat die Lemko's in de Karpatische bossen vreedzame mensen hadden beroofd en vermoord, en dat het leger hen daarom had moeten overbrengen.”¹⁸⁸

De houding van de Poolse bevolking jegens de Oekraïners varieerde derhalve van openlijke haat tot hooguit een vorm van positieve interesse, die echter zelden tot praktische resultaten leidde. Over het algemeen was de marge van de Poolse tolerantie zeer smal.

Zo ontstond een situatie, waarin Polen en Oekraïners in de *ziemie odzyskane* twee gesloten en elkaar vijandig gezinde blokken vormden. Dit kwam op verschillende manieren tot uiting. Zo werden Oekraïners vaak uitgelachen om de onhandigheid van de landbouwmethoden die zij van oudsher hanteerden:

“Hun manier van oogsten en graan malen zag er zo raar uit, dat er niet eens een bioscoop voor nodig was om je te kunnen verbazen en eens goed te kunnen lachen.”¹⁸⁹

Kwaadaardiger nog dan dergelijke opmerkingen was het verbale ostracisme, waarbij Oekraïners naar willekeur werden uitgescholen voor “moordenaars”, “*banderowcy*” of zelfs voor “Oekraïners”, wat destijds voor veel Polen gelijkstond aan een scheldwoord. Dergelijke kwalificaties vielen vooral mensen ten deel, die openlijk voor hun Oekraïense identiteit uitkwamen; wie deze verborgen hield, werd op zijn beurt automatisch verdacht van onzuivere voornemens en kon al evenzeer op uitsluiting uit het sociale leven rekenen.¹⁹⁰ Zaken als burenhulp, met elkaar spelende Poolse en Oekraïense kinderen of integratie in het dorpsleven waren zeldzaamheden. Oekraïners werden geweerd of geboycot in openbare gelegenheden. Voor zover er sprake was enig contact was het vooral met Poolse boeren die hen in dienst namen en schromelijk onderbetaalden.

De logische reactie van de Oekraïners was zich zo onzichtbaar mogelijk op te stellen en vooral niemand met hun eigen taal of gebruiken te provoceren. Aan de andere kant gingen zij steeds meer samenklonten met andere Oekraïners, hetgeen door Polen op hun beurt als “gevaarlijk” werd ervaren. Naarmate de concentratie Oekraïners in een dorp kleiner was, waren de gevolgen van een dergelijke behandeling zwaarder te dragen, daar men nagenoeg niemand had om op terug te vallen. Bovendien moet niet vergeten worden dat iedere vorm van organisatie de Oekraïners verboden was en dat elke ontmoeting van twee of meer Oekraïners door de autoriteiten met argusogen werd gevolgd.

Het effect op de Oekraïense taal was funest. De aanhoudende stigmatisering van alles wat als Oekraïens te boek stond leidde tot de bizarre omstandigheid, dat de Oekraïners – toch al verbitterd over de vervolging van staatswege waaraan zij werden blootgesteld – hun eigen taal als bedreigend gingen ervaren. Hierdoor raakte de Oekraïense taal in de jaren 1947-1956 nagenoeg in onbruik. Zij werd nog slechts in huiselijke kring gehanteerd, terwijl men zich in contacten met de buitenwereld van het Pools bediende. Velen zagen er zelfs van af hun kinderen het Oekraïens bij te brengen. Voor laatstgenoemden kwam hiermee de enige mogelijkheid tot het leren van de taal te vervallen.¹⁹¹

Na de destalinisatie werd door de autoriteiten en de pers weliswaar een broederlijk samenleven van beide groepen bepleit, maar dergelijke oproepen – voor zover de oprechtheid ervan al mag worden aangenomen – hadden nauwelijks effect in dorpen, waar de verhoudingen inmiddels reeds lang uitgekristalliseerd waren. Vanzelfsprekend zouden Polen en Oekraïners van lieverlee toch wel aan elkaar gewend raken; vroeg of laat moest een Pool er toch achterkomen dat zijn Oekraïense buurman even hardwerkend, eerlijk en vredelievend was als hijzelf. Vooral dankzij sportieve en andere activiteiten, die Poolse en Oekraïense jongeren elkaar bij elkaar brachten, werden veel vooroordelen overwonnen. Toch zouden de voorwaarden voor meer vriendschappelijke betrekkingen in hoge mate samenhangen met factoren als bevolkingsontwikkeling (het verdwijnen van de oudere generatie c.q. de komst van een nieuwe, die niet meer opgezaaid is met pijnlijke herinneringen aan het verleden) en interne migratie, vooral van Oekraïense jongeren naar de steden. Voorts moet worden vastgesteld, dat de mogelijkheid van een normaler functioneren binnen het (Poolse) gemeenschapsleven nauw verbonden was met het opgeven van de eigen taal en cultuur.

3.3. *Het zuidoosten*

Oorspronkelijk streefden de Poolse autoriteiten ernaar de als gevolg van *Akcja "Wisła"* verlaten dorpen zo snel mogelijk te herbevolken met "politiek betrouwbare" elementen. Dit idee van etnisch zuivere grensgebieden was al veel eerder gelanceerd door Roman Dmowski, al werd het natuurlijk niet gerealiseerd omdat Dmowski het wilde, maar omdat de Sovjet-Unie op deze manier eventuele grensconflicten voor wilde zijn. Deze opzet slaagde maar half, zodat veel dorpen geheel onbewoond achterbleven. De plaatsen waar het wel lukte worden gekenmerkt door een relatief hoog percentage Poolse nationalisten en communisten.

De eerste jaren na *Akcja "Wisła"* was voor Oekraïners elke vorm van terugkeer naar hun oorspronkelijke woongebied op straffe van opsluiting in Jaworzno ten strengste verboden. Dat gold zelfs voor mensen, die waren teruggegaan om de oogst of achtergelaten bezittingen, die zij tijdens de deportatie in de haast niet had kunnen meenemen, alsnog op te halen. Met liberalisering, die intrad na de machtsovername door Władysław Gomułka, werd deze harde lijn enigszins versoepeld. In april 1957 werd het nieuwe beleid officieel bekrachtigd door het Centraal Comité van de PZPR. Oekraïners mochten nu officieel terugkeren naar hun oude woning onder voorwaarde dat deze nog leeg stond; wanneer dit niet het geval was kon men proberen de nieuwe bewoners uit te kopen. In totaal maakten tot eind 1959 25 000

tot 30 000 Oekraïners van deze mogelijkheid gebruik.¹⁹² Dat dit aantal betrekkelijk gering is, kan aan diverse factoren worden geweten. Veel mensen waren bang gebruik te maken van de nieuwe mogelijkheden. De terugkeer van Oekraïners naar het zuidoosten van Polen werd bovendien actief gesaboteerd door de lokale autoriteiten aldaar, die naast de gebruikelijke administratieve barrières een extra drempel opwierpen door mensen hun voormalig eigendom niet terug te geven, maar hooguit te verkopen. Aan de andere kant trachtte de overheid mensen van terugkeer te weerhouden door de achterblijvers gunstige leningen in het vooruitzicht te stellen; volgens Chojnowska heeft dit stellig meegespeeld.¹⁹³ Ook het feit, dat velen inmiddels gewend waren geraakt aan hun nieuwe leefomgeving en daar inmiddels een goed lopend bedrijf hadden opgezet, speelde beslist een rol.

De nieuwe Poolse bewoners waren allerminst gelukkig met de terugkomst van Oekraïners. De meesten van hen hadden geen enkel respect voor het culturele erfgoed van de regio die zij bewoonden. Zo kon het gebeuren dat men 's winters liever onbewoonde houten huizen en middeleeuwse houten kerken als brandhout gebruikte dan het bos introk om een boom te vellen. Deze mentaliteit had voor de Oekraïners slechts één voordeel: toen het eenmaal mogelijk was geworden terug te keren, was een deel van deze nieuwe eigenaars, die per slot van rekening toch geen historische band met de streek hadden, graag bereid te verhuizen ten gunste van Oekraïners die hun geboortehuis wilden terugkopen. Wie echter minder geluk had trof zijn huis in vervallen of geheel vernietigde staat aan, in een verlaten dorp temidden van een wildernis van ongeogst koren, of stuitte op een nieuwe eigenaar die niet bereid was zijn huis te verkopen, hetgeen zeer dikwijls het geval was.

Op enigerlei hulp van staatswege hoefde men ook niet te rekenen. Terugkeer was weliswaar niet verboden meer, maar werd allerminst aangemoedigd. Vaak werden verzoeken om toestemming eenvoudigweg genegeerd of actief tegengewerkt door de lokale autoriteiten in Zuidoost-Polen, die zich hierin gesteund wisten door de plaatselijke (Poolse) bevolking.

Het aandeel van de Oekraïners in de bevolking van deze streken bleef derhalve gering. Zowel de kleine groep mensen die er in de jaren veertig in waren geslaagd aan deportatie te ontkomen als de terugkomers moesten in een omgeving leven, waar zij nog minder welkom waren dan in de *ziemie odzyskane*.

3.4. De situatie na 1956

De nieuwe wind, die na de machtsovername door Gomułka door Polen waaide, zorgde er niet alleen voor dat de Oekraïners weer naar hun geboortestreek mochten terugkeren, ook werd een beperkte ontplooiing van de nationale cultuur toegestaan. Het VIIde Plenum van het Centraal Comité van de PZPR in juli 1956 wees elke vorm van chauvinisme of nationalisme af en onderstreepte de gelijkheid van alle burgers, stellingen die op het VIIIste en het IXde Plenum (oktober 1956 resp. mei 1957) werden herhaald. In april 1957 erkende het partijsecretariaat officieel het recht van minderheden op hun eigen taal, cultuur, pers, verenigingen etc. Om toe te zien op de naleving hiervan functioneerde binnen het Centraal Comité van januari 1957 tot de late jaren zestig een speciale commissie voor nationaliteitsvraagstukken.

Het resultaat liet niet lang op zich wachten. In juni 1956 vond het eerste congres plaats van de Oekraïense Sociaal-Culturele Vereniging (USKT). Gedurende de gehele communistische periode zou dit de enige legale Oekraïense organisatie blijven. In hetzelfde jaar ontstonden vergelijkbare organisaties voor Wit-Russen (BTSK) en Litouwers (LTSK) en in 1957 voor Tsjechen en Slowaken (TKCzS); een Sociaal-Culturele Vereniging van Joden (TSKŻ) bestond reeds sinds 1950. Al deze verenigingen waren opgericht door het ministerie van binnenlandse zaken en stonden onder de streng toezicht van dit ministerie. Het doel was tweeledig: enerzijds kon men de ontwikkelingen onder minderheden beter in de gaten houden, anderzijds kon de partij zichzelf langs deze weg aan minderheden in hun eigen taal propageren. Toch boden zij de minderheden ook een reële mogelijkheid de eigen cultuur levend te houden. De USKT heeft zich wat dit betreft tot haar ontbinding in 1990 onmiskenbaar verdienstelijk gemaakt: zij beheerde folkloristische ensembles, gaf kalenders, almanakken en gedichtenbundels van Oekraïense auteurs uit en verzorgde een Oekraïenstalig weekblad, *Naše Slovo* (Ons Woord).

Toch was de sympathie van de Oekraïense bevolking voor de USKT gering. De trouw aan het regime, de uitgesproken communistische fraseologie en de minimalistische politieke doelen van de USKT wekten veel wantrouwen. Voor de machthebbers, zo vreesde men, was het slechts een manier om Oekraïense activisten gemakkelijk in het vizier te krijgen en vervolgens te elimineren, een veronderstelling die in zoverre op waarheid berustte, dat met een zekere regelmaat activisten ervan werden beschuldigd agenten te zijn van de westerse emigratie en gearresteerd. Bovendien zette de USKT veel kwaad bloed met haar pogingen een wig te drijven tussen Lemko's en Oekraïners, die gestalte kregen in een afzonderlijke Sectie voor de Ontwikkeling van de Regionale Lemko-Cultuur, een eigen vertegenwoordiging van de Lemko's in het USKT-bestuur en een aparte bladzijde in het Lemko-dialect in *Naše Slovo* ("*Lemkiv-s'ka Storinka*"). In 1982 had de USKT 168 afdelingen met in totaal 6 500 leden, nauwelijks 2 % van de Oekraïense bevolking in Polen.¹⁹⁴

Ook de restricties op Oekraïens onderwijs werden versoepeld. In het schooljaar 1958/1959 kende Polen negen Oekraïense lagere scholen, drie lycea met Oekraïense klassen en 152 lokaties waar de taal werd gedoceerd, met in totaal ca. 3 000 leerlingen. Deze aantallen zouden nadien aan grote schommelingen onderhevig zijn, om in de jaren tachtig opnieuw te stijgen.¹⁹⁵ Vanaf 1953 was er aan de Universiteit van Warschau een zelfstandige studierichting Oekraïense Taal- en Letterkunde.

Uiteraard waren al deze faciliteiten bij lange na niet toereikend om ca. 300 000 Oekraïners te kunnen bedienen. In feite ging het dan ook slechts om "werk aan de voorgevel" en waren dergelijke concessies weinig meer dan een armzalig doekje voor het bloeden. Vanaf 1958 is bovendien een geleidelijke terugkeer naar de oude situatie zichtbaar. Deze regressie bereikte een hoogtepunt in de jaren zeventig onder het partijleiderschap van Edward Gierek. Het aantal leerlingen dat nog Oekraïens leerde daalde tot een dieptepunt, de staatsuitgaven aan voorzieningen voor minderheden waren minimaal en van een cultureel leven was nauwelijks enige sprake. "De Poolse Volksrepubliek is een etnisch homogene staat", zei Gierek zelf.¹⁹⁶ Paradoxaal genoeg ontstond pas tijdens de staat van beleg een verbetering. In de tweede helft van de jaren tachtig werd de minderhedenkwestie zelfs officieel onderdeel van de discussie

omtrent hervormingen. Toch kan niet gezegd worden, dat de politiek hieraan actief meewerkte. Razzia's bleven aan de orde van de dag, ook onder Oekraïense activisten. Jerzy Tomaszewski concludeert dan ook, dat ook onder Jaruzelski er "een totaal gebrek aan minderhedenbeleid" heerste. "Beslissingen werden van geval tot geval genomen, altijd in concrete zaken."¹⁹⁷

Dezelfde dubbelhartigheid treft men ook aan in het beleid ten aanzien van de Oekraïense kerken. De directe link van de Grieks-katholieke kerk met het Oekraïense nationale bewustzijn maakte haar na de annexatie van Oost-Galicië tot één der voornaamste doelwitten van de sovjetterreur. Vrijwel de gehele hiërarchie werd naar Siberië gedeporteerd, inclusief Josif Slipyj, die na de dood van Šeptyc'kyj in 1944 patriarch geworden was. Op instigatie van de NKVD organiseerde een aantal overgebleven priesters op 8 maart 1946 een synode. Hoewel wegens de afwezigheid van bisschoppen volstrekt in strijd met het kerkelijk recht, verklaarde deze synode de Unie van Brest voor nietig en besloot aldus tot "hereniging" met de Russisch-orthodoxe kerk. Op grond van hetzelfde besluit kon ook in de Poolse Volksrepubliek de Grieks-katholieke kerk niet officieel blijven bestaan. In 1949 werd zij dan ook officieel geliquideerd en haar bezittingen door de staat in beslag genomen. Priesters werden massaal in de gevangenis gezet, waarvoor als officiële reden meestal samenwerking met de UPA werd opgegeven. Die samenwerking moet ruim worden opgevat: zelfs voor zaken als het afnemen van de biecht en het houden van kerkdiensten of begrafenissen kon men vijf tot acht jaar gevangenisstraf krijgen.¹⁹⁸ 150 van de ca. 300 kerkgebouwen waren onder het bewind van Bierut vernietigd.

Na de destalinisatie in Polen kon de Grieks-katholieke kerk een soort semi-legaal bestaan leiden, waarbij zij weliswaar werd gedoogd maar zwaar gehinderd in haar functioneren. Haar bestaan was uiterst moeilijk: zij beschikte niet meer over kerkgebouwen, er was geen hiërarchie, alle seminaries en andere kerkelijke instellingen waren gesloten en er waren nauwelijks priesters. Van enigerlei teruggave van geconfisqueerde kerken was geen sprake: voor zover zij niet in gebruik waren genomen door de rooms-katholieke of de orthodoxe kerk lagen zij er voornamelijk verlaten bij of dienden zij als opslagruimtes. Ook de vernietiging van kerken ging door, zodat er thans nog slechts negentig over zijn.¹⁹⁹ Daar de Grieks-katholieke kerk zowel de mankracht als de materiële voorzieningen miste om zelfstandig te kunnen opereren, was zij volledig aangewezen op steun van de rooms-katholieke kerk. In de *ziemie odzyskane*, waar de Oekraïners nergens over een eigen kerk konden beschikken, vond de Grieks-katholieke liturgie daarom hoofdzakelijk plaats in rooms-katholieke kerken, hetgeen alleen mogelijk was dankzij de goodwill van individuele priesters. De reacties van Poolse rooms-katholieken op deze noodgedwongen oecumene waren verschillend: velen vonden het terecht, dat de rooms-katholieke kerk haar per slot van rekening eveneens katholieke Oekraïense lotgenoot bijstand verleende, maar een niet te verwaarlozen groep (met inbegrip van priesters) ervoer de Oekraïners als een ongewenst, vreemd element in de rooms-katholieke kerken en hun aanwezigheid aldaar als een vorm van heiligschennis. Deze laatsten wisten het de Oekraïners dikwijls zeer moeilijk te maken. De rol van kardinaal Stefan Wyszyński, tot zijn dood in 1981 primate van de Poolse rooms-katholieken, is in dit opzicht ambigu: enerzijds zorgde hij ervoor, dat de Oekraïners in de *ziemie odzyskane* eigen pastorale centra (*dušpastyrstva*) kregen, anderzijds verzette

hij zich tegen de bouw van Grieks-katholieke kerken en was hij er medeverantwoordelijk voor dat de bisschopszetel van Przemyśl, het spirituele centrum van de Grieks-katholieken in Polen, vanaf 1946 permanent vacant bleef. Pas halverwege de jaren tachtig zouden de autoriteiten de Grieks-katholieke kerk uiteindelijk de status van “getolereerde religie” verlenen.

In tegenstelling tot de Grieks-katholieke kerk was de Poolse Autkephale Orthodoxe Kerk, in 1948 met de welwillende hulp van het sovjetbewind en de Russisch-orthodoxe kerk gesticht, volkomen loyaal aan het regime. Dit sproot niet alleen voort uit opportunisme of politieke machinaties, maar was in zekere zin ook geworteld in de Byzantijns-orthodoxe traditie, die de staatsmacht naar goed middeleeuws gebruik als een door God opgelegd *fait accompli* beschouwt. Dankzij deze houding is de PAKP steeds legaal gebleven en kon zij ruimschoots profiteren van de ondergang van de Grieks-katholieke kerk door een aanzienlijk deel van haar kerkgebouwen en gelovigen onder haar hoede te nemen. De houding van PAKP ten opzichte van de Grieks-katholieken was overigens ronduit vijandig. De argumentatie hiervoor was nogal anachronistisch: haar leer zag de Unie van Brest als een ahistorisch verschijnsel, dat de eenheid in de universele (orthodoxe) kerk ondermijnde en aldus inbreuk deed op het apostolisch erfgoed. Voor orthodoxe geestelijken was dat reden genoeg om aanhoudend tegen de Grieks-katholieke kerk te fulmineren.²⁰⁰ Toch kon ook de PAKP voor orthodoxe Oekraïners (evenals voor Grieks-katholieken die bereid waren de overstap te wagen) een positieve rol vervullen, door hun een ontmoetingsplaats te verschaffen, waar de eigen cultuur althans in enige mate kon worden beleefd.

Ogenschijnlijk in strijd met dat laatste is een tweede kenmerk van de PAKP: de russofiele oriëntatie van de meerderheid van de hooggeplaatste clerus, die resulteerde in een sterke nadruk op de Russische taal, tradities en cultuur. Hieraan gepaard ging een tamelijk negatieve benadering van de “lokale” talen, het Oekraïens en het Wit-Russisch; men gaf – na het Russisch – nog de voorkeur aan het Pools. Elke nadruk op een Oekraïense identiteit werd angstvallig vermeden, hoewel ca. 40 % van de orthodoxe gelovigen en ca. 50 % van de orthodoxe priesters Oekraïners waren. Ook na 1956, toen de ergste restricties op een nationaal leven voor minderheden waren opgeheven, veranderde er zeer weinig. De enige uitzondering tot 1989 was de uitgave, in de late jaren zestig, van een kerkalmanak in het Oekraïens. De voornaamste drijfveer van dit beleid was volgens Vasyl Markus de angst, dat een eventueel Oekraïens karakter van de PAKP invloed zou kunnen hebben op de situatie in de Oekraïense SSR.²⁰¹ Het is niet onmogelijk dat die angst inderdaad heeft meegespeeld; bedenkt men echter, dat het minderhedenbeleid van de achtereenvolgende communistische machthebbers er steeds op gericht is geweest het nationaal bewustzijn van de Oekraïners onder de duim te houden en waar mogelijk teniet te doen, dan ligt de conclusie, dat men een Oekraïens bastion op Pools grondgebied wilde voorkomen, veel meer voor de hand. Dit neemt trouwens niet weg, dat in die tijd geen enkele belangrijke politieke beslissing kon worden genomen zonder de instemming van de Sovjet-Unie. Hoe het ook zij, het verwijt, dat de PAKP een “Moskovische” kerk zou zijn, is niet helemaal onterecht. Het maakte de PAKP er voor de Oekraïners in ieder geval niet aantrekkelijker op; voor vele Grieks-katholieken zal het zeker een extra aanleiding zijn geweest om zich verre te houden van de orthodoxie.

In feite hebben de Poolse autoriteiten gedurende het bestaan van de Poolse Volksrepubliek nooit een eenduidige nationaliteitenpolitiek gevolgd. Dit is de enige aanvaardbare conclusie die door de reeks van tegenstrijdigheden in het beleid wordt toegelaten. Enerzijds hadden de machthebbers de ongetwijfeld oprechte bedoeling de Oekraïners uit te laten groeien tot volwaardige medeburgers, met name met het oog op de wederopbouw van de *ziemie odzyskane*, anderzijds zagen zij hen onophoudelijk als een onbetrouwbaar en in wezen vijandig element, dat, zo niet geëlimineerd, dan toch in ieder geval zoveel mogelijk beteugeld moest worden. Helaas was het meestal de laatstgenoemde benadering die het pleit won. Van enigerlei schadeloosstelling voor door de deportaties gedupeerde Oekraïners is nooit sprake geweest en de besluiten van 1947, 1949 en 1958 bleven onverminderd van kracht. Bovendien werd het officiële streven naar integratie volledig gelogenstraft door een venijnige anti-Oekraïense propaganda. De geringe verbeteringen – het gaat veel te ver om van een normalisatie te spreken – die optraden na de destalinisatie vallen tegen dit alles vrijwel volledig in het niet.

4. DE HUIDIGE STAND VAN ZAKEN

4.1. Inleiding

Het is een onmogelijke opgave het aantal Oekraïners, dat vandaag de dag nog in Polen leeft, nauwkeurig vast te stellen. Jarenlange onderdrukking en deportaties hebben ertoe geleid, dat velen er met betrekking tot hun nationaliteit liever het zwijgen toe doen. Bovendien is moeilijk te zeggen in hoeverre Lemko's en gepoloniseerde Oekraïners werkelijk als Oekraïners beschouwd kunnen worden. De vraag is dus in de eerste plaats welke criteria iemand al dan niet tot Oekraïner bestempelen. Neemt men de taal als uitgangspunt, dan doet zich het probleem voor, dat veel jonge Oekraïners de taal niet of nauwelijks meer machtig zijn. Met betrekking tot de religie kan opgemerkt worden, dat een groot aantal Oekraïners zich inmiddels tot rooms-katholicisme heeft bekeerd; voorts heeft een deel van de Grieks-katholieke Oekraïense bevolking zijn toevlucht gezocht tot de orthodoxe kerk, waartoe ook de meeste Wit-Russen behoren. Laat men aan de andere kant de keuze aan de Oekraïners zelf, dan krijgen wij te maken met de moeilijke kwestie van het nationaal bewustzijn.

Een andere factor die een nauwkeurige schatting bemoeilijkt, is het feit dat in de etnisch homogene staat, die de Poolse Volksrepubliek pretendeerde te zijn, nationaliteit in alle statistieken volledig werd genegeerd. Bijgevolg waren de communistische machthebbers ook zelf slecht op de hoogte van de demografische samenstelling van de bevolking, hetgeen stellig één van de oorzaken van de talrijke inconsequenties in hun minderhedenbeleid is geweest. Hoewel sinds de omwenteling de aanwezigheid van nationale minderheden in Polen niet langer taboe is, zijn er nog steeds geen betrouwbare statistieken beschikbaar met betrekking tot hun aantal.

De voornaamste bron van informatie zijn natuurlijk de officiële statistieken. De *Wet op de Nationale en Etnische Minderheden en op Streektaal* van 6 januari 2005 maakt onderscheid tussen "nationale minderheden" en "etnische minderheden". Voor een nationale of etnische minderheid geldt, dat zij: a) kleiner is dan de rest van de Poolse bevolking; b) zich wezenlijk onderscheidt van andere burgers in taal, cultuur of tradities; c) streeft naar het behoud van de eigen taal, cultuur of tradities; d) een besef heeft van historische verbondenheid en zich richt op het uitdrukken en beschermen ervan; e) als groep al ten minste 100 jaar woonachtig is op het huidige territorium van de Republiek Polen. Het onderscheid zit in het feit, dat nationale minderheden zich identificeren met een volk dat over een eigen staat beschikt, terwijl dat voor etnische minderheden niet het geval is. Volgens dit onderscheid kent Polen de volgende nationale minderheden: Duitsers, Wit-Russen, Oekraïners, Russen, Litouwers, Slowaken, Joden, Armenen en Tsjechen. Als etnische minderheden worden erkend: Zigeuners, Lemko's, Tataren en Karaimen.²⁰² Opvallend is vooral dat Kasjoeben en Sileziërs niet als minderheid worden erkend. Dit is één van de redenen dat er op de wet veel kritiek bestaat.

Volgens de volkstelling van mei/juni 2002 leven er in Polen 30 957 Oekraïners en 5 863 Lemko's.²⁰³ Deze cijfers – niet alleen die voor Oekraïners maar ook die voor andere minderheden –

wijken dermate sterk af van eerdere schattingen (soms met een factor 10), dat zij volgens minderhedenorganisaties niet als maatgevend kunnen worden beschouwd. Respondenten mochten maar één nationaliteit opgeven. Dit werkt sterk in het nadeel van minderheden, omdat vertegenwoordigers ervan zich doorgaans even gemakkelijk kunnen identificeren met de Poolse natie. Van een groot aantal mensen (774 885) werd bovendien helemaal geen nationaliteit vastgesteld, terwijl een kleinere groep (4 227) als “niet Pools” werd geboekstaafd. Dientengevolge is het raadzaam ook de schattingen, die door verschillende auteurs zijn gemaakt, nader in ogenschouw te nemen. Deze lopen uiteen van ongeveer 100 000 tot meer dan 500 000. Volgens een rapport uit 1989 van de UTSK maken de Oekraïners 1-2 % van de bevolking uit, oftewel 360 000 tot 720 000, maar deze schatting getuigt slechts van een “totaal gebrek aan inzicht in de werkelijke situatie”.²⁰⁴ Józef Darski schat het aantal Oekraïners in Polen op 150 000-250 000 en baseert dit op het aantal geregistreerde Grieks-katholieken in Polen. Terecht merkt hij op, dat vanwege polonisatie religie niet voetstoots kan worden geïdentificeerd met nationaliteit.²⁰⁵ Władysław Gill gaat uit van 150 000-300 000²⁰⁶, Mirosław Czech van 200 000²⁰⁷ en Tadeusz Olszański van 300 000-400 000.²⁰⁸ Stanisław Wąclawski noemt een aantal van 500 000 “het meest waarschijnlijk”, aangezien hij ook de Oekraïners uit Podlasie en diegenen die jarenlang hun nationaliteit hebben verzwegen meetelt.²⁰⁹

Al deze factoren in aanmerking genomen lijkt mij, ondanks de discrepantie met de officiële statistieken, een aantal van ca. 200 000 het meest aannemelijk. Hiermee neemt de Oekraïense minderheid (met inbegrip van de Lemko's) een derde plaats in onder de nationale minderheden in Polen. Volgens schattingen leven er 350 000-450 000 Duitsers en 250 000-300 000 Wit-Russen. Dezelfde schattingen vermelden aantallen van 20 000-25 000 Zigeuners (diegenen die vanaf 1990 uit Roemenië het land zijn binnengekomen niet meegerekend), ca. 20 000 Litouwers, 10 000-20 000 Slowaken, 5 000-10 000 Joden (nog moeilijker te schatten daar veel Joden zichzelf niet als nationale minderheid beschouwen), alsmede kleinere concentraties Tsjechen, Tataren, Armenen en Russen.²¹⁰

De Oekraïners in Polen leven verspreid over nagenoeg het gehele land, hoofdzakelijk in de periferie. De hoogste concentraties zijn aan te treffen in de *województwa* Ermland-Mazurië (*Warmińsko-Mazurskie*) en, in mindere mate, West-Pommeren (*Zachodniopomorskie*) en Neder-Silezië (*Dolnośląskie*). Van de Oekraïners die in het Zuidoosten zijn gebleven of er zijn teruggekeerd, leven de meesten (vermoedelijk enkele duizenden) in de *województwo* Podlasië (*Podlaskie*).²¹¹

Dit hoofdstuk behandelt de situatie waarin de Oekraïense bevolking van Polen zich heden ten dage bevindt. Daartoe wil ik allereerst nader ingaan op hun nationaal bewustzijn en op de omstandigheden, waarin de Oekraïners zich in Polen bevinden. Voorts zal ik aandacht besteden aan de interetnische betrekkingen en aan de politiek, die de Poolse regeringen na 1989 met betrekking tot de Oekraïense minderheid hebben gevoerd.

4.2. Nationaal bewustzijn

De intentie van *Akcja "Wisła"*, de eliminering van de Oekraïners als coherente nationale minderheid, is in aanzienlijke mate geslaagd. De meerderheid van hen leeft nog steeds verspreid over de *ziemie odzyskane*, waar zoals gezegd het aantal Oekraïners dat in één dorp mocht wonen sterk gelimiteerd was en de mogelijkheid tot ontplooiing van de eigen cultuur minimaal. Het is dan ook geen wonder dat het nationaal bewustzijn van Oekraïners, die in er zijn geboren, uitgesproken zwak is. In tegenstelling tot de oudere generatie ontbreekt bij hen de herinnering aan het land van herkomst: zij zijn geboren en getogen in het noorden of westen van Polen en voelen zich daar doorgaans thuis. Voor de keus gesteld om te volharden in een geïsoleerd bestaan, nagenoeg geheel verstoken van de steun van lotgenoten, of op te gaan in de Poolse meerderheid, geven velen er de voorkeur aan hun Oekraïense wortels te vergeten of deze althans voor de buitenwereld verborgen te houden. In hun geval is niet zozeer angst de drijfveer, maar eerder het feit dat zij het, mede met het oog op carrièremogelijkheden, gewoon niet opportuun achten zich als Oekraïners te profileren. Factoren die dit effect nog versterken zijn de trek van veel jonge Oekraïners naar de steden en de vele gemengde huwelijken, het onvermijdelijke gevolg van een situatie waarin vrijwel nergens hoge concentraties Oekraïners te vinden zijn. In deze huwelijken voert het Poolse element uiteraard de boventoon.

Toch is het nationale bewustzijn van de Oekraïners nog lang niet ter ziele. Vooral dankzij de inspanningen van de USKT en de Grieks-katholieke kerk is de Oekraïense taal in Polen nog steeds levend. De USKT heeft zich na haar oprichting in 1956 zeer verdienstelijk gemaakt door het opzetten van taalcursussen, die zowel kinderen als ouderen in de gelegenheid stelden Oekraïens te leren of bij te spijkeren, terwijl de Grieks-katholieke kerk ondanks de haar opgelegde strenge restricties steeds diensten in het Oekraïens is blijven verzorgen. Velen hebben van deze mogelijkheden gebruik gemaakt en zelfs van diegenen, die de taal niet van hun ouders hebben geleerd, heeft een groot aantal dit later eigener beweging alsnog gedaan. Aldus is het aantal gebruikers van de Oekraïense taal min of meer constant gebleven, met dien verstande dat het meestal niet het algemeen geldende literaire Oekraïens is dat gehanteerd wordt maar één van de Rusinische, Volhynische of Podlasische dialecten.²¹² De laatste jaren lijkt er zelfs sprake van een lichte verbetering, getuige de stichting van een reeks nieuwe organisaties en tijdschriften. Met de totstandbrenging van een Lemko-schrijftaal worden gestage vorderingen gemaakt en er zijn zelfs tekenen die erop wijzen dat ook het dialect van de Podlasiërs, die ten tijde van *Akcja "Wisła"* gespaard zijn gebleven voor deportatie, zich tot schrijftaal begint te ontwikkelen. De linguïst Michał Łesiów spreekt in dit verband van "een soort wonder tussen de Bug en de Narwa".²¹³ Ondanks de moeilijke omstandigheden bestaat er voor nieuwe initiatieven blijkbaar toch wel een zekere animo.

Gecompliceerder is het gesteld met het nationaal bewustzijn van de Lemko's. Traditioneel zijn zij altijd verdeeld geweest tussen drie oriëntaties, die meer zijn dan louter een politieke stellingname en direct voortspruiten uit hun zelfbeeld: een Poolse, een Oekraïense en een Rusinische. Een vierde stroming, de eerdergenoemde Russische, heeft sinds de Russische Revolutie geen rol van betekenis meer gespeeld en komt slechts onder emigranten in Noord-Amerika nog sporadisch voor.²¹⁴ Hetzelfde geldt

ook de zogenaamde “oud-Russische” stroming, die aanknoopt bij het verleden van Kiëv Rus’ en in de praktijk dicht bij panslavistische en moskalofiele ideeën staat.

De oorspronkelijk tamelijk zwakke stroming die de Lemko’s met de Oekraïners identificeert, is paradoxaal genoeg juist door toedoen van de Poolse communistische overheid aanzienlijk versterkt. Waar de regering zich voor de Tweede Wereldoorlog nog had ingespannen om de Lemko’s van hun afzonderlijkheid te overtuigen alvorens in 1939 uiteindelijk tot de conclusie te komen dat de Lemko’s “een vergeten stam van het Poolse volk” waren, zijn zij vanaf 1947 eigenlijk steeds over één kam geschoren met de Oekraïners en in dezelfde mate als tweederangs burgers behandeld. Ook toen in 1956 een zekere liberalisering in het minderhedenbeleid optrad, kregen de Lemko’s niet de vrijheid een eigen organisatie op te richten, al werd een poging hiertoe wel degelijk ondernomen. Op cultureel gebied werden zij als Oekraïners beschouwd en moesten het dus maar doen met de USKT. Het feit dat de USKT, een instrument van officiële regeringspolitiek, de gedachte propageerde dat de Lemko’s een afzonderlijke culturele entiteit waren, verhinderde niet dat zij steevast onder één noemer werden gebracht met de Oekraïners. Vooral Lemko’s van de jongere generatie hadden hier weinig moeite mee, misschien ook omdat de USKT, hoewel nimmer populair onder de Lemko’s, hun althans een mogelijkheid bood de eigen cultuur op enigerlei wijze te beleven.

Wiktor Poliszczuk wijt de groei van de Lemko-Oekraïense stroming aan invloed van de ideologie van de OUN en de UPA. Dit is weinig aannemelijk; geen van beide organisaties is immers in de Lemkowszczyzna ooit populair geweest en hun gedachtengoed evenmin. Zijn bewering echter, dat sterke Oekraïens-nationalistische tendensen binnen de USKT de Lemko’s zand in de ogen hebben gestrooid, is ronduit lachwekkend en roept twijfels op omtrent de oogmerken van zijn pleidooi tegen het Oekraïense nationalisme.²¹⁵

Een iets kleiner deel van de (niet gepoloniseerde) Lemko-bevolking hangt de Rusinische optie aan. Deze ziet de Lemko’s, de Bojko’s en de Hutsulen als onderdelen van één natie, die naast de Russen, Oekraïners en Wit-Russen het vierde Oost-Slavische volk vormt. Ook de zeer kleine groep mensen die de Lemko’s als een zelfstandige natie zien (met uitsluiting dus van zowel Oekraïners als andere Rusiniërs) kan tot deze “regionalistische” stroming worden gerekend. Kenmerkend is een sterkere loyaliteit aan de Poolse staat dan het geval is bij de Lemko’s die zich met de Oekraïners identificeren, misschien ook om de eigen identiteit extra kracht bij te zetten door zich af te zetten tegen het Oekraïense “moederland”. De scheidslijn tussen beide groepen valt min of meer samen met het religieuze onderscheid: de Lemko-Rusiniërs behoren over het algemeen tot de orthodoxe kerk, terwijl de meerderheid van Lemko-Oekraïners Grieks-katholiek is. De sfeer tussen beide kampen is gespannen, al zou het te ver gaan deze als conflictueus te bestempelen. Veel Lemko-Rusiniërs voelen zich gediscrimineerd door de Oekraïense instellingen, die hun te weinig ruimte zouden geven; de Lemko-Oekraïners en de Oekraïners zijn op hun beurt bezorgd over toenemend Lemko-separatisme en verdenken met name Polen, die het voor de Lemko-zaak opnemen, van een heimelijk streven naar polonisatie.

Zowel de Oekraïense als de Rusinische oriëntatie plaatsen de Lemko-nationaliteit in een breder kader en zijn slechts van toepassing op die Lemko's, wier nationaal bewustzijn in principe onaangetast is. De tendens van de afgelopen 50 jaar wijst echter sterk in de richting van assimilatie. Waar het de oudere generatie in de *ziemie odzyskane* nog is gelukt de eigen identiteit te behouden, is het voor veel jongeren gemakkelijker zich op te stellen als “crypto-Lemko's” of ronduit te assimileren.²¹⁶ Van de tweede generatie zijn er derhalve slechts zeer weinigen die zich exclusief met de Lemko-nationaliteit identificeren; veeleer ziet men zichzelf als “Lemko-Pool” of ronduit als Pool.²¹⁷

Ondanks deze tendens is er vanaf de jaren zeventig sprake geweest van een Lemko-revival. Deze ving aan met de oprichting van het folkloristische zang- en dansensemble *Lemkovyna*, een initiatief dat spoedig gevolgd werd door de stichting van twee aan de Lemko-cultuur gewijde musea. Vanaf 1983 wordt elke zomer het culturele festival *Lemkivs'ka Vatra* georganiseerd en in 1985 werd voor het eerst sinds de Tweede Wereldoorlog in de *Łemkowszczyzna* (in het dorp Zyndranowa) een orthodoxe kerk gebouwd. Vanaf 1984 verschijnt in het Lemko-dialect jaarlijks het tijdschrift *Holos Vatry*, na de omwenteling nog gevolgd door diverse andere publicaties. Sommigen gaan zo ver te stellen, dat in de *ziemie odzyskane* een “*Łemkowszczyzna* in ballingschap” aan het ontstaan is. Deze indruk wordt nog versterkt doordat de Lemko-separatistische stroming het karakter heeft aangenomen van een nationale beweging, die in de Poolse media breed wordt uitgemeten; volgens Olszański is dit laatste overigens te wijten aan de luidruchtigheid van een kleine groep aanhangers en heeft deze richting haar hoogtepunt al lang achter de rug.²¹⁸

Alle gunstige voortekenen ten spijt zal de tijdgeest zich vermoedelijk tegen de Lemko's keren. Immers, het is vrijwel onmogelijk een authentieke cultuur langdurig in een voor haar tegennatuurlijke omgeving te handhaven. Door zich vanaf het begin in kleine, geïsoleerde groepjes te concentreren is de oudere generatie er weliswaar redelijk in geslaagd de eigen cultuur in stand te houden, maar onder jongeren wijst de tendens onverbiddelijk in de richting van totale assimilatie. Wanneer met het uitsterven van de oudere generatie de herinnering aan de *Łemkowszczyzna* zal verdwijnen, verdwijnt daarmee ook de voornaamste waarborg van de Lemko-identiteit. Betere perspectieven zijn er in dit opzicht in de *Łemkowszczyzna* zelf, waar vandaag de dag ongeveer 10 000 Lemko's wonen. Geleidelijke terugkeer uit de *ziemie odzyskane* heeft ervoor gezorgd, dat zij er in enkele dorpen zelfs weer in de meerderheid zijn. De meeste deskundigen zijn het erover eens, dat in een aantal kleine, geïsoleerde berggemeenschappen de Lemko-cultuur zal kunnen overleven.

Ook in het geval van de Oekraïense cultuur als geheel betwijfel ik of deze in de toekomst op Poolse bodem stand zal kunnen houden. Ondanks een onmiskenbare opleving is de kans dat het slechts om “uitstel van de executie” gaat minstens even groot. Het is immers vooral de verdienste van individuele activisten dat er – met de onontbeerlijke steun van de Oekraïense regering en van organisaties van emigranten in het westen – van tijd tot tijd vruchtbare initiatieven worden ondernomen. Of deze opgewassen zullen blijken tegen het onweerlegbare feit, dat de Oekraïners in een etnisch betrekkelijk homogene staat als Polen slechts een kleine, heterogene en bovendien sterk verspreide minderheid vormen, valt ernstig te

betwijfelen. De wil om als cultuur te overleven wordt echter wel degelijk sterk gevoeld en het zal stellig nog heel lang duren voordat het Oekraïense element in Polen werkelijk volledig geassimileerd zal zijn.

4.3. Maatschappelijke activiteit

Als gevolg van de hierboven beschreven aantasting van het nationale bewustzijn en – meer in het algemeen – een zekere schuchterheid die zij zich gedurende vier decennia heeft eigen gemaakt, kan rustig gesteld worden dat de Oekraïense minderheid weinig lust tot organisatie meer aan de dag legt. Ook nu de beperkingen van staatswege eenmaal zijn weggevallen, komt een opleving van het nationale leven maar moeizaam op gang.

Dit was reeds merkbaar in de jaren 1980-1981: in heel Polen heerste een opgewonden sfeer en miljoenen sloten zich aan bij het Vrije Vakverbond *Solidarność*, maar de houding van de Oekraïners werd vooral gekenmerkt door voorzichtigheid. “De Oekraïners zitten in Polen als een muis onder een bezem”, zei de Oekraïens-Amerikaanse onderzoeker Roman Laba destijds, refererend aan hun diepgewortelde angst voor de overheid. Hij voegde hieraan toe, dat ook twijfels omtrent de opvattingen van *Solidarność* hen ervan weerhielden zich in het politieke leven te storten; per slot van rekening vertegenwoordigde *Solidarność* niet alleen de democratische, maar ook de nationalistische oppositie, die de nationale minderheden niet gunstiger gezind was dan de communisten.²¹⁹ Lange tijd lieten de Oekraïners het afweten en uiteindelijk waren zij de laatste minderheidsgroep die actief werd. Uiteindelijk zou de politiek van eenheid en verzoening die *Solidarność* voorstond hen toch tot een engagement bewegen, dat uiteindelijk de aanzet zou geven tot de oprichting van de Unie van de Oekraïense Studenten in Polen (SUSP) op 1 mei 1981 in Szczecin. Aanleiding was ontevredenheid over het optreden van de onbekwame en gecorrumpeerde USKT-leiding. Aan zowel de SUSP als aan andere vormen van samenwerking tussen Poolse en Oekraïense milieus kwam een voortijdig einde door de staat van beleg.

De definitieve omwenteling in 1989 heeft de situatie voor de Oekraïners in zoverre veranderd, dat de mogelijkheden tot oprichting van organisaties en tot uitgave van verschillende soorten publicaties niet langer gelimiteerd waren. Toch waren het vreemd genoeg de Wit-Russen die het voortouw namen met een tweetal nieuwe organisaties: het Wit-Russische Studentenverband (BAS) en de Wit-Russische Club. Pas in december 1989 en januari 1990 zouden Oekraïense activisten de koppen bij elkaar steken in een Oekraïense “Ronde Tafel”, die zich moest beraden op de toekomst van de enige bestaande Oekraïense organisatie, de USKT. Men vroeg zich af, of deze organisatie niet te veel een relikwie was uit een verleden dat juist de Oekraïners het liefst achter zich wilden laten. Hoewel de verdiensten van de USKT door niemand in twijfel werden getrokken en de meest gecompromitteerde bestuursleden reeds in de herfst waren opgestapt, besloot men toch dat het beter zou zijn de USKT om te vormen tot een nieuwe organisatie. Deze stap lag minder voor de hand dan men op het eerste gezicht zou aannemen, gezien het feit dat de sociaal-culturele verenigingen van Wit-Russen, Duitsers en Joden tot op de dag van vandaag zijn blijven bestaan.

Aldus werd op een buitengewoon congres op 25 en 26 februari 1990 de USKT opgeheven en vervangen door de Unie van Oekraïners in Polen (ZUwP). Voorzitter werd Jerzy Rejt en secretaris werd Myron Kertyczak, beiden voormalige bestuursleden van de USKT. Besloten werd dat de ZUwP een maatschappelijke, boven partijen en religies staande organisatie zou worden met als voornaamste doelstelling het vertegenwoordigen van de Oekraïense gemeenschap, het organiseren van het nationale leven van de Oekraïners en het bevorderen van goede betrekkingen tussen Polen en Oekraïne.²²⁰ De structuur van de ZUwP is federatief: zij bestaat, behalve uit tien districten en ongeveer honderd lokale afdelingen, uit een negental zusterorganisaties of “steunleden”.²²¹ Dit zijn organisaties van onder meer vrouwen, padvindsters, jongeren, leraren, juristen, ondernemers en voormalige politieke gevangenen, alsmede enkele regionale organisaties. Het ledental van de ZUwP bedroeg in 2005 ongeveer 5 500; rekt men ook het ledenbestand van de steunleden mee, dan komt men op een totaal van bijna 7 800 leden in datzelfde jaar.²²² Vanaf haar oprichting is de ZUwP hiermee steeds de grootste Oekraïense organisatie in Polen geweest.

Voor het eerst sinds 1947 hadden ook de Lemko's de mogelijkheid eigen organisaties op te richten. De eerste werd het Lemko-Genootschap (*Stowarzyszenie Lemków/Stovaryšynja Lemkiv*), opgericht op 5 februari 1989 en geregistreerd op 7 april van dat jaar, die de aanhangers van de Lemko-Rusinische optie verenigt. Het Lemko-Genootschap heeft ca. 350 leden in tien afdelingen en heeft zijn zetel in Legnica.²²³ Iets groter is de op 30 december 1989 opgerichte Unie van Lemko's (*Zjednoczenie Lemków/Ob'jednannja Lemkiv*). Deze organisatie ziet de Lemko's als onderdeel van het Oekraïense volk en is als steunlid verbonden aan de ZUwP. Zij zetelt in Gorlice en heeft ca. 450 leden in 28 afdelingen.²²⁴ Spanningen tussen beide oriëntaties komen in hoge mate tot uitdrukking in de verhoudingen tussen de twee organisaties. Zo ziet de dichter Petro Trochanowski, een bekend activist van het Lemko-Genootschap, de Oekraïners als een grotere bedreiging voor de Lemko-cultuur dan de Polen en verwijt hun “een sterke, moedwillige propaganda”, uitgevoerd met behulp van “tendentieuze informatie en zelfs leugens”, dit alles “ter verlichting van de mindere broeder”.²²⁵ Hoe aan de andere kant de Unie van Lemko's denkt over het Lemko-Genootschap, blijkt uit een curieus en bijzonder stekelig document, getiteld “Standpunt van het Hoofdbestuur van de Unie van Lemko's ten aanzien van de Rusinische Kwestie”. Hierin wordt een verband gesuggereerd tussen een in 1985 ten behoeve van de geheime dienst SB in Legnica opgestelde expertise van Edward Prus, waarin deze het stimuleren van Lemko-separatisme aanbeveelt als middel tot snelle polonisatie van de Lemko's, en de oprichting van het Lemko-Genootschap in datzelfde Legnica enkele jaren later. Ook de activiteiten van een andere coryfee van het Lemko-Genootschap, Olena Duć-Fajfer, die zich bezighoudt met de vervaardiging van een woordenboek en een grammatica van het Lemko-dialect, worden in hetzelfde document kortweg afgedaan als “doelbewuste polonisatie van de toch al in hoge mate gepoloniseerde Lemko-jeugd”.²²⁶

Een andere regionale organisatie is de Unie van Oekraïners in Podlasie (SUP), in 1992 voortgekomen uit de plaatselijke afdeling van de ZUwP en gevestigd in Bielsk Podlaski. Deze stelt zich als bijzonder doel “het ontwikkelen van een Oekraïens nationaal bewustzijn onder de Oekraïenstalige bevolking

van Podlasie”, een streven dat de SUP regelmatig in conflict heeft gebracht met op hetzelfde terrein opererende Wit-Russische organisaties.

Het medium bij uitstek, dat de Oekraïners van Oost-Galicië altijd in de gelegenheid heeft gesteld zich zowel voor zichzelf als voor de buitenwereld als Oekraïners te profileren, is de Grieks-katholieke kerk. Na veertig jaar lang een soort semi-legaal bestaan te hebben geleid, kwam de kerk vanaf 1989 weer langzaam op gang. In september van dat jaar werd Jan Martyniak door de Poolse priemaat aangewezen als hulpbisschop voor de Grieks-katholieken. Twee jaar later werd hij ordinarius van de eparchie Przemyśl, waarmee na 45 jaar eindelijk een einde kwam aan de situatie van de vakante bisschopszetel. In 1996 kreeg de Grieks-katholieke kerk in Polen de status van een metropolie, de “Metropolie van Przemyśl en Warschau”. Jan Martyniak werd metropoliet, het Grieks-katholieke en orthodoxe equivalent van een aartsbisschop, en kwam daarmee officieel aan het hoofd te staan van de kerk. Vandaag de dag is deze met ongeveer 82 000 gelovigen qua omvang de vierde religie van Polen, na de Rooms-Katholieke, de Orthodoxe en de Jehova’s Getuigen. De belangrijkste thema’s die de gemoederen bezighouden zijn nog steeds: de teruggave van vele oude kerkgebouwen, die na 1945 zijn verlaten, verwaarloosd of overgedragen aan de Rooms-Katholieke Kerk of de PAKP; en de bouw van nieuwe kerken in de *ziemie odzyskane*. Het thema van de vernietigde kerken en ikonen is een thema dat bij velen nog steeds zeer gevoelig ligt. Zelfs sommige Poolse auteurs spreken in dit verband van een “culturele genocide”.²²⁷ De samenwerking met de Rooms-katholieke kerk blijft moeizaam, vooral waar het de teruggave of het in bruikleen geven van kerkgebouwen betreft.

De tweede kerk, die voor de Oekraïners van belang is, is de Poolse Autokephale Orthodoxe Kerk, met zo’n 600 000 gelovigen de tweede kerk van het land. Zoals reeds aangegeven, was deze kerk volledig loyaal aan het communistische regime en lag de nadruk er sterk op de Russische taal. Zelfs jaren na de omwenteling moet nog worden geconstateerd, dat het derussificatieproces in de PAKP zeer langzaam verloopt. Het enige dat lijkt de wijzen op een bijstelling van het beleid, is dat de PAKP zich de laatste jaren sterker lijkt te oriënteren op de Wit-Russische minderheid.²²⁸

Naast bovengenoemde organisaties en kerken van Oekraïners en Lemko’s functioneert in Polen nog een aantal anderssoortige instellingen. Hierbij kan gedacht worden aan stichtingen die zich inzetten voor zaken als cultuur of Oekraïens onderwijs; de bekendste is de in Kraków gevestigde St. Volodymyr-Stichting.²²⁹ Vermeldenswaard zijn voorts het Oekraïens Archief en de aan de ZUwP verbonden uitgeverij *Tyrsa*. Verder concentreert het reguliere nationale leven van de Oekraïners zich hoofdzakelijk rondom de volgende instituties: ca. 30 culturele centra die in verschillende steden en dorpen door de ZUwP worden beheerd; enkele tientallen folkloristische ensembles waarvan de meeste verbonden zijn aan bovengenoemde culturele centra of aan Oekraïense scholen; de Oekraïense scholen zelf, die onderverdeeld kunnen worden in vier basisscholen waar het Oekraïens als onderwijstaal wordt gehanteerd, 51 basisscholen waar het Oekraïens als vak gedoceerd wordt en vier Oekraïense lycea (schooljaar 1994/1995); en niet te vergeten de Grieks-katholieke kerk.

Van de Oekraïense pers is het weekblad *Naše Slovo*, vanaf 1956 uitgegeven door de USKT en nadien geadopteerd door de ZUwP, nog steeds de belangrijkste uitgave. Wel zijn er in de afgelopen jaren diverse publicaties bijgekomen. Hieronder valt het tweemaandelijks *Nad Buhom i Narvoju*, sinds 1991 uitgegeven door de SUP. Het onregelmatig verschijnende *Zustriči* is in 1984 ontstaan als Oekraïense versie van het blad *Spotkania*, dat destijds werd gemaakt door een speciale minderhedendivisie van de communistische studentenorganisatie ZSP, en wordt tegenwoordig uitgegeven door de ZUwP. Van belang zijn verder twee tijdschriften die sinds 1991 resp. 1992 worden uitgegeven door de Grieks-katholieke kerk, het maandblad *Blahovist'* en het kwartaalblad *Peremys'ki Dzvony*, alsmede de kwartaalbladen *Besida* en *Vatra*, beide geheel of gedeeltelijk in het Lemko-dialect en uitgegeven door het Lemko-Genootschap resp. Door de Unie van Lemko's. De Poolse Autokefale Orthodoxe Kerk geeft een Poolstalig tijdschrift uit, *Przeгляд Prawosławny*, met een Oekraïense en een Wit-Russische bijlage.²³⁰

Zeer belangrijk voor de Oekraïners is een reeks culturele festivals, waarvan het Oekraïense Cultuurfestival het oudste en bekendste is. Vanaf 1975 heeft dit één maal per twee jaar plaatsgevonden, aanvankelijk in Sanok en later diverse malen in Sopot. In 1995 werd het festival voor het eerst in Przemyśl gehouden, en hoewel dit tot onvoorziene conflicten leidde, is dit sindsdien de vaste standplaats van het festival geweest. Naast het Oekraïense Cultuurfestival zijn er verschillende al dan niet regelmatig terugkerende concoursen, jaarmarkten en jeugdkampen alsmede festivals die speciaal gewijd zijn aan bijvoorbeeld muziek of literatuur, doorgaans georganiseerd door of onder auspiciën van de ZUwP. Vanaf 1991 is er ook een Oekraïens Cultuurfestival in Podlasie. Ook voor de Lemko-cultuur zijn er verschillende festivals: de *Lemkivs'ka Vatra*, die sinds 1983 jaarlijks plaatsvindt in een dorp in de Łemkowszczyzna (vanaf 1991 in Żdynia) en wordt georganiseerd door de Unie van Lemko's, alsmede de "Vatra in den vreemde" en de Lemko-Cultuurdagen, beide jaarlijks georganiseerd door het Lemko-Genootschap.

Op het politieke vlak blijven de Oekraïners in alle opzichten sterk achter bij de andere nationale minderheden. Polen heeft traditioneel een groot aantal minderhedenpartijen gekend, zowel in het interbellum als na 1989. Deze worden door de Poolse kieswet in zoverre bevoorrecht, dat de landelijke kiesdrempel van vijf procent niet op hen van toepassing is. Desondanks is het onder de Oekraïners niet tot enigerlei partijvorming gekomen, al hebben zij in 1989 en 1991 wel deelgenomen aan speciaal op Oekraïners of minderheden gerichte kiescomités. Daarmee is hun situatie wezenlijk anders dan die van de twee andere grotere minderheden, de Wit-Russen en de Duitsers. Eerstgenoemden beschikken over de Wit-Russische Democratische Unie (BZD-BDA), een politieke partij die deel uitmaakt van de Wit-Russische Unie (ZB-BS).²³¹ De Duitsers hebben weliswaar geen partijen in de letterlijke zin des woords, maar wel verschillende "werkgemeenschappen" en lokaal georganiseerde Sociaal-Culturele Verenigingen die een duidelijke politieke nevenfunctie vervullen. De enige Oekraïense partij waarvan het bestaan mij bekend is, is de in 1991 opgerichte Rusinische Democratische Kring van Lemko's in Polen "*Hospodar*". Over de omvang en de activiteiten van deze partij is mij niets bekend, behalve dat zij is voortgekomen uit een in

1989 opgerichte groepering die zich ten doel stelde de bij *Akcja "Wisła"* onteigende Lemko-bossen terug te krijgen.

Deze achterstand is terug te voeren op twee oorzaken. Ten eerste werkt het aangetaste nationale bewustzijn van de Oekraïense bevolking een lage organisatiegraad in de hand. Dit verklaart het relatief geringe ledental van de Oekraïense organisaties (de ZUwP minder dan 10 000 en de Lemko-organisaties niet meer dan enkele honderden). Daarmee vallen zij nagenoeg in het niet bij vergelijkbare organisaties van Duitsers: alleen al in de regio Opole, waar de Duitse minderheid haar hoogste concentratie heeft, kan de Sociaal-Culturele Vereniging van Duitsers bogen op een ledental van ca. 182 000, in de regio Katowice op een ledental van ca. 73 500.²³² Ook de grote verspreidingsgraad van de Oekraïners maakt in het Poolse districtenstelsel effectieve politieke deelname nagenoeg onmogelijk, hetgeen de positie van de Oekraïners ten opzichte van die van andere minderheden danig verzwakt. Zelfs de kleine Litouwse gemeenschap, waarvan een groot deel is geconcentreerd binnen de gemeentegrenzen van de stadjes Puńsk en Sejny in het noordoosten van Polen, is er in dit opzicht beter aan toe; in Puńsk levert zij zelfs traditioneel de burgemeester.

Ten slotte is het natuurlijk geen automatisme dat Oekraïners bij verkiezingen op een Oekraïense kandidaat stemmen, laat staan op een Oekraïense lijst.

De eerste (gedeeltelijk) vrije verkiezingen in Polen, die plaatsvonden op 4 juni 1989, leidden niettemin tot een verworvenheid. Voor het eerst in de naoorlogse geschiedenis werd een vertegenwoordiger van de Oekraïense minderheid lid van de Sejm. Włodzimierz Mokry, kandidaat op de lijst van het Burgercomité "*Solidarność*" in het kiesdistrict Choszczno (woj. Gorzów), werd in de eerste ronde met 60,1 % van de stemmen gekozen.²³³ Dit succes was des te overtuigender, daar hij eerder in dat jaar als kandidaat was geweigerd door de lokale burgercomités in Legnica en Przemyśl met het oog op het "nog niet geheelde Pools-Oekraïense antagonisme".²³⁴ Drie andere Oekraïners, kandidaat gesteld door de USKT, werden niet verkozen. Ook het Wit-Russisch Kiescomité, dat één kandidaat voor de Sejm en één voor de Senaat had gesteld, behaalde niet voldoende stemmen voor parlementaire vertegenwoordiging.²³⁵

Wel behaalde de USKT, toen inmiddels omgevormd tot ZUwP, bij de gemeenteraadsverkiezingen van mei 1990 ruim 70 zetels, terwijl in Zuid-Podlasie het Podlasisch Kiescomité 35 zetels binnenhaalde. Ook werden Oekraïners gekozen namens het Burgerkiescomité, de lijst van *Solidarność*.²³⁶

Bij de parlamentsverkiezingen van 27 oktober 1991 vormde de ZUwP samen met Litouwse, Tsjechische en Slowaakse organisaties een gemeenschappelijke lijst onder de naam "Electoraal Blok van Nationale Minderheden" (WBMN). Ruim 50 van de 60 kandidaten waren Oekraïners. Het Blok behaalde slechts 30 000 stemmen, bij lange na niet voldoende voor een zetel. Deze nederlaag was mede te wijten aan verdeeldheid tussen Oekraïners onderling: andere Oekraïners namen aan de verkiezingen deel op de lijst van de boerenpartij PSL, terwijl Mokry opnieuw kandidaat was voor *Solidarność*. Verder figureerden er Oekraïners op de lijst van het (Wit-Russische) Orthodoxe Kiescomité in Podlasie, terwijl Lemko-kandidaten deelnamen op de lijsten van de Duitse minderheid en *Solidarność*. Vanwege deze verdeeldheid, alsmede door de terugval van *Solidarność*, werd Mokry niet herkozen en kwamen er geen andere

Oekraïners in het parlement. Alleen de Duitse minderheid, die voor het eerst aan parlamentsverkiezingen deelnam, had succes en veroverde zeven zetels in de Sejm alsmede één in de Senaat. Voorts werd een Wit-Russische kandidaat van het Orthodoxe Kiescomité, Eugeniusz Czykwin, in de Sejm gekozen.

Aan latere verkiezingen voor de Sejm en de Senaat is door Oekraïense organisaties niet meer actief deelgenomen. Wel staan er soms Oekraïners op de lijsten van andere partijen, maar slechts één van hen behaalde ooit een zetel: bij de verkiezingen van 19 september 1993 werd Mirosław Czech, secretaris van de ZUwP en voormalig hoofdredacteur van *Zustriči*, namens de Democratische Unie (*Unia Demokratyczna*) van Tadeusz Mazowiecki in de Sejm gekozen. Op 21 september 1997 werd hij herkozen, ditmaal op de lijst van de Vrijheidsunie (*Unia Wolności*), waarin de UD inmiddels was opgegaan. Bij de verkiezingen van 23 september 2001 haalde de UW de kiesdrempel niet en verdween hij uit de Sejm. Thans speelt hij een prominente rol binnen de Democratische Partij (*Demokracy.pl*), waarin de UW in 2005 werd omgevormd.

Van de andere minderheden zijn vooral de Duitsers succesvol gebleven bij verkiezingen. Zij kunnen daarbij profiteren van het feit, dat de in 1993 ingevoerde kiesdrempel van 5 % niet van toepassing is voor partijen en lijsten van nationale en etnische minderheden. Aldus behaalde het kiescomité “Duitse Minderheid” (*Mniejszość Niemiecka*) in 1993 0,8 % van de stemmen, goed voor vier zetels in de Sejm en één in de Senaat. Bij de verkiezingen van 1997, 2001 en 2005 waren dat er steeds twee (ca. 0,4 % van de stemmen). De Wit-Russen verdwenen na de verkiezingen van 1993 uit de Sejm en waren in 1997 te versplinterd om terug te keren. In 2001 kwam eerdergenoemde Eugeniusz Czykwin, die eerder tevergeefs aan verkiezingen had deelgenomen met een “Kiescomité van Slavische Nationale Minderheden”, terug in de Sejm namens de SLD-UP, een coalitie van post-communistische SLD en de sociaal-democratische UP; in 2005 werd hij herkozen. Het was op zijn initiatief, dat de eerder genoemde *Wet op de Nationale en Etnische Minderheden en op Streektaal* van 6 januari 2005 tot stand kwam. Ook voormalig premier en SLD-leider Włodzimierz Cimoszewicz, van wie gezegd wordt dat hij van Wit-Russische afkomst is, heeft altijd een grote steun genoten onder de Wit-Russische minderheid.²³⁷

Uit het bovenstaande mag zeker niet worden opgemaakt, dat Oekraïners en andere minderheden niet of nauwelijks vertegenwoordigd zijn. Er zijn immers meer bestuurslagen dan alleen het parlement. Zo is de Oekraïense minderheid beter vertegenwoordigd op lokaal en provinciaal niveau, vooral in de *województwo* Ermland-Mazurië, waar in de provinciale, districts- en gemeenteraden in totaal ongeveer 50 mensen van Oekraïense afkomst zitting hebben. In diezelfde *województwo* is ook de voorzitter van de *sejmik* (een soort provinciaal parlement), Miron Sycz, een Oekraïner.²³⁸

De grootste prioriteit van vrijwel alle Oekraïense organisaties, stichtingen en parlementariërs is steeds de bestrijding van de gevolgen van *Akcja “Wisła”* geweest. Dit zou onder meer moeten geschieden in de vorm van een veroordeling van *Akcja “Wisła”* door het parlement, het ongedaan maken van de decreten van 5 september 1947 en 27 juli 1949 (waarin de staat zich de achtergelaten eigendommen van gedeporteerde Oekraïners toeëigent), schadevergoeding voor verloren roerende en onroerende goederen alsmede waar mogelijk de teruggave ervan, en hulpverlening aan diegenen die ervoor kiezen alsnog naar

hun geboortegrond terug te keren. Bij haar oprichtingscongres in 1990 stelde de ZUwP verschillende documenten van die strekking op, onder meer gericht aan de Sejm.²³⁹ Eén speciale organisatie, de in 1992 opgerichte Vereniging van Oekraïners – Politieke Gevangenen uit het Stalinistische Tijdperk, zet zich speciaal in voor rehabilitatie van Oekraïense oud-strijders en voor genoegdoening voor slachtoffers van tegen de Oekraïners gerichte repressie, in het bijzonder ex-gevangenen van het concentratiekamp Jaworzno.

De grootste zorg van Oekraïense en Lemko-activisten is en blijft het in stand houden van de eigen taal en cultuur in weerwil van de moeilijke omstandigheden, die de hoge verspreiding van de minderheid over het land met zich mee brengt. Om dit te bereiken zetten zij zich in voor handhaving en uitbreiding van Oekraïens onderwijs, bescherming van Oekraïense monumenten en de organisatie van culturele evenementen. Een belangrijk streven is voorts het doorbreken van traditionele vooroordelen en oude vijandschap, onder meer met behulp van voorlichtingscampagnes. De kans dat deze inspanningen op den duur vruchten zullen afwerpen hangt niet alleen af van de betrokkenheid van de Oekraïners zelf, maar ook in hoge mate van de goede wil van de Poolse autoriteiten.

4.4. Vooroordelen en stereotypen

Een werkelijke emancipatie van de Oekraïense minderheid in Polen is in het verleden steeds stukgelopen op de onwil van de Poolse autoriteiten, die daarin bovendien gesteund werden door een groot deel van de publieke opinie. Men beriep zich op de even kortzichtige als ongefundeerde veronderstelling dat de Oekraïners een bedreiging vormden, met wie vreedzame coëxistentie op basis van gelijkwaardigheid in één staat onmogelijk was. Of de nabije toekomst perspectieven voor betere betrekkingen zal bieden hangt in hoge mate af van de vraag in hoeverre de Polen bereid zullen zijn hun negatieve beeld van de Oekraïners bij te stellen en traditionele vooroordelen, gebaseerd op een lange geschiedenis van oorlog en kolonialisme, eindelijk overboord te gooien. Aangezien in de huidige Poolse democratie voor de publieke opinie een nog veel grotere rol is weggelegd dan in vroeger tijden, is het van belang in te gaan op de vraag: hoe wordt er tegenwoordig in Polen over Oekraïners gedacht? Hoe abstract dit gegeven ook mag zijn, een bevredigend antwoord kan worden gevonden door enerzijds de traditionele vooroordelen die tegen Oekraïners bestaan in ogenschouw te nemen en anderzijds na te gaan in hoeverre deze nog steeds invloed hebben op het beeld door meetbare elementen, zoals opinie-onderzoeken, in overweging te nemen.

Zet men de gehele reeks van traditionele vooroordelen onder elkaar, dan kan men het stereotype ongetwijfeld als haar optelsom beschouwen. Een stereotype kan gedefinieerd worden als een in het collectieve onderbewustzijn van de maatschappij geworteld complex van emotioneel gekleurde overtuigingen omtrent een andere groep, meestal een ander volk, en houdt altijd een positief of negatief oordeel in. Het wordt op het individu overgedragen via het milieu waarin het opgroeit en is nimmer gebaseerd op persoonlijke ervaringen; wanneer het sterk genoeg in de maatschappij verankerd is, kan het zelfs bestand blijken tegen harde feiten die het tegendeel bewijzen. Stereotypen vertonen derhalve een grote bestendig-

heid tegen verandering en de enige dynamiek is gelegen in het feit dat iedere aan een groep toegedichte eigenschap zowel positief als negatief geïnterpreteerd kan worden. Voor zover er toch sprake is van verandering kan men vaststellen, dat ongunstige ervaringen het beeld doorgaans sterker beïnvloeden dan gunstige; dit verklaart waarschijnlijk ook mede het negatieve karakter van de meeste stereotypen.

Jan Berting en Christiane Villain-Gandossi onderscheiden de voordelen, die stereotypen de gemeenschap en het individu bieden, in drie categorieën: een cognitief, een emotioneel en een pragmatisch aspect. Wat dat eerste betreft, zij verschaffen het individu een eenvoudig beeld van de buitenwereld, dat volgens een bepaald stamien is opgebouwd; dit maakt lange uitwijdingen en nuanceringen overbodig en vergemakkelijkt aldus de communicatie. Voorts hebben zij een integrerende werking, doordat zij het eigen waardensysteem in oppositie plaatsen tot dat van een andere groep en zo het gevoel deel te hebben aan een collectieve identiteit versterken. Door zich van stereotypen te bedienen kan het individu zijn al dan niet oprechte loyaliteit aan de eigen groep extra gestalte geven. Ten slotte kunnen zij ook dienen als argument voor discriminatie van personen of groepen met eigenschappen die als bedreigend voor de eigen groep worden opgevat; in crisissituaties helpen zij bij het creëren van een zondebok, waarop de schuld van alle ellende eenvoudig afgewenteld kan worden.²⁴⁰

Stereotypen zijn onvervreemdbaar onderdeel van de folklore van een volk en hun invloed doet zich gelden in vele facetten van het maatschappelijk leven. Zij maken niet alleen deel uit van de alledaagse omgangstaal, maar worden ook veelvuldig door politici gebruikt om een gemeenschappelijke vijand te creëren, die het volk tot een nóg hechtere eenheid samensmeedt dan het al is. Ook kunst en zelfs wetenschap weten zich er lang niet altijd aan te onttrekken, al geschiedt dit dikwijls zonder dat de kunstenaar of wetenschapper in kwestie zich ervan bewust is. Al deze uitingen spruiten uiteraard voort uit één en hetzelfde collectieve onderbewustzijn, al moet gezegd worden dat ook literaire stereotypering soms politieke bijbedoelingen heeft, zoals het aanscherpen of mobiliseren van onder het volk levende vooroordelen.

In de westerse democratieën zijn stereotype beelden met betrekking tot andere volkeren van ondergeschikt belang. Men is zich er doorgaans van bewust, dat stereotypen slechts mythes zijn die bovendien vaak een schertsende ondertoon hebben, terwijl minder goedmoedige uitingen in toom worden gehouden door de relatief recente vondst van de *political correctness*. In de tot voor kort zeer gesloten samenlevingen in Midden- en Oost-Europa gold echter het tegendeel. De communistische ideologie was tot in haar diepste wezen doortrokken van xenofobie. Iedereen die om welke reden dan ook niet aan het kunstmatig gekoesterde ideaalbeeld voldeed – hetgeen zeker gold voor etnische minderheden, die automatisch werden geassocieerd met nationalisme – werd zonder pardon tot klassenvijand gebombardeerd. Zowel om de bevolking tot één hecht geheel samen te smeden als om hun eigen macht te legitimeren, stelden de machthebbers alles in het werk om de haat jegens deze klassenvijand zoveel mogelijk te propageren. Hierbij werd intensief gebruik gemaakt van negatieve stereotypen, waarvoor men in het geval van subversief geachte minderheden dikwijls kon putten uit een rijke voorraad. Deze stereotypen waren geen communistische bedenksels, maar hadden vaak een eeuwenlange geschiedenis en

waren onder invloed van het recente verleden nog steeds latent aanwezig. De communistische overheid hoefde slechts olie op de golven te gooien en dat is precies wat zij door middel van onderwijs, media, quasi-wetenschappelijke publicaties en “gefluisterde propaganda” deed.²⁴¹

Overigens zou het niet juist zijn er bij voorbaat van uit te gaan, dat de communisten hierbij enkel en alleen werden geleid door koele berekening. Veel communistische leiders waren afkomstig uit de lagere regionen van de bevolking en beschikten niet over bovengemiddelde capaciteiten. Aangenomen mag worden, dat althans een fors deel van hen deze propaganda ook zelf geloofde.

In ieder geval was met betrekking tot de Oekraïense minderheid de bron, waaruit de Poolse machthebbers konden putten, bijzonder rijk. Meer dan welke andere natie dan ook voldeden zij aan alle denkbare voorwaarden om het object te zijn van een breed spectrum aan stereotypen: grote overeenkomsten naast evidente verschillen, een traditioneel klassenverschil dat het resultaat was van de ongelijke verhoudingen op Oekraïens grondgebied, een lange geschiedenis als buurvolken, die soms in één staat, soms in twee staten hadden geleefd en bijna permanent verwickeld waren geweest in conflictsituaties of regelrechte oorlogen.

In welk tijdvak de wortels van deze stereotypen liggen, is niet met zekerheid te zeggen. Waarschijnlijk zij even oud als het Oekraïense volk zelf en dus terug te voeren tot de late Middeleeuwen. Zeker is dat de Oekraïners vanaf de 16de eeuw een rol spelen binnen de Poolse literatuur, doorgaans met de kozakken als onderwerp. Het waren deze kozakken die in Polen het meest tot de verbeelding spraken en de aanleiding gaven tot twee afzonderlijke visies op de Oekraïners, die sindsdien altijd zijn blijven bestaan, waarbij aangetekend moet worden dat de negatieve steeds de overhand heeft gehad.

Het positieve beeld geeft een romantische voorstelling van de kozakken als de belichaming van heldendom en vrijheidsdrang. Oekraïne wordt gezien als een prachtig, wild en groen land, bewoond door de laatste ridders die Europa nog rijk is en door mooie, donkere, melancholieke meisjes. Deze idealisering betekent allerm minst dat de Oekraïnofiele stroming de Oekraïense cultuur als gelijkwaardig erkende aan de Poolse; eerder zag men de Oekraïner als vertegenwoordiger van de onbedorven, primitieve mens, die werd bewonderd om zijn verbondenheid met de natuur. Nog nauwelijks aangetast door de beschaving, maakte deze in de Pool iets van het eigen oergevoel wakker. Een dergelijke benadering heeft uiteraard meer gemeen met neerbuigende hartelijkheid dan met een authentieke vorm van respect. Toch leefde bij deze stroming, hoe paradoxaal het ook moge klinken, ook het idee dat de Oekraïners deel uitmaakten van het Poolse volk of in ieder geval veel aan de Poolse cultuur te danken hadden.

De negatieve benadering haakt in op de vermeende duistere kanten van de Oekraïense ziel, die kan worden samengevat als dierlijk, wreed en ongeremd. Deze visie ziet Oekraïne als het land van de eeuwige rebellie en constateert dezelfde strijdlust als de Oekraïnofiele stroming, met dien verstande dat deze niet wordt ingegeven door vrijheidsdrang, maar slechts door een primitieve, aangeboren bloeddorst. Onmiskenbaar het meest invloedrijke literaire werk waarin dit negatieve beeld wordt neergezet is het boek “*Ogniem i mieczem*” van Henryk Sienkiewicz, waarin de Oekraïners ten tonele worden gevoerd als verkrachters, dieven en drankorgels, wier menselijke natuur volkomen wordt overheerst door primitieve

driften. Het boek is vooral te beschouwen als een ode aan de edele, Poolse ridders, die met het bloedig neerslaan van een Oekraïense opstand slechts een daad van gerechtigheid gepleegd hebben. Dit in 1884 geschreven boek was tot 1935 verplichte literatuur op alle Poolse scholen en is dermate populair geweest, dat Ivan Franko de auteur ervan eens omschreef als “de geniale schepper van een heel Polen omvattend chauvinisme, die de geest van het Poolse volk succesvol heeft vergiftigd”.²⁴²

Volgens aanhangers van deze optiek moesten de Oekraïners koste wat het kost binnen de Poolse grenzen blijven teneinde zo tegen hun eigen bloedige en chaotische natuur te worden beschermd en *en passant* de superioriteit der Poolse cultuur te onderstrepen. Het mag dan ook niemand verwonderen dat vooral Oekraïense intellectuelen het in haar ogen moesten ontgelden. Een in 1940 als bemiddelaar aangestelde politicus van de Boerenpartij (SL), Ludwik Grodzicki, zegt hierover:

*“... het z.g.n. rustige Roetheense volk is, naar de mening van de gemiddelde Pool, aardig en dienstbaar en zou een ideaal voorwerp om te regeren zijn geweest, als die ‘aanstichters’ geen roet in het eten gooiden. Aanstichter is trouwens elke intellectueel of boer, die zich om ideële of materiële redenen bewust Oekraïner voelt en ernaar streeft wat voor Oekraïense instelling dan ook op te richten of zelfs een willekeurig deeltje van het economische of politieke leven voor zijn Oekraïense politieke groep onder controle zou willen krijgen. De lokale Pool haat de Oekraïense aanstichter en ziet hem als een in cultureel en sociaal opzicht lager wezen, bespot hem en zijn streven zijn culturele niveau te verheffen, maar bovenal kent hij hem niet.”*²⁴³

Verwant aan deze manier van denken is een ander steeds terugkerend element in de Poolse benadering van de Oekraïners: het botweg ontkennen dat er zoiets bestaat als een Oekraïense natie. Vooral in de Galicische periode was dit een constante. In het revolutiejaar 1848 zagen Poolse intellectuelen hen als een Oostenrijkse machinatie, die de positie van de Polen moest ondergraven. En al was ontkenning van de “Roetheense natie” na 1848 praktisch niet mogelijk meer, in de jaren zestig en zeventig werd Oekraïense russofilie dikwijls gedeformeerd tot het beeld als zou de Roetheense natie een Russische intrige zijn; Rusland zelf vertrouwde de Roethenen trouwens al evenmin en vermoedde een Pools of Oostenrijks complot met betrekking tot de eigen Oekraïense gebieden.²⁴⁴ Aan het begin van de 20ste eeuw, toen opstanden van Oekraïense boeren uitbraken en een geleidelijke democratisering de Oekraïners ten goede kwam, leefde in Polen nog steeds de neiging de Roetheense natie als een Oostenrijks complot op te vatten. Vergelijkbare ideeën deden de ronde in de jaren twintig en dertig van deze eeuw, toen het in rechtse kringen gebruikelijk was de vorming van de Oekraïense natie uit de “rustige Roethenen” te beschouwen als het resultaat van Duitse propaganda of zelfs als een Duits bedenkfel.²⁴⁵ Zelfs heden ten dage klinkt, vooral in nationalistische kringen waar men traditiegetrouw verzot is op complottheorieën, nog de opinie dat de Oekraïners geen volk zijn, maar slechts een buitenlands, tegen Polen gericht verzinsel.

Uiteraard sproten dergelijke ideeën vooral voort uit de reële angst Volhynië en Oost-Galicië, in het bijzonder L’viv, aan de Oekraïners te verliezen. Dat er in het land achter de Dnjepr mensen waren die

als Oekraïners te boek stonden, liet de aanhangers ervan doorgaans koud, maar tegen de gedachte dat er Oekraïners op Poolse bodem leefden verzette men zich vurig. Karakteristiek is het volgende citaat van Antoni Miodoński, rooms-katholiek priester, kolonel van het Poolse leger en een invloedrijk politicus in de jaren dertig:

*“Hier bestaat geen Oekraïne, is nooit een Oekraïne geweest en zal nooit een Oekraïne komen (...) Ook de Oekraïense taal bestaat eigenlijk niet (...) Het is een dialect van knechten en dienstmeisjes, bestemd voor paardenstallen, mest en modder.”*²⁴⁶

Illustratief is in dit opzicht ook de curieuze voorliefde van de Polen voor Lemko's, Hutsulen of andere groepen welke bestaan de coherentie van de Oekraïense natie ondermijnt, terwijl men er tegelijkertijd rotsvast van overtuigd is dat bijvoorbeeld de Kasjoeben en de Sileziërs wel degelijk een onvervreemdbaar onderdeel van de Poolse natie uitmaken.

Hoewel dergelijke ideeën altijd wijd verspreid zijn geweest, kan men ook vele uitzonderingen aantreffen. Een vroeg voorbeeld is Jan III Sobieski, Pools koning van 1674 tot 1696, die als één van de eersten de vorming van een Oekraïense natie constateerde: “Die mensen zijn op één of andere manier geen boeren maar een afzonderlijk volk... die ruwheid, tyrannie, drankzucht en die barbarij zijn reeds ver van hen”, schreef hij in 1671, en voegde hier later aan toe niemand zo gek moet zijn om een oorlog met de kozakken te beginnen.²⁴⁷

Uit het citaat van Miodoński komt nog een derde element in de negatieve Poolse visie op de Oekraïners naar voren: de associatie van de Oekraïners met een zeer lage positie op de maatschappelijke ladder. Gepaard met een zekere trots op het eigen aristocratische verleden gaat ook neerbuigendheid, om niet te zeggen een regelrechte afkeer, ten opzichte van lagere klassen. Het automatisme waarmee de Oekraïners met deze lagere klassen – knechten en dienstmeisjes – worden geïdentificeerd, is kenmerkend voor het denken van de Oekraïnofobe stroming.

Al deze factoren komen terug in de anti-Oekraïense propaganda die het naoorlogse Polen door zijn communistische machthebbers kreeg voorgeschoteld. Weliswaar werd de Oekraïense natie bij mijn weten nooit expliciet ontkend, maar afgezien van het aanhoudend negatief afschilderen van de haar rol in het verleden werd zij na *Akcja “Wisła”* wel zo goed als doodgezwegen. De Oekraïense minderheid werd verondersteld geruisloos op te gaan in de Poolse meerderheid, de bescheiden samenwerking met de Oekraïense Socialistische Sovjet-Republiek werd vrijwel altijd in het bredere kader van samenwerking met de Sovjet-Unie geplaatst, statistische informatie over zaken als vertaalde literatuur, uitwisselingen en toerisme werd doorgaans slechts opgevoerd binnen een sovjetcontext.²⁴⁸

De negatieve rol van de Oekraïners tijdens en na de Tweede Wereldoorlog werd daarentegen breed uitgemeten. Vooral de gebeurtenissen in Volhynië moesten het bestiale karakter van de Oekraïners illustreren. Tijdens de stalinistische periode werd in de Poolse pers uitsluitend over Oekraïners gesproken en geschreven in termen van “banderisten”, “UPA-bendes” of simpelweg “bandieten”. In dezelfde periode verscheen een reeks tweede- en derderangs literatuur waarin het beeld van de Oekraïense

beestmens nog eens extra schrijnend werd neergezet. De typische Oekraïense soldaat zou, gedreven door fanatisme en hebzucht, zich het liefst bezighouden met het verbrijzelen van hoofden en het opensnijden van buiken, bij voorkeur van zwangere vrouwen. Na zijn gruweldaad pleegt hij luid te lachen en een sigaret op te steken. Opvallend in dergelijke beschrijvingen is dat deze schurken een opmerkelijke voorkeur aan de dag leggen voor stokken, messen en bijlen, alsof er geen pistolen en geweren bestonden. Het afschrikwekkende effect van dergelijke werken wordt nog eens versterkt door het quasi-wetenschappelijke of documentaire karakter ervan.

Twee typische voorbeelden van dergelijke literatuur verdienen het in deze context expliciet te worden genoemd. De bekendste is ongetwijfeld het invloedrijke werk van Jan Gerhardt *“Łuny w Bieszczadach”*, een tendentieuze kroniek van de misdaden van Oekraïense nationalistena tegen het Poolse volk, de Poolse staat en het socialisme. Vermeldenswaard is ook het schoolboek *“Ślady rysich pazurów”* van Wiesława Żółkiewska. Beide werken waren tijdens de communistische periode zeer succesvol en kenden elf respectievelijk acht drukken, steeds in grote oplage. Weliswaar verschenen in dezelfde periode ook boeken die meer wetenschappelijk te werk gingen en een betrouwbaarder beeld van de werkelijkheid schetsten, doch deze waren doorgaans zeer gespecialiseerd en de oplagen waren veel kleiner. Tot deze laatste categorie behoren onder meer de standaardwerken van Andrzej Kwilecki en Władysław Markiewicz over de Lemko's. Ook een literair werk als het in 1948 gepubliceerde *“Ksiądz Ulas”* van Ksawery Pruszyński over een Oekraïense orthodoxe priester, die in 1939 bad voor Polen, vermocht nauwelijks enig effect te sorteren.²⁴⁹

De autoriteiten moeten zich ervan bewust zijn geweest dat de samenleving van communistische propaganda doorgaans weinig moest hebben en in veel gevallen zelfs eerder geneigd was het tegendeel te geloven van wat in de media werd verteld. Des te opmerkelijker is het feit, dat propaganda die de Oekraïners betrof doorgaans voor zoete koek werd opgegeten. Uiteraard betreft het een geheel ander soort propaganda dan de zuiver ideologische: deze propaganda appelleerde rechtstreeks aan de duistere kanten van de Poolse ziel en wakkerde sentimenten aan die lang voor de communistische machtsovername reeds bestonden. Dat men echter bereid was het op dit punt zo roerend eens te zijn met de gehate machthebbers geeft wel aan hoe diep deze duistere kanten geworteld waren.

Het door de autoriteiten van de Oekraïners geprojecteerde beeld had niet alleen betrekking op de “historische” Oekraïener uit de periode van de kozakkentijd tot en met de Tweede Wereldoorlog, maar strekt zich uit tot het heden. Waar het de bevolking van de Oekraïense SSR betrof deed men weinig moeite om een uitweg te vinden uit de paradox, dat men gelijktijdig met “moordenaars en bandieten” en met een communistisch broedervolk van doen had. De eenvoudigste oplossing was ongetwijfeld iedereen, die uit de Sovjet-Unie afkomstig was, simpelweg ten tonele te voeren als “Rus”; ook in westerse landen was dit een normale praktijk. Oekraïense minderheden in communistische buurstaten van de Sovjet-Unie konden echter op dit twijfelachtige voorrecht onmogelijk terugvallen, waardoor bestaande stereotypen met verdubbelde kracht op hen van toepassing werden. “Een Oekraïener is in Polen automatisch een volstrekt

mythologisch dier”, schreef Roman Laba en voegde hieraan toe: “Het beeld van de Oekraïner is volkomen gekleurd door maatschappelijke pathologie”.²⁵⁰

Interessant is overigens het feit, dat het Poolse stereotype van de Oekraïner en het Oekraïense stereotype van de Pool in veel opzichten complementair zijn. Beide spruiten voort uit de scherpe tegenstelling tussen de arme Oekraïense plattelandsbevolking enerzijds en de Poolse regerende klasse anderzijds. Het gehele mozaïek aan eigenschappen, die bijdragen aan dit beeld, kan dan ook vrij eenvoudig worden gereduceerd tot de tweedeling Polen – boeren. Het Poolse gebrek aan respect voor de Oekraïense cultuur heeft stellig in gevoelige mate bijdragen aan deze negatieve stereotypering. Karakteristieke eigenschappen zijn: arrogantie, kieskeurigheid, boosaardigheid, vraatzucht, onhandigheid en chaos. Politiek werden de Polen in één adem genoemd met de *Moskaly* en de Tataren als zijnde de grootste externe vijand, en soms klinkt ook het fatalistische idee door de Polen te beschouwen als een door God opgelegde straf voor de eigen zonden. Aan de andere kant onderscheidt Bohdan Strumiński in zijn compilatie van Oekraïense spreekwoorden en zegswijzen die betrekking hebben op de Polen ook positieve elementen, variërend van waardering voor moed en doorzettingsvermogen tot een sterke voorliefde voor Pools bier. Met een naar sympathie zwemende ironie wordt gewag gemaakt van de overdreven Poolse beleefdheid en de nog in de 19de eeuw gangbare gewoonte van de Poolse adel een zwaard te dragen. Van Poolse meisjes wordt gezegd, dat zij weliswaar mooi zijn, maar “veranderlijk als de wind”, onverbiddelijk en bereid hun laatste geld uit te geven aan kleding en feesten.²⁵¹

In Oekraïense romantische literatuur speelt de Pool bijna altijd de rol van “tegenstander”: de kwaadwillende negatieve held, die de absolute tegenpool is van de Oekraïense kozakken. Marija Zubryc’ka geeft aan, dat wel onderscheid moet worden gemaakt tussen de kwalificaties “*Ljach*” en “*Poljak*”; de *Ljachy* waren in eerste instantie uitsluitend die Polen, die er slechts op uit waren Oekraïne economisch te plunderen en haar bevolking tot slavernij te drijven, oftewel de magnaten. *En passant* krijgt daarbij ook het rooms-katholicisme als “de religie van de regerende kaste” een fikse veeg uit de pan: vooral het jezuïtendom werd associeerd met vreemde overheersing, leugenachtigheid en verraad, een beeld dat een belangrijke rol speelde in het Oekraïense stereotype van de Pool.²⁵² Over *Poljaky* werd doorgaans positiever gedacht. Ševčenko gebruikt de naam met betrekking tot de Poolse boeren, die uiteraard geen enkele schuld hadden aan het kwalijke gedrag van hun meesters. Toch werden ook aan de boeren eigenschappen toegedicht die eigenlijk het privé domein waren van de Poolse adel, getuige bijvoorbeeld de opmerking dat men de adellijke afstamming van een Pool heel eenvoudig kan afleiden uit een typisch “loopje”.²⁵³

Toch zijn er verschillen tussen de Poolse benadering van de Oekraïners en vice versa. Voor de meeste Polen was Oekraïne tot voor kort niet meer dan een obscure sovjetrepubliek, waarover weinig of niets bekend was, zodat men bij het creëren van een beeld noodgedwongen moest terugvallen op een minder jong verleden. Slechts een klein deel van de bevolking heeft ooit in direct contact gestaan met Oekraïners. Polen daarentegen kan terugkijken op een veel langere geschiedenis als onafhankelijke staat, waardoor het voor de Oekraïners mogelijk was hun beeld op basis van feiten geleidelijk bij te stellen. Ook

het feit dat de Polen als communistisch broedervolk lange tijd in hetzelfde schuitje hebben gezeten, zal daar – ongeacht of men daar nu een positieve of een negatieve lading aan toekent – zeker aan hebben bijgedragen.

Nu het inmiddels jaren geleden is dat de communistische regimes ten val kwamen, dringt zich natuurlijk de vraag op in hoeverre al deze sentimenten vandaag de dag nog steeds een rol spelen.

Allereerst kan men vaststellen, dat een opvallend groot deel van alle aan de Pools-Oekraïense betrekkingen gewijde artikelen opent of afsluit met een klemmende oproep het vervloekte verleden nu eindelijk eens te begraven of in ieder geval niet steeds weer op te rakelen en de blik in het vervolg slechts te richten op de toekomst. Zo schreef Jerzy Tomaszewski nog in 1994:

“Buren ... moeten weten, dat Petro een rustig en fatsoenlijk mens is, niet met een mes tussen de tanden rondrent en niemand oproept ‘Polen te gaan afslachten’, terwijl de niet minder fatsoenlijke Piotr nooit zelfs maar op het idee zou komen om naar het voorbeeld van vorst Jaremy kozakken op een paal te spietsen.”²⁵⁴

Alleen al uit dit soort verzuchtingen kan worden opgemaakt dat het verleden nog steeds een belangrijke hinderpaal is op weg naar wederzijds begrip. Een wezenlijke mentaliteitsverandering is echter moeilijk te verwezenlijken, omdat dit verleden doortrokken is van mythologie.

Binnen die mythologie speelt Oekraïne een rol die te vergelijken is met die van het Wilde Westen, waarin de Oekraïners beurtelings de cowboys en de Indianen zijn. Een voortzetting van dit idee is wellicht de veel gehoorde schertsende uitdrukking “het Wilde Oosten”, waarbij wel moet worden aangetekend dat deze uitdrukking ook betrekking heeft op landen als Rusland en Wit-Rusland en vooral refereert aan de chaos en rechteloosheid die daar heersen. Met het idee, dat Oekraïne een gevaarlijk land zou zijn, heb ik overigens ook zelf herhaaldelijk te maken gehad: voorafgaande aan ieder vertrek naar Oekraïne werd mij in Polen van verschillende kanten ontraden te gaan, alsof in Oekraïne achter iedere boom of straathoek een potentiële rover of verkrachter de nietsvermoedende reiziger zou staan op te wachten.

Overigens wordt dit beeld natuurlijk mede beïnvloed door de vele Oekraïners die zich met grote regelmaat op Pools grondgebied begeven. In veel gevallen zijn dit mensen, die in het eigen land tegen een gunstige prijs gekochte goederen in Polen tegen een veel hogere trachten te verkopen. Hoewel het gezien de economische situatie in Oekraïne niet verwonderlijk is dat mensen door middel van dit soort handeltjes proberen te overleven – nog maar enkele jaren geleden deden veel Polen hetzelfde – wekken zij naast een begrijpelijke belangstelling voor hun naar Poolse maatstaven nog altijd redelijk geprijsde koopwaar ook weerzin op. Men associeert hen – niet altijd ten onrechte – met drankzucht, smerigheid en kleine criminaliteit. Vooral in het zuidoosten van Polen, van waaruit deze handelaars uitzwermen over het land, komt hun aanwezigheid de toch al gespannen etnische verhoudingen allerminst ten goede.

Het moge duidelijk zijn dat veel misverstanden vooral voortspruiten uit een gebrek aan kennis over de Oekraïense realiteit. Hoe slecht het hier in het communistische tijdperk mee gesteld was, komt duidelijk naar voren uit een in 1980 verricht onderzoek onder 100 Poolse intellectuelen. Weliswaar waren zij over het algemeen positief gedisponeerd jegens Oekraïne, maar hun kennis aangaande Oekraïense aangelegenheden bleek zeer beperkt. Kenmerkend is de volgende uitspraak:

*“De Oekraïense cultuur interesseert mij evenveel als die van Jamaica. Tegen geen van beide heb ik enig bezwaar.”*²⁵⁵

Overigens was men vrijwel unaniem over zaken als het belang van een onafhankelijke Oekraïne en de noodzaak van goede betrekkingen daarmee, beëindiging van oude conflicten, de rol van intellectuele elites en de jonge generatie in deze en de noodzaak tot het opgeven van de gevoerde assimilatiepolitiek met betrekking tot de wederzijdse minderheden. Op basis van al deze conclusies stelde het eindrapport van dit onderzoek dan ook:

*“De Poolse opinie lijkt ons gereed te zijn voor het maken van een begin; dat is de eindconclusie van dit rapport.”*²⁵⁶

Het valt echter te betwijfelen of de publieke opinie werkelijk in zo hoge mate door intellectuelen wordt bepaald als de opstellers van het rapport lijken te veronderstellen. Zeker wanneer men de bestendigheid van diep in het onderbewustzijn gewortelde stereotypen tegen persoonlijke ervaringen – laat staan wetenschappelijke argumenten – in aanmerking neemt, kan men zich afvragen of de mening van een kleine groep academici representatief kan worden geacht. Talrijke opinieonderzoeken, die in de loop der jaren zijn gehouden, rechtvaardigen deze twijfel.

Een in 1993 uitgevoerd onderzoek onder 100 studenten van een viertal instellingen voor hoger onderwijs in Lublin, geeft een beeld van de onder hen levende stereotypen met betrekking tot zichzelf (autostereotype) alsmede tot zeven buurvölker: Russen, Oekraïners, Litouwers, Tsjechen, Slowaken, Duitsers en Joden. De Wit-Russen zijn buiten beschouwing gelaten, aangezien uit ander onderzoek blijkt dat over hen in Polen nog geen wijd verbreid, duurzaam beeld bestaat.²⁵⁷ Opvallend is, dat de Oekraïners vooral hoog scoren op eigenschappen die als slecht worden ervaren: van alle acht volken zijn zij het domst, het slechtst opgeleid en het minst sociaal. Aan de kant van de positieve eigenschappen winnen zij het slechts op de schaal koppigheid-toegevendheid, waarbij men zich natuurlijk moet realiseren dat de positieve waardering hiervan discutabel is. In onbeleefdheid, slordigheid, gebrek aan intelligentie en armoede blijven zij, meestal met een klein verschil, slechts achter bij de Russen, terwijl zij in brutaliteit, emotionele kilheid, intolerantie en agressiviteit alleen door de Duitsers worden voorbijgestreefd. Voorts is de Oekraïner na de Litouwer het minst ondernemend, en in drankzucht tenslotte moet hij het slechts afleggen tegen de Rus en de Pool. Opvallend is ook dat de Oekraïners na de Duitsers als de ergste nationalisten worden gezien, terwijl de Polen juist de grootste kosmopolieten zijn; dit is des te opmerkelijker daar alle volken, de Polen voorop, wel als zeer patriottisch worden ervaren. Met betrekking tot de resterende

eigenschappen scoort de Oekraïner normaal, zij het meestal onder het gemiddelde. De enige eigenschap waarin de hij duidelijk positief afsteekt tegen de rest, is moed; hierin wordt hij slechts door de Pool voorbijgestreefd.²⁵⁸

Wel is er de laatste jaren sprake van een duidelijke verbetering in het beeld, dat de Polen hebben van de Oekraïners. Volgens een in december 2004 gehouden door het CBOS (Polens leidinggevende instituut op het gebied van de publieke opinie) gehouden opinieonderzoek zitten de Oekraïners ongeveer in het midden van de schaal tussen meest populaire en minst populaire nationaliteiten: 29 % van de ondervraagden verklaarde sympathie voor hen te hebben, 34 % had juist antipathie tegen hen; de rest was onverschillig of had geen mening. Vergelijkt men deze cijfers met die van tien jaar eerder, dan kan men een scherp contrast signaleren: in 1994 had slechts 9 % sympathie voor de Oekraïners, tegen 66 % antipathie; alleen Roemenen en Zigeuners hadden in Polen een nog slechtere reputatie.²⁵⁹ Vooral sinds de millenniumwisseling, en dan nog vooral in 2004, kan een verbetering worden geconstateerd. Dit hangt stellig samen met de Oranje Revolutie, die zich in datzelfde jaar in Oekraïne voltrok. Het eindrapport van CBOS concludeert dan ook:

“De veranderderende verhouding tot de Oekraïners beperkt zich niet alleen tot een verhoging van de sympathie en een nog duidelijkere verlaging van de antipathie. Gelijktijdig is ook het optimisme gegroeid over een positieve ontwikkeling in de wederzijdse betrekkingen tussen Polen en Oekraïners. Een eenvoudige verklaring daarvoor kan worden gevonden in de gebeurtenissen, die de laatste maanden in Oekraïne hebben plaatsgevonden en door de Polen met veel belangstelling en welwillendheid werden gevolgd. [...] Desondanks blijft in met betrekking tot de Oekraïners de antipathie overheersen over de sympathie.”²⁶⁰

Nu hoeft de mening over het Oekraïense volk als geheel natuurlijk niet noodzakelijkerwijs samen te vallen met die over de Oekraïense minderheid in Polen. Toch blijkt dat in grote lijnen wel het geval te zijn. In een onderzoek van het CBOS uit augustus 1999, dat zich toespitste op de reputatie van nationale en ethnische minderheden in Polen, gaf dat 19 % van de respondenten blijk van een positieve mening over de Oekraïense minderheid en 33 % van een negatieve; voor het Oekraïense volk als geheel was dat in hetzelfde jaar 16 % resp. 58 %. Van de nationale minderheden werden de Oekraïners in populariteit voorbijgestreefd door Tsjechen, Slowaken, Litouwers, Duitsers, Wit-Russen en Russen, in impopulariteit slechts door Zigeuners en Joden. Toch laat ook dit rapport een verbetering zien ten opzichte van de situatie een paar jaar eerder; deze gold overigens niet alleen de Oekraïners, maar alle minderheden behalve de Joden.²⁶¹ Al met al kan op basis van deze rapporten worden geconcludeerd dat de Oekraïense minderheid het in Poolse ogen iets beter doet dan de Oekraïense natie als geheel, maar dat het verschil niet bijzonder groot is. Helaas ontbreken gegevens over de jaren na 1999. Gaat men ervan uit, dat beide reputaties nog steeds gelijke tred met elkaar houden, dan mag worden aangenomen dat de Oekraïners zich ook op dit vlak in de middenmoot bevindt, terwijl de negatiefste gevoelens voorbehouden zijn aan allochtone minderheden als Roemenen, Arabieren en Vietnamezen.

Vermeldenswaard is ten slotte een uit april 2005 daterend onderzoek van het CBOS naar de mening over nationale en etnische minderheden in het algemeen. Hieruit komt een wat dubbelhartige houding naar voren. Enerzijds heeft 71 % van de ondervraagden er geen enkele moeite mee wanneer mensen twee nationaliteiten hebben en is ook een ruime meerderheid van mening, dat minderheden er recht op hebben op scholen hun eigen taal te leren (82 %) of zelfs al het onderwijs in hun eigen taal te krijgen (61 %), anderzijds vindt slechts 37 % dat minderheden hun eigen taal mogen gebruiken in het contact met lokale overheden en is niet meer dan 26 % voorstander van tweetalige plaatsnaambordjes. Slechts 18 is van mening dat minderheden vrijgesteld zouden moeten worden van de kiesdrempel van 5 % bij verkiezingen voor de Sejm.²⁶² Verder vindt 46 % van de ondervraagden, dat minderheden zo snel mogelijk de Poolse taal en cultuur moeten overnemen, terwijl dat volgens 42 % niet hoeft.²⁶³ Het rapport concludeert dan ook:

“Het lijkt erop, dat hoewel de Polen geen bezwaar hebben tegen het idee dat er naast hen mensen met een andere cultuur en andere tradities leven, zij bang zijn voor concrete uitingen van een dergelijk nabuurschap. Misschien omdat de kans om die ook daadwerkelijk te ervaren tegenwoordig voor de meerderheid van de samenleving minimaal is. Wel komt uit ons onderzoek naar voren, dat diegenen die in de gelegenheid zijn geweest vertegenwoordigers van in Polen levende minderheden te leren kennen gunstiger over hen denken dat het gemiddelde van de ondervraagden.”²⁶⁴

Al met al is de conclusie gerechtvaardigd, dat ondanks vele bezwarende factoren er een goede basis bestaat voor betere betrekkingen tussen Polen en Oekraïners. In een tijd van informatie en massacommunicatie boeten stereotypen onvermijdelijk aan belang in, al geeft het voorbeeld van Joegoslavië aan, dat zij wel degelijk nog steeds met succes kunnen worden uitgebuit. De kans is echter klein dat in het democratische, Westerse Polen soortgelijke excessen zullen plaatsvinden. Over Oekraïne wordt steeds meer bekend, waardoor de ruimte voor mythologisering beperkter wordt. Vooral sinds de Oranje Revolutie van 2004 geniet Oekraïne steeds meer de reputatie van een onafhankelijke, democratische en aan Polen min of meer gelijkwaardige staat, en steeds minder die van een duistere sovjetrepubliek welke bestaan volledig werd verhuld door het grotere verband van de Sovjet-Unie. De Oekraïense minderheid is niet langer veroordeeld tot een kwijnend, verborgen bestaan, maar kan volkomen vrij en in volle openbaarheid opereren. Was er in Poolse Volksrepubliek geen enkele andere informatie over Oekraïne in omloop dan negatieve propaganda, sinds de val van de Muur is Polen overspoeld geweest met al dan niet wetenschappelijke boeken, brochures, artikelen, radio- en televisieprogramma's, die een veel positiever en realistischer beeld van de werkelijkheid geven.

Van groot belang is voorts het feit, dat de ergste haat bijna exclusief het domein is van de oudere generatie, die de gebeurtenissen in Volhynië aan den lijve heeft ondervonden of althans uit de eerste hand heeft vernomen. Voor de jongere generatie maken al deze historische tragedies slechts deel uit van een amorfe, geschiedkundige massa, waarmee zij zich emotioneel veel minder sterk verbonden voelt dan haar

ouders en grootouders. Jongeren zijn in Polen veel opener in hun wereldbeeld, hetgeen hen doorgaans in staat stelt volkomen onbevooroordeeld tegen Oekraïners of andere volken aan te kijken. Nationalisme en katholiek fundamentalisme zijn het merendeel van de Poolse jeugd vreemd; liever laat zij zich inspireren door de westerse materiële en immateriële cultuur, waarin tolerantie een grote rol speelt. Velen van hen – zeker diegenen die hun onderwijs na de omwenteling hebben genoten en dus niet meer zijn grootgebracht in de geest van Gerhardt en Żółkiewska – zijn zich niet eens bewust van de vele negatieve associaties die Oekraïners bij de oudere generatie nog kunnen oproepen. Aangenomen mag worden, dat met het uitsterven van deze oudere generatie vele mythen en stereotypen geleidelijk aan zullen worden vergeten of in ieder geval aanzienlijk aan belang zullen inboeten.

4.5. Etnische spanningen

Betrekkingen tussen twee nationaliteiten zijn natuurlijk in de allereerste plaats betrekkingen tussen mensen, of liever gezegd, tussen groepen mensen, die met elkaar verbonden zijn door vage noties als taal, religie en een gemeenschappelijk historisch erfgoed. Het ligt in de menselijke natuur die verbondenheid te onderstrepen door de verschillen met andere groepen te benadrukken en deze van tijd tot tijd eens flink te lijf te gaan. Dat is vooral het geval in Zuidoost-Polen, in het bijzonder in de stad Przemyśl.

Terwijl in de *ziemie odzyskane* de vijandschap tussen Polen en Oekraïners langzaam heeft plaatsgemaakt voor integratie, is Zuidoost-Polen steeds het terrein gebleven van etnische spanningen. Waarschijnlijk is dit te wijten aan de samenstelling van het contingent Polen dat na *Akcja "Wisła"* door de overheid is aangewezen om het gebied te gaan bevolken. In tegenstelling tot de bevolking van de *ziemie odzyskane*, die veel breder van samenstelling was, waren het vooral "repatrianten" uit de Sovjet-Unie, die de Oekraïners al op voorhand zeer ongunstig gezind waren. Ongetwijfeld zijn sommigen speciaal geselecteerd op hun nationalistische en/of anti-Oekraïense sympathieën. De vrees, dat een al te nadrukkelijke aanwezigheid van Oekraïners in een gebied, dat zich zo nabij de Oekraïense grens bevindt, opnieuw de deur zou kunnen openen voor Oekraïens irredentisme, is een andere factor die een rol kan hebben gespeeld. Juist voor Poolse nationalistenvan, die de depolonisatie van Oost-Galicië van nabij hebben kunnen aanschouwen, biedt een Oekraïense "vijfde colonne" in het grensgebied het afschrikwekkende perspectief dat eenzelfde lot ook andere Poolse gebieden zou kunnen treffen.

Afgezien van dergelijke historische overwegingen heeft het feit, dat de regio zich zo dicht in de nabijheid van de Oekraïense staat bevindt, ook een gevolg van meer praktische aard: zij wordt dagelijks overspoeld door Oekraïners, die proberen gebruik te maken van de grote economische verschillen tussen beide staten. Meestal zijn dit handelaars, die in het eigen land gekochte producten tegen een veel hogere prijs zwart op de Poolse markt verkopen en op die manier proberen een bestaan op te bouwen. Uiteraard brengen zij allerlei problemen met zich mee; niet altijd ten onrechte worden Oekraïense straathandelaars geassocieerd met smerigheid, drankmisbruik en allerlei kleine criminaliteit. Bovendien doet zich de laatste jaren het fenomeen voor, dat een toenemend aantal Oekraïners in Polen werk zoekt: vele honderdduizenden Polen zijn de laatste jaren als goedkope arbeidskrachten naar het westen getrokken – als

timmerlieden, seizoensarbeiders, verpleegkundig personeel, etc. – en volgens precies hetzelfde recept trekken Oekraïners nu massaal de Poolse grens over met hetzelfde doel voor ogen. Strict genomen behoren deze nieuwkomers niet tot de Oekraïense minderheid in Polen, maar dat is een verschil dat zelfs de gemiddelde Poolse academicus ontgaat. Ook tegen goedkope arbeidskrachten uit Oekraïne leven natuurlijk vooroordelen, die overeenkomsten vertonen met het beeld, dat veel Nederlanders hebben van Turkse en Marokkaanse gastarbeiders. Dergelijke vooroordelen hebben ook weer hun weerslag op de manier waarop over Oekraïners in het algemeen wordt gedacht, vooral in Przemyśl, de stad die door haar ligging geldt als doorvoerhaven van al wat Oekraïens is.

Een laatste element dat een rol speelt, is dat de Oekraïense minderheid in Polen – ondanks het feit dat zij getalsmatig het sterkst is in de *ziemie odzyskane* – Zuidoost-Polen als haar bakermat beschouwt. Ook al is slechts een relatief klein deel van degenen, die door toedoen van *Akcja "Wisła"* in andere delen van het land zijn terechtgekomen, ooit teruggekeerd, toch zorgen zij ervoor dat er in deze gebieden opnieuw sprake is van een Oekraïense aanwezigheid, zelfs van een Oekraïense concentratie. Juist vanwege hun historische verbondenheid met de regio hebben Oekraïense organisaties de neiging er festivals te organiseren, monumenten te plaatsen en andere symbolische handelingen te verrichten. Vooral dit laatste leidt geregeld tot aanvaringen met Poolse organisaties die een felle haat koesteren en uitdragen jegens alles wat Oekraïens is. Hoewel deze haat reeds lang geen gemeengoed meer is, kunnen dergelijke organisaties vooral in Przemyśl en omstreken toch op een brede sympathie rekenen, hetgeen waarschijnlijk vooral samenhangt met de feit dat zij zich ook ontfermen over de onderdrukte Poolse cultuur in de voormalige Sovjet-Unie.

De belangrijkste van deze organisaties is het Genootschap van Liefhebbers van Lwów en de Oostelijke *Kresy* “Semper fidelis” (*Towarzystwo Miłośników Lwowa i Kresów Wschodnich “Semper fidelis”*), die zich, zoals reeds uit de naam blijkt, inzet voor de nagedachtenis aan de Poolse aanwezigheid in de geschiedenis van de *Kresy*, in het bijzonder in de stad L’viv. Zij wijdt zich aan hulpverlening aan organisaties van de Poolse minderheid in Oekraïne, aan het onderhoud van Poolse monumenten, zoals de begraafplaats van de *orlęta* op het Lyčakivs’kyj-kerkhof in L’viv, en aan het verwerven van politieke en maatschappelijke steun voor dergelijke projecten. Het meest radicaal anti-Oekraïens is wel de in Wrocław gevestigde Vereniging ter Nagedachtenis aan de Misdaden van Oekraïense Nationalisten (*Stowarzyszenie Upamiętnienia Zbrodni Nacjonalistów Ukraińskich*), die zich ten doel stelt documentatie en anderssoortig materiaal te verzamelen omtrent de misdaden van Oekraïners ten tijde van de Tweede Wereldoorlog. Het kwartaalblad “*Na Rubieży*”, dat door het Genootschap wordt uitgegeven, is hiervan een weerslag en iedere bladzijde vormt een bittere aanklacht tegen het Oekraïense volk. Beide organisaties hebben een invloedrijke politieke lobby en spreken zich openlijk uit voor herstel van de vooroorlogse staatsgrenzen.

De anti-Oekraïense woede van dergelijke organisaties, die vooral de uit de *Kresy Wschodnie* verdreven Polen bedienen, wordt overigens in geen dele geëvenaard door uit Polen verdreven Oekraïners die vanuit Oekraïne opereren. De enige mij bekende vereniging is de *Towarzystwo “Nadsjannja”* (letterlijk vertaald: Vereniging “Land achter de San”), die als voornaamste doelstellingen heeft het

verstrekken van informatie over de Oekraïense cultuur aan eenieder die daar belangstelling voor heeft en het onderhouden van contacten met de Oekraïense gemeenschap in Polen. Niets wijst er echter op dat de vereniging ooit irredentische opvattingen heeft aangehangen of haat jegens de Polen heeft gepropageerd.²⁶⁵

Ook enkele individuele personen, die niet specifiek aan één der bovenstaande organisaties zijn gelieerd, kunnen tot dezelfde “school” worden gerekend. In het bijzonder vermeldenswaard is hier professor Edward Prus, reeds eerder genoemd in verband met de Lemko’s in Polen, die vele boeken heeft geschreven die stuk voor stuk een bittere aanklacht vormen tegen het Oekraïense nationalisme en in wezen ook tegen het gehele Oekraïense volk. Ook de publicaties van Marian Kałuski, een in Australië woonachtige Poolse publicist, kunnen tot deze categorie worden gerekend.²⁶⁶

Er zijn verschillende organisaties en partijen die zich niet specifiek concentreren op het Oekraïense issue maar wel vergelijkbare ideeën aanhangen. Wat zij gemeen hebben is dat zij alle probleemloos gekwalificeerd kunnen worden als extreem-rechts of zelfs fascistisch. Naast eerder genoemde partijen gaat het hier om organisaties als “Szczerebiec” en Nationale Wederopbouw van Polen (NOP). Voor deze en dergelijke groeperingen is het streven naar herstel van de vooroorlogse staatsgrenzen niet zozeer het resultaat van een bijzondere voorliefde voor de *Kresy*, maar vooral van de constatering dat Polen destijds veel groter en imposanter was dan tegenwoordig het geval is. Hun houding jegens minderheden wordt bepaald door het credo “Polen voor de Polen”. In een dergelijk Polen is uiteraard geen plaats voor minderheden, dus ook niet voor Oekraïners. Wel staat deze negatieve benadering van minderheden doorgaans in de schaduw van een virulent antisemitisme. Dit geldt in het bijzonder voor de Grunwaldbeweging, die zich onder de communistische overheersing een illustere naam heeft verworven als nationalistische en antisemitische organisatie; haar vroegere leider, de regisseur Bohdan Poręba, is nog altijd actief in de politieke marge als bestuurslid van allerhande extreem-rechtse splintergroeperingen.

Vooraf van het Festival voor Oekraïense Cultuur, dat in 1995 voor het eerst in Przemyśl plaatsvond, deed de gemoederen hoog opblazen. Het stadsbestuur had toestemming verleend voor de organisatie van het festival en dat kwam het op een heuse haatcampagne te staan: overal in de stad konden affiches worden aangetroffen, waarop het ervan werd beschuldigd zijn ziel te hebben verkocht aan “agenten van de OUN” of in ieder geval in dienst te staan van het Oekraïense nationalisme. Het festival zelf zou ten koste gaan van Poolse voorzieningen als scholen en ziekenhuizen. Stanisław Żółkiewicz, de voorzitter van het Genootschap voor de Nagedachtenis aan de *Orleńa* van Przemyśl die vier jaar eerder al een campagne had geleid tegen een besluit van het Poolse episcopaat om de kerk van de Broeders Karmelieten voor vijf jaar in bruikleen te geven aan de Grieks-katholieke kerk, zei: “De initiator en uitvoerder van dit feest is de OUN, door middel van de zich daarmee identificerende ZUWP”. Hij verweet de Oekraïense minderheid conflicten uit te lokken door voortdurend monumenten te plaatsen voor de UPA. Eén dag na de affiche-actie kwam het tot radicalere vormen van protest tegen de “oekraïniserende van Przemyśl: de voordeur van het Oekraïense Nationale Huis werd in de as gelegd, het

graf van de Oekraïense componist Mychajlo Verbyc'kyj werd besmeurd, ruiten werden ingegooid en op de muur van een school waar Oekraïense kinderen les hadden werden leuzen gekalkt als “UPA naar de gaskamer”, “Oekraïeners weg uit Polen”, “Polen voor de Polen” en dergelijke. De situatie was dermate gespannen dat een Rooms-katholieke priester verzuchtte: “Deze weg leidt rechtstreeks naar Sarajevo”. Hij vroeg zich af hoe het mogelijk was, dat een “schreeuwerig kliekje gekken” zo’n invloed kon uitoefenen op de bewoners van de stad.²⁶⁷

De gebeurtenissen in Przemyśl in 1995 waren overigens geen op zichzelf staand incident. In werkelijkheid zijn zaken als anti-Oekraïense graffiti en dergelijke er aan de orde van de dag. In 2003 nog raakten de gemoederen in Przemyśl opnieuw verhit in verband met de herdenking van de tragedie, die zich zestig jaar eerder in Volhynië had afgespeeld.

4.6. Nationaliteitenpolitiek na 1989

Voor de nationale minderheden in Polen lijkt thans de belangrijkste vraag te luiden: hoe verhoudt de Poolse staat zich tot hun problematiek en wat valt er op korte termijn van haar te verwachten?

Zoals beschreven in eerdere hoofdstukken was het minderhedenbeleid er tot 1989 op gericht minderheden onder controle te houden en op meer of minder hardhandige wijze te assimileren. Dit geschiedde over het algemeen niet openlijk; waar het de publiciteit betrof, werd de aanwezigheid van minderheden op Pools grondgebied voornamelijk genegeerd. Deze situatie veranderde ingrijpend, toen de PZPR na de gedeeltelijk vrije verkiezingen van juni 1989 tot coalitiepartner van *Solidarność* was gereduceerd. De PZPR had nog steeds de grootste fractie in de Sejm, maar deze miste zowel het gezag als het zelfvertrouwen om een definitieve omwenteling te kunnen tegenhouden of zelfs maar vertragen en zou spoedig uiteenvallen. Dit stelde de nieuwe premier Tadeusz Mazowiecki in de gelegenheid in zijn regeringsverklaring op te merken, dat “Polen het vaderland is van nationale minderheden”, wier rechten nimmer afhankelijk mogen zijn van de verrichtingen van een ander land.²⁶⁸

De in 1988 opnieuw gelegaliseerde vakbeweging *Solidarność* was veel beter voorbereid op het minderhedenvraagstuk dan de veel losser georganiseerde massabeweging van de jaren 1980-1981, die zij in haar begintijd was. In de chaotische situatie, die in 1980 was ontstaan, speelden dergelijke kwesties slechts een ondergeschikte rol. Men was in die beginfase slecht op de hoogte van minderheden en hun problemen. Onder de minderheden zelf bestond bovendien de neiging zich afzijdig te houden van de politieke activiteiten die door *Solidarność* werden georganiseerd; in sommige gevallen kwam het zelfs tot conflicten, zoals in de regio rondom Białystok, waar de symbolen, waarvan *Solidarność* zich veelvuldig bediende, door de Wit-Russische minderheid als ronduit Pools-nationalistisch werden ervaren en dientengevolge een sterke weerzin opriepen. Tegen die achtergrond gezien mag het geen verwondering wekken, dat de resolutie die *Solidarność* op haar congres aannam weinig meer was dan een “beleefde oproep tot solidariteit met de minderheden” en voorbijging aan de eigenlijke problemen waarmee deze te kampen hadden. Tekenend is het, dat de werkgroep, die aanvankelijk een veel verdergaand voorstel had ingediend, zelf ook niet over voldoende feitenkennis beschikte om haar oorspronkelijke tekst te kunnen

verdedigen tegen amendementen.²⁶⁹ Het bleef derhalve bij onhandige steunbetuigingen aan minderheden, maar tot enigerlei verdergaande handeling kwam het niet.

Veel grondiger was de voorbereiding geweest in 1988. In de december van dat jaar vond de oprichting plaats van het Burgercomité bij de Voorzitter van de NSZZ “*Solidarność*”. Een van de vijftien subcommissies was speciaal gewijd aan minderhedenvraagstukken. Deze commissie, waarbinnen prominenten als Marek Edelman en Jacek Kuroń een rol speelden, droeg ertoe bij, dat de minderheden een grotere rol in het politieke leven kregen toebedeeld dan in de jaren 1980-1981 het geval was geweest. Niet alleen de kandidatuur van Włodzimierz Mokry bij de verkiezingen van juni 1989 is hiervan een goed voorbeeld, maar ook de brief van Lech Wałęsa aan de kiezers inzake de nationale en religieuze minderheden. Hierin schrijft hij onder meer:

*“Laten wij hun in de campagne een welverdiende en eervolle plaats geven en deze ook respecteren. (...) Eén der belangrijkste toetsstenen van de werkelijke kwalificaties van onze senatoren en afgevaardigden wordt het maken van een bekwame, eerlijke en menselijke aanvang in Polen van een periode, waarin de rekening van wederzijdse schuld en onrecht worden afgesloten, alsmede het openen van een periode van hernieuwd, (...) waardig samenleven aan de Wisła door burgers van alle nationaliteiten, culturen en religies.”*²⁷⁰

Om het niet bij woorden te laten, zette de regering-Mazowiecki spoedig na haar installatie de eerste stap in de richting van een reële omslag in het beleid: in oktober 1989 werden minderhedenvraagstukken van het Ministerie van Binnenlandse Zaken overgeheveld naar het Ministerie van Kunst en Cultuur, waar zij werden ondergebracht bij een speciaal Bureau voor Minderhedenzaken, dat op dit terrein uitgebreide bevoegdheden kreeg. De symbolische betekenis van deze maatregel was groot: zij impliceerde dat de rol van de staat als controleur werd beëindigd en erkende dat de verschillen tussen minderheden en de Poolse meerderheid van culturele en niet van politieke aard waren. Meer in het bijzonder hoopte men op deze manier de nationale minderheden te betrekken bij de *civil society*, een in die dagen door velen gekoesterd ideaal.

Andere maatregelen, die de maatschappelijke positie van nationale minderheden moesten versterken, volgden spoedig. Het eerste probleem waarvoor een oplossing werd gevonden had betrekking op de organisaties van minderheden, die na de stopzetting door het Ministerie van Financiën van hun subsidies in moeilijkheden waren geraakt. Begin 1990 kende de Sejm hun 16 miljard zloty toe om door middel van effectieve investeringen voortaan in hun eigen bestaan te kunnen voorzien. Dankzij deze maatregel werden niet alleen alle bestaande organisaties, kranten en tijdschriften gered, maar kwam er zelfs een aantal nieuwe publicaties bij. Ten tweede werden aanzienlijke bedragen uitgetrokken voor de organisatie van evenementen, hetgeen onmiddellijk resulteerde in een verlevendiging van het culturele leven van de nationale minderheden. Verworvenheden van de Oekraïners zijn op dit gebied het reeds genoemde Oekraïense Cultuurfestival en de *Lemkivs'ka Vatra*. In de derde plaats stelde de overheid geld ter beschikking voor een programma ter bevordering van de tolerantie, dat onder meer gestalte kreeg in

een reeks gezamenlijke initiatieven van Polen en minderheden. In het geval van de Oekraïners leidde dit tot stichtingen die zich ervoor gingen inzetten de Oekraïense cultuur bekend en gewaardeerd te maken bij de Poolse meerderheid, zoals het Zuidoostelijk Instituut in Przemyśl en de St. Włodzimierz Stichting in Kraków. Ook een lange reeks wetenschappelijke conferenties en seminars, gewijd aan de Poolse-Oekraïense betrekkingen en meestal georganiseerd door de universiteiten van Lublin, Warschau, Kraków of Wrocław, moeten tot deze categorie worden gerekend. De nobele bedoelingen van dergelijke initiatieven ten spijt moet echter geconstateerd worden dat het effect ervan voorbehouden blijft aan een kleine groep intellectuelen, die getuige hun aanwezigheid toch al een zekere affiniteit hadden met de Oekraïense cultuur, en aan de eigenlijke doelgroep, bredere lagen van de Poolse bevolking, grotendeels voorbijgaat.

Naast een duidelijke toename van het aantal kranten en tijdschriften kregen de nationale minderheden in Polen ook meer toegang tot andere media, in het bijzonder tot de radio. Vanuit Rzeszów, Białystok, Olsztyn, Koszalin en Szczecin worden radio-uitzendingen in het Oekraïens verzorgd, terwijl voor het eerst ook Oekraïense programma's worden uitgezonden door lokale televisiestations. De landelijke radio en televisie blijven in dit opzicht overigens ver achter bij hun lokale tegenhangers. De Wet op de Radiofonie en de Televisie uit 1993 garandeert "rekening te houden met de rechten van minderheden", een formulering die dermate veel aan duidelijkheid te wensen overlaat, dat het geen wonder mag heten dat op dit gebied voorsnog weinig of niets bereikt is. Ook met betrekking tot tolerantiebevoordering hebben de landelijke radio en televisie nauwelijks enige vooruitgang geboekt.²⁷¹

De meest ingrijpende verbeteringen werden ongetwijfeld bereikt in het onderwijs. In de uit 1991 daterende Wet op het Onderwijssysteem, alsmede in de Verordening van de Minister van Onderwijs van 1992, wordt voor het eerst in het naoorlogse Polen het recht van nationale minderheden op onderwijs in de eigen taal gegarandeerd. Dit leidde terstond tot de oprichting van niet alleen een aantal nieuwe Oekraïense en Litouwse scholen, maar ook van Duitse en Kasjoebische scholen, een *novum* in de Poolse geschiedenis.²⁷²

Een laatste, voor de minderheden niet onbelangrijke verandering die ik niet onvermeld wil laten, houdt verband met de politieke representatie van minderheden in de Sejm. De kiesdrempel, die vanaf 1993 van toepassing is, maakt een uitzondering voor de kieslijsten van minderheden. Hierdoor kunnen zij al zetels verwerven door in één kiesdistrict voldoende stemmen te behalen, zonder aan de landelijke kiesdrempel van 5 % te moeten voldoen. Dit besluit werd fel bekritiseerd door de rechtse partijen, vooral de ZChN en de UPR.²⁷³ Overigens is het, zoals reeds werd opgemerkt, in de praktijk alleen de Duitse minderheid die van deze mogelijkheid kan profiteren, doordat zij sterk geconcentreerd is in Opper- en Neder-Silezië; de Oekraïners maken met hun hoge verspreidingsgraad geen schijn van kans om langs deze weg tot parlementaire vertegenwoordiging te komen. Dit neemt uiteraard niet weg dat het voor individuele Oekraïners mogelijk is via andere partijen in de Sejm te komen, hetgeen inderdaad tweemaal het geval is geweest.

Een belangrijk symbolisch gebaar in de richting van zowel de Oekraïners in Polen als ook de Oekraïense staat, die zich kort tevoren soeverein had verklaard, was de veroordeling door de Senaat op 3 september 1990 van *Akcja "Wisła"*. De Sejm zou – tot teleurstelling van velen – nooit tot een vergelijkbare stap komen; wel zou president Kwaśniewski op 18 april 2002 namens de Republiek Polen zijn spijt uitspreken jegens de slachtoffers van de operatie.

Bogumiła Berdychowska, die jarenlang het Bureau voor Minderhedenzaken heeft geleid, concludeert in haar evaluatie van de opeenvolgende *Solidarność*- en post-*Solidarność*-regeringen, dat er weliswaar niet genoeg is gedaan ten gunste van de minderheden, maar dat in de gegeven omstandigheden méér ook niet mogelijk was geweest. Onmiskenbaar hebben deze regeringen er alles aan gedaan om de relatie tussen staat en minderheden te grondvesten op openheid en partnerschap. Echter, van een staat zelf nog niet “af” is, zo geeft zij aan, kan ook geen definitieve minderhedenpolitiek worden verwacht. Bovendien hadden politici zeker in die beginperiode sterk de neiging ieder beleid, met inbegrip van minderhedenpolitiek, afhankelijk te maken van conjunctuur.²⁷⁴

Een nieuwe fase in de geschiedenis van de Derde Rzeczpospolita werd ingeluid door de verkiezingen van 1993. Mede door toedoen van de extreme versplintering onder rechtse en centrumrechtse partijen, waarvan de meeste de kiesdrempel niet eens bereikten, behaalden twee postcommunistische partijen een eclatante overwinning. Het directe gevolg was een drietal coalitieregeringen van de Unie van Democratisch Links (SLD), de grootste fractie in de Sejm en de directe erfgenaam van de PZPR, met de Poolse Boerenpartij (PSL), de opvolger van de communistische blokpartij ZSL. Reeds in het eerste jaar van het kabinet van Waldemar Pawlak werd een omslag zichtbaar in het minderhedenbeleid. Op de subsidies voor organisaties van minderheden werd drastisch bezuinigd en die voor een aantal tijdschriften werd zelfs geheel stopgezet, hetgeen in de praktijk gelijkstond aan liquidatie. Het Bureau voor Minderhedenzaken van het Ministerie van Kunst en Cultuur verloor het recht op interventie en werd op die manier in feite gedegradeerd tot een formaliteit. Aangezien zaken als chauvinisme en intolerantie jegens minderheden eerder het domein van rechts zijn, mag deze onvriendelijkheid van links op het eerste gezicht vreemd ogen. Met moet echter bedenken, dat de band tussen de SLD en de PZPR in die tijd nog steeds sterk was; verschillende leidende figuren uit het midden van de SLD, onder meer de generaals Jaruzelski en Kiszczak, hadden persoonlijk een rol gespeeld bij de uitvoering van *Akcja "Wisła"*.

Een belangrijke stap op weg naar het creëren van een werkende *modus vivendi* tussen Polen en haar nationale minderheden was de eerste postcommunistische grondwet, die na jarenlange voorbereidingen uiteindelijk van kracht werd in 1997. De preambule opent met de formule: “Wij, de Poolse natie, alle burgers van de Republiek Polen”. Artikel 35 garandeert:

- “burgers die behoren tot nationale en etnische minderheden het recht op het behoud en het uitoefenen van hun taal, gewoontes, traditie en cultuur”;

- “nationale en etnische minderheden het recht tot het oprichten van instellingen op het gebied van onderwijs, cultuur en godsdienst alsmede het recht tot deelname bij het nemen van beslissingen die van invloed zijn op hun culturele identiteit”.

Verder garandeert de grondwet vrijheid van meningsuiting, vrijheid van geweten en geloof, vrijheid van vergadering en vrije toegang tot informatie. Andere passages in de nieuwe grondwet die een specifieke betekenis hebben voor de rechten van minderheden:

- verbieden politieke organisaties die haat verspreiden tegen andere rassen of nationaliteiten (artikel 13);
- garanderen de gelijke behandeling tussen kerken en religieuze organisaties (artikel 23);
- stellen dat het Poolse de officiële staatstaal is, maar dat de rechten van nationale minderheden hierdoor niet in het gedrang mogen komen (artikel 27);
- garanderen gelijkheid voor de wet en verbieden discriminatie in de politieke, sociale of economische sfeer op welke grond dan ook (artikel 32);
- garanderen alle Poolse burgers gelijke kansen op werken in staatsdienst (artikel 58).²⁷⁵

De toekomst van de nationale minderheden is van vele factoren afhankelijk. De recente geschiedenis heeft inmiddels geleerd, dat de partijpolitieke samenstelling van de regering in dit opzicht van doorslaggevend belang kan zijn. Het verdient daarom aanbeveling de houding van politieke partijen met betrekking tot de Oekraïense kwestie nauwkeurig te volgen. Deze is vaak niet eenvoudig vast te stellen, aangezien de meeste partijen nooit duidelijk stelling hebben genomen. Dit is niet zozeer te wijten aan een gebrek aan belangstelling of aan een overmatige voorzichtigheid, maar gewoon aan het feit dat het onderwerp sinds de vorming van partijen nooit werkelijk een *hot item* is geweest. Wel hebben de partijen over het algemeen een mening over nationale minderheden in het algemeen, al valt uit het stemgedrag van parlementariërs vaak meer op te maken dan uit punten uit een partijprogramma.

Het meest vriendelijk ten opzichte van nationale en etnische minderheden was gedurende de jaren negentig het politieke centrum, belichaamd door partijen als de Democratische Unie (UD), die later opging in de Vrijheidsunie (UW). Deze partij, die voortgekomen was uit het meer progressieve deel van de vakbond *Solidarność*, was de motor achter de meeste maatregelen, die in de vroege jaren negentig de minderheden ten goede kwamen. In deze partij waren ook de belangrijkste personen actief, die zich hebben ingezet voor de belangen van minderheden, zoals Jacek Kuroń en Mirosław Czech. Tegenwoordig wordt het erfgoed van de UW vooral gedragen door de kleine Democratische Partij (PD) en het rechts-liberale Burgerplatform (PO).

Hetzelfde kan worden gezegd van de linkervleugel van het politieke spectrum, die vrijwel volledig wordt gedomineerd door de post-communistische SLD. Waar de SLD in de jaren negentig nog voor een groot deel leunde op het erfgoed van de PZPR en ideologisch weinig om het lijf had, heeft de partij zich inmiddels succesvol ontwikkeld tot een moderne, sociaal-democratische partij. De banden met

het communistische verleden zijn met de jaren lossier geworden; bovendien is het onderscheid tussen post-communistische partijen en post-*Solidarność*-partijen minder belangrijk geworden.

De rechtervleugel van de Poolse politiek heeft sinds de omwenteling uit grofweg drie oriëntaties bestaan: een nationalistische, een neo-liberale en een confessionele. De laatste jaren is er sprake geweest van een toenadering tussen de confessionele en de nationalistische vleugel, terwijl de liberale stroming meer naar het politieke midden is opgeschoven en zelfs te boek is komen te staan als “links”. Het credo van de meeste radicaal-nationalistische partijen kan kortweg worden samengevat als “Polen voor de Polen”. Nationale minderheden mogen er wel zijn, maar worden wel tot tweedrangsburgers gedegradeerd, die onder geen beding een politieke rol mogen spelen. Zo schrijft het programma van het Pools Nationaal Front (PFN):

*“Zij ontwikkelen zich overeenkomstig het Poolse recht en de Poolse raison d'état. Wij garanderen hun religieuze en culturele vrijheid. Tegelijkertijd zullen wij pogingen tot het verwerven van politieke macht en het opdringen aan de Polen van vreemde modellen volkomen onverbiddelijk bestrijden.”*²⁷⁶

Van soortgelijke strekking is de volgende tekst, afkomstig van de Nationale Partij (SN), die later is opgegaan in de Liga van Poolse Gezinnen (LPR):

*“Nationale minderheden hebben het recht hun cultuur te ontwikkelen en hun identiteit te verdedigen. Zij mogen echter niet handelen ten nadele van het Poolse volk of aanspraak maken op macht over de Polen. De Nationale Partij wil een nationaal en katholiek Polen, een groot, sterk en onafhankelijk Polen.”*²⁷⁷

Gedurende de jaren negentig konden vele partijen en anderssoortige groeperingen tot deze categorie worden gerekend. In de meeste gevallen waren dit splinterpartijen, die hevig met elkaar gebrouilleerd waren en elkaar het alleenrecht op het nationaal-democratische gedachtengoed van Roman Dmowski te vuur en te zwaard betwistten. Zelfs wanneer al die extreem-rechtse partijen onder één vaandel aan de verkiezingen hadden deelgenomen, zou hun gezamenlijke steun niet hoger zijn uitgevallen dan hooguit 1 %. Dat veranderde na de oprichting van de Liga van Poolse Gezinnen (LPR) in 2001. Deze partij kwam voort uit een aantal kleinere partijen en combineert in haar programma Rooms-katholiek fundamentalisme met nationalisme. De partij is nauw verbonden met zowel de militant-nationalistische Al-Poolse Jeugd (*Młodzież Wszechpolska*) als het ultra-conservatieve radiostation Radio Maryja, dat aan de lopende band zaken als xenofobie, antisemitisme en allerlei samenzweringstheorieën de ether in slingert. In 2001 behaalde de LPR 7,87 % van de stemmen, goed voor 38 zetels in de Sejm en 2 in de Senaat, en in 2005 7,97 % van de stemmen (34 zetels in de Sejm en 7 in de Senaat). Bij de Europese verkiezingen van 2004 behaalde de partij maar liefst 15,2 % van de stemmen, goed voor 10 zetels in het Europees Parlement. Sinds 5 mei 2006 maakt de partij deel uit van de regering. Uiteraard bestaat het electoraat van de LPR niet louter uit radicale nationalistische, maar vooral uit katholieke traditionalisten; wel

kan uit het succes van de LPR worden opgemaakt, dat er in Polen nog steeds een markt is voor het integraal-nationalisme van Roman Dmowski.

Ook de confessionele stroming werd gedurende de jaren negentig vertegenwoordigd door een groot aantal partijen. De grootste daarvan waren de Christelijk-Nationale Unie (ZChN) en de Centrum-Alliantie (PC). Voor zover er sprake was van samenwerking tussen de partijen, was dat in de vorm van diverse, regelmatig van samenstelling wisselende allianties. Twee daarvan wisten in 1997 de Sejm te halen: de Verkiezingsactie “*Solidarność*” (AWS), gegroepeerd rondom de vakbond *Solidarność* van Marian Krzaklewski, en de Beweging voor de Wederopbouw van Polen (ROP) van oud-premier Jan Olszewski. In 2001 werd door de gebroeders Lech en Jarosław Kaczyński de christen-democratische partij Recht en Rechtvaardigheid (*Prawo i Sprawiedliwość*, PiS) opgericht. De partij wordt gedomineerd door vroegere coryfeeën van de PC en een groot deel van de ZChN. De ideologie van de PiS is moeilijk onder één noemer samen te vatten, maar wordt vooral gedomineerd door katholiek conservatisme, anti-communisme en nationalisme, naast zaken als corruptiebestrijding, de verzorgingsstaat, anti-Europese sentimenten, herinvoering van de doodstraf en het streven naar een “Vierde Republiek”, waarin de president een bijna autoritaire macht krijgt toegemeten. Bij de verkiezingen van 2001 behaalde de PiS 9,50 % van de stemmen (44 zetels in de Sejm), bij de verkiezingen van 2005 werd zij zelfs de grootste partij (26,99 % van de stemmen, 155 zetels). In hetzelfde jaar werd Lech Kaczyński tot president verkozen en kreeg Polen een volledig door de PiS gedomineerde regering.

De opvattingen van het katholiek-nationalistische blok over zowel de Oekraïense minderheid als de Oekraïense staat worden gekenmerkt door wantrouwen ten opzichte van de laatste en de introductie van het pariteitsbeginsel ten opzichte van de eerste: de behandeling van een minderheid wordt afhankelijk gemaakt van de manier, waarop het “stamland” van die minderheid omgaat met zijn Poolse minderheid. Zo schreef PiS-afgevaardigde Marian Piłka in de tijd dat hij nog actief was voor de ZChN:

*“In gesprekken van Polen met de republieken behoort ook de problematiek van nationale minderheden in Polen te worden betrokken. Hun voorrechten, afgezien van de kwestie van onderwijs in de eigen taal en van door de staat gesubsidieerde culturele centra, behoren afhankelijk te zijn van analoge voorrechten in de republieken. Aldus dienen subsidies voor verenigingen, uitgeverijen, festivals en radio- en televisie-uitzendingen afhankelijk te zijn van analoge voorrechten voor Poolse minderheden.”*²⁷⁸

Een document van de Centrum-Alliantie, getiteld “Schets voor een Poolse politiek met betrekking tot zijn oostelijke buurstaten”, spitste deze visie toe op de Oekraïense minderheid:

“Met betrekking tot de bijzonder gespannen situatie, die in West-Oekraïne heerst, dient de Poolse politiek geleid te worden door het pariteitsprincipe, zowel in het doorbreken van wederzijdse stereotypen als ook in de betrekkingen met minderheden. (...) De financiering door de Poolse staat van Oekraïense verenigingen heeft bijvoorbeeld niet geleid tot

vergelijkbare handelingen van Oekraïne met betrekking tot Poolse verenigingen – die in L'viv bijvoorbeeld heeft niet eens een eigen zetel."²⁷⁹

Deze benadering reduceert etnische minderheden op Poolse bodem tot gasten, die desgewenst ook als politieke gijzelaars gebruikt kunnen worden. Zij gaat voorbij aan het feit, dat in Polen wonende Litouwers, Wit-Russen en Oekraïners loyale staatsburgers zijn, die evenveel belasting betalen als de Polen en in dezelfde mate door de Poolse grondwet beschermd verdienen te worden. Het is daarom niet verwonderlijk, dat achtereenvolgende Poolse regeringen bij monde van vice-minister van cultuur Michał Jagiełło steeds afstand hebben genomen van deze gedachtengang. Toch blijft het een regelmatig terugkerend thema in de Poolse politiek. In juli 2006 diende de LPR een voorstel in om de kieswet zodanig te herzien, dat de kiesdrempel die voor andere partijen geldt ook op minderheden van toepassing wordt. Eerder had ook de PiS hier al voor gepleit. Het plan was vooral gericht tegen de twee afgevaardigden van de Duitse minderheid. De Poolse minderheid in Duitsland genoot bij verkiezingen voor de Bondsdag immers ook geen speciale voorrechten. "Er moet een situatie komen, waarin evenwicht heerst", zei LPR-fractievoorzitter Janusz Dobrosz op een persconferentie.²⁸⁰ PiS-afgevaardigde Marian Piłka stelde het zelfs nog iets extremer:

*"Het ministerie van buitenlandse zaken behoort de kwestie rondom de kieswet te gebruiken als een onderhandelingselement in de gesprekken met Duitsland. Wanneer de Duitsers koppig blijven vasthouden aan de status quo, dan moet het voorrecht van hun minderheid bij verkiezingen worden opgeheven. Wanneer zij ons tegemoet zullen komen, moet het behouden blijven."*²⁸¹

Premier Jarosław Kaczyński, zelf afkomstig uit de PiS, was het hiermee eens:

*"Dit voorrecht voor nationale minderheden was een gunst die hun werd verleend, een daad van grootmoedigheid van de staat. (...) Nu zal Polen echter geen asymmetrische constructies meer erkennen. Als iemand in Polen bepaalde rechten wil hebben, moeten de Polen precies dezelfde rechten krijgen."*²⁸²

Wat voor de Duitsers geldt, geldt *mutatis mutandis* natuurlijk ook voor vertegenwoordigers van andere minderheden, inclusief de Oekraïners en de Wit-Russen. Dat de Poolse minderheid in die landen ook geen speciale voorrechten geniet, maakt de situatie er voor hen niet rooskleuriger op.

5. POLITIEKE BETREKKINGEN NA 1989

5.1. Oekraïne en de Poolse *raison d'état*

De betrekkingen tussen Polen en Oekraïners hebben in de loop der geschiedenis een beslissende invloed uitgeoefend op het wel en wee van beide volken. Het wederzijdse onvermogen tot een solide vorm van samenwerking te komen heeft voor beide partijen catastrofale gevolgen had. Men zou zelfs zo ver kunnen gaan te stellen, dat tot twee maal toe het voortbestaan van beide naties in een eigen, vrije staat erdoor is ondermijnd. De verantwoordelijkheid daarvoor, zo stelt Ivan Lysjak-Rudnyc'kyj, ligt voor het grootste deel aan de kant van Polen. Ik ben geneigd het met deze stelling eens te zijn. Immers, de sterkere partij heeft per definitie het voorrecht het karakter van de betrekkingen met de zwakkere buurstaat te kunnen bepalen; Polen is, vanwege een gunstigere geopolitieke ligging, sinds de late Middeleeuwen sterker en beter ontwikkeld geweest dan Oekraïne²⁸³.

Men moet beseffen, dat de betrekkingen tussen beide naties nooit een op zichzelf staande problematiek zijn geweest. De gehele geschiedenis door waren zij feitelijk een integraal onderdeel van een driehoeksverhouding, waartoe ook Rusland c.q. de Sovjet-Unie behoorde. Men kan zelfs zover gaan ook Duitsland erbij te betrekken. Immers, waar Oekraïne altijd ingeklemd heeft gezeten tussen twee sterkere buurstaten (Polen en Rusland) gold precies hetzelfde ook voor Polen, dat altijd afhankelijk is geweest van de grillen van Rusland en Duitsland. Het spreekt voor zich, dat deze situatie een beslissende invloed heeft gehad op het wel en wee van beide volken, al was het maar omdat Oekraïne – dat nooit als onafhankelijke staat heeft bestaan zonder dat ook Polen onafhankelijk was – in de Duitsers hun enige natuurlijke bondgenoot vonden.

Hoe groot die wederzijdse afhankelijkheid is, mag blijken uit het curieuze feit, dat telkens wanneer Polen zijn onafhankelijkheid verloor dit werd voorafgegaan door een “Oekraïense deling”. Concreet doel ik hier op twee gebeurtenissen. In het Verdrag van Andrusovo (1667) verdeelden de Moskovische staat en de Pools-Litouwse Rzeczpospolita het Oekraïense grondgebied in drie stukken, waarbij het westen in Poolse handen bleef, het oosten ten deel viel van Rusland, en de kozakkenstaat tijdelijk de status kreeg van een Pools-Russisch condominium alvorens uiteindelijk door Rusland te worden ingelijfd. Dit verdrag wordt door velen als een opmaat gezien voor Poolse delingen die ruim een eeuw later zouden plaatsvinden. Zeer vergelijkbaar is het Verdrag van Riga, dat in 1921 het einde inluidde van de slepende oorlog tussen Polen en de Sovjet-Unie. In dit verdrag liet Polen Oekraïne, waarmee het enige tijd zij aan zij had gestreden, als een baksteen vallen en koos er in plaats daarvan voor het Oekraïense grondgebied met Rusland te verdelen. Ook hier ziet men, dat deze Oekraïense deling spoedig zou worden gevolgd door een Poolse. Immers, het in 1939 ondertekende Molotov-Ribbentropact maakte de weg vrij voor een Duits-Russische invasie van het Poolse grondgebied en wordt door velen als een “Vierde Poolse Deling” beschouwd.²⁸⁴

Een direct verband tussen deze gebeurtenissen is natuurlijk moeilijk aantoonbaar. Het zou ook nauwelijks zinvol zijn te speculeren over de vraag, wat er gebeurd zou zijn indien Polen de Oekraïners voortvarender had gesteund in hun streven naar onafhankelijkheid in plaats van hun grondgebied in te pikken. Toch is weinig fantasie voor nodig om in te zien, dat Polen stellig betere overlevingskansen had gehad met een onafhankelijke Oekraïne als oosterbuur dan met een op uitbreiding van het eigen grondgebied belust Rusland.

Juist omdat Rusland in het verleden meermalen heeft bewezen een gevaarlijke vijand te kunnen zijn, zijn velen in Polen inmiddels wel overtuigd geraakt van de potentiële verdienste van Oekraïne, Wit-Rusland en Litouwen als bufferstaten. Toch zijn de ideeën die vooral onder rechtse partijen leven over de Oekraïense staat dubbelzinnig. Historisch gezien ziet de nationaal-democratische traditie een niet-communistisch Rusland als Polens natuurlijke bondgenoot en in deze filosofie is voor een onafhankelijke Oekraïne natuurlijk geen plaats. Bovendien hebben de lange geschiedenis van burgeroorlogen, die uiteindelijk zou culminereren in het verlies van West-Oekraïne, juist onder rechts-georiënteerde politici een diep wantrouwen gezaaid jegens Oekraïne. Dit kwam in de Sejm duidelijk aan het licht tijdens de discussies omtrent de stichting van de Euregio “Oostelijke Karpaten” in februari 1993. Vooral parlementariërs van de ZChN en de Centrum-Alliantie (PC), beide voorlopers van de huidige PiS, uitten scherpe kritiek. Jan Łopuszański (ZChN) refereerde hierbij aan de territoriale claims van radicale Oekraïense politici en voegde hier dreigend aan toe: “Voor het gebrek aan voorstellingsvermogen van politici zullen toekomstige generaties met bloed betalen”.²⁸⁵

Waar het gaat om de Poolse visie op de Oekraïense staat, moet men overigens zich goed realiseren, dat deze niet samen hoeft te vallen met de Poolse visie op de Oekraïense minderheid. Met andere woorden, een politicus die een fervent tegenstander is van een al te grote emancipatie van de Oekraïners op het eigen grondgebied, kan desondanks best de potentiële waarde van de Oekraïense staat als buurland onderkennen. De praktijk leert, dat dat inderdaad vaak het geval is. Aldus verkeert Oekraïne dan ook in de alleszins gunstige omstandigheid, dat in Polen zowel Europees-gezinde liberale als minder Europees-gezinde conservatieven gunstig gedisponeerd zijn jegens Oekraïne. De enige werkelijke tegenstanders van Oekraïne bevinden zich grotendeels in de politieke marge en moeten met name gezocht worden in de sfeer van “Heimatvertriebenen” en dergelijke.²⁸⁶

Toen aan het einde van de jaren tachtig Polen en de andere landen van het toemalige Oostblok zich van het Russische juk hadden bevrijd, deed zich voor de nieuwe machthebbers al spoedig de vraag voor hoe een toekomstig veiligheidssysteem in de regio eruit zou moeten zien en wat de rol van landen als Oekraïne daarbinnen zou moeten zijn. Voor Polen was die vraag heel reëel: het land wist zich ingeklemd tussen een herenigd Duitsland en een Rusland, dat zelfs na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie waarschijnlijk nog steeds een grootmacht zou blijven. Men was zich ervan bewust, dat Polen moeilijke tijden tegemoet ging. Een hervorming van de alliantie met Rusland, ditmaal op gelijkere voet, werd daarom niet realistisch geacht. In plaats daarvan moest dus een alternatief worden gezocht voor het ten dode opgeschreven Warschaupact.

Hoewel de Poolse gelederen zich toen al vrijwel unaniem uitspraken voor een oriëntatie op het westen, verscheen het officiële streven naar een NAVO-lidmaatschap relatief laat op de politieke agenda, namelijk in november 1991.²⁸⁷ En zelfs toen werd toetreding tot de NAVO en/of de Europese Unie op korte termijn door velen nog onrealistisch geacht. Daarentegen deden in de vroege jaren negentig diverse alternatieve concepten voor internationale samenwerking in de regio de ronde, waarbij men dikwijls teruggreep op voorbeelden uit het eigen verleden. Voor Oekraïne was hierin een prominente plaats weggelegd. Dat Oekraïne meer moest worden dan slechts een bufferstaat, werd in 1993 verwoord door de toenmalige Poolse minister van buitenlandse zaken, Krzysztof Skubiszewski:

*“Vandaag de dag zijn de betrekkingen met de onafhankelijke Oekraïne goed en rijk van inhoud. Er is een basis gelegd voor een [...] langdurige samenwerking en voor het overwinnen van historische wonden en stereotypen, hetgeen ervoor zorgt dat de herinnering aan conflicten en een moeizame gezamenlijke geschiedenis de huidige gunstige doorbraak niet verzwakt. Het is daarentegen zeker een politiek die met stelligheid de territoriale status quo op het gehele grondgebied van de CVSE bevestigt, evenals ook het recht op een gelijke mate van veiligheid; een politiek die afstand doet van concepten als “cordons sanitaires”, “bufferzones”, “grijze gebieden” of wat voor andere “bijzondere belangen” dan ook achter onze oostgrens”.*²⁸⁸

Een goed voorbeeld van een concept waarin Oekraïne zou worden opgenomen in een regionale veiligheidsstructuur is bekend onder de naam *Międzymorze* (“Intermarium”), een politieke federatie van Polen, Litouwen, Wit-Rusland en Oekraïne, zoals die de Poolse leider Józef Piłsudski ten tijde van de Pools-Russische oorlog (1919-1921) voor ogen stond. De achterliggende gedachte was overigens al veel ouder. Reeds in de zestiende eeuw werd met het idee gespeeld om de Pools-Litouwse Rzeczpospolita om te vormen in een “Republiek der Drie Volken”, waarbij zowel de Roethenen als de Russen als potentiële derde poot werden geopperd, en in de negentiende eeuw spande prins Adam Jerzy Czartoryski zich in voor een unie van Polen, Litouwers, Tsjechen, Slowaken, Hongaren, Roemenen en Zuid-Slaven. Ook tijdens de Tweede Wereldoorlog werd over dergelijke constructies gefilosofeerd. Het is dus niet verwonderlijk, dat soortgelijke ideeën in de jaren rond de Poolse omwenteling opnieuw de kop opstaken. Het was vooral de Confederatie voor een Onafhankelijk Polen (KPN), een van de weinige organisaties die wel uit het ondergrondse verzet waren voortgekomen maar altijd buiten *Solidarność* waren gebleven, die Piłsudski’s oorspronkelijke plannen opnieuw uit de kast haalde. Hetzelfde concept vond ook in Oekraïne gehoor. Al eerder had de Oekraïense oppositie, verenigd in het volksfront Ruch, het idee gelanceerd van een unie van staten tussen de Zwarte Zee en de Oostzee.²⁸⁹

In april 1992 lanceerde de toenmalige Poolse president Lech Wałęsa het idee van een zogenaamde “NAVO-bis” en, daarmee samenhangend, van een “Europa-bis”. De gedachte hierachter was dezelfde: omdat het nog heel lang zou duren voordat de landen van het voormalige Oostblok ooit zouden kunnen toetreden tot de NAVO en de Europese Unie, moesten zij in de tussentijd maar naar een eigen

oplossing zoeken. De NAVO-bis zou een naar de NAVO gemodelleerde defensie-alliantie moeten worden van Midden- en Oost-Europese staten.²⁹⁰

Uiteindelijk zouden dergelijke concepten stuk voor stuk onrealistisch blijken. De economische verschillen tussen de landen in kwestie waren te groot, evenals de verschillen in hun bilaterale relaties met Rusland en het westen. Daar kwam nog bij, dat zowel Rusland als het westen weinig voor dergelijke oplossingen voelden. Ook landen als Tsjechië, Slowakije en Hongarije waren niet enthousiast.

Toch werden in de eerste helft van de jaren negentig ook enkele successen geboekt. Op twee terreinen gelukte het een vorm van regionale samenwerking op te zetten. De eerste is de Visegrádgroep, ook wel bekend onder de naam “V4”, die in 1991 tijdens een handelstop werd opgericht. Aanvankelijk bestond deze groep uit drie landen: Polen, Tsjechoslowakije en Hongarije, maar na het uiteenvallen van uiteengang van Tsjechië en Slowakije in 1993 kwam dit aantal op vier. Er was de Oekraïense regering steeds veel aan gelegen te mogen aanschuiven bij de Visegrádgroep.²⁹¹ Vooral de Poolse regering spande zich daarvoor in. Inderdaad werden vertegenwoordigers uit Oekraïne voor een aantal bijeenkomsten van de groep uitgenodigd, evenals vertegenwoordigers uit Slovenië, Oostenrijk en Litouwen. Tot een volwaardig lidmaatschap zou het echter nooit komen. Vooral de regering van Tsjechië en Hongarije waren daarop tegen, aangezien een Oekraïens lidmaatschap de kansen op toetreding tot de Europese Unie zou verminderen.²⁹² In 1997 besloot de Visegrádgroep het bij vier lidstaten te houden en geen verdere uitbreiding na te streven. Uiteindelijk de Visegrádgroep nooit een volwaardige internationale organisatie geworden. Aan de vooravond van de toetreding van de vier landen tot de Europese Unie was hun samenwerking nagenoeg tot een eind gekomen, mede door een crisis in de betrekkingen tussen Tsjechië, Slowakije en Hongarije. Toch besloot men de V4 niet op te heffen, maar als een soort Benelux binnen de Europese Unie te blijven staan om tegenwicht te bieden aan de Frans-Duitse as.²⁹³

Een andere stap, die in de jaren negentig werd gezet in de richting van internationale samenwerking in de regio, was de oprichting van zogenaamde Euregio's. Dit zijn grensoverschrijdende verbanden van lokale en regionale overheden, die vooral zijn gericht op economische, wetenschappelijke, culturele, toeristische en ecologische samenwerking. Polen en Oekraïne werken met elkaar samen in twee Euregio's:

- De “Euregio Karpaten”, opgericht in 1993, is één van de grootste euregio's van Europa. Zij omspannt een oppervlakte van 141 485 km² en een bevolking van bijna 15 miljoen, verspreid over vijf landen (Polen, Oekraïne, Slowakije, Hongarije en Roemenië).²⁹⁴
- De “Euregio Bug”, opgericht in 1995, omspannt een oppervlakte van 64 000 km² en een bevolking van bijna 5 miljoen, verspreid over Polen, Oekraïne en Wit-Rusland.²⁹⁵

Het succes van dergelijke ondernemingen ten spijt moet toch worden vastgesteld, dat de Poolse buitenlandse politiek gedurende de jaren negentig in veel opzichten op twee gedachten hinkte. Men droeg de staat Oekraïne weliswaar een warm hart toe, maar wilde tegelijkertijd Rusland ook weer niet teveel voor het hoofd stoten. Bovendien stond integratie met het Westen uiteindelijk toch veel hoger op de politieke agenda dan samenwerking met de diverse oosterburen. Voor zover er sprake was van een Poolse

oostpolitiek bestond deze dan ook vooral uit het zoeken van een evenwicht tussen Rusland enerzijds en de voormalige Sovjet-republieken Oekraïne en Wit-Rusland anderzijds. Olszański zei hierover in 1994: “De Poolse oostpolitiek wordt vooral gekenmerkt door de afwezigheid ervan.”²⁹⁶

Daar komt nog bij, dat de grootste prioriteit voor Polen uiteindelijk toch het zoeken van aansluiting bij het Westen was. Naast een overduidelijke oriëntatie op de EU en de NAVO heeft bovendien ook een ander element in Polens buitenlandse politiek een belangrijke rol gespeeld, namelijk de wil om een regionale grootmacht te worden. Dit streven werd onder meer verwoord door de voormalige minister van buitenlandse zaken, Bronisław Geremek, die in 1999 schreef:

*“Poland is not a big country, but it is not a small one... As a member of two big structures – European and Euro-Atlantic – Poland can play the role of the country responsible for the Central European region... Poland is a role model for the region, today even more than ever it is an example of a successful transformation due to which there was a refusal of political relations based on dependence on the Soviet Union, and the introduction into a world in which freedom means an opportunity to achieve economic success and national independence”.*²⁹⁷

Met andere woorden: geïnspireerd door het eigen rijke verleden ziet Polen zichzelf graag als de spil die de landen van Midden-Europa met elkaar verbindt. Andere landen in de regio missen dergelijke aspiraties ten enen male. Hoewel vooral Hongarije en Tsjechië elk hun eigen redenen hebben om Polen niet als regionale supermacht te willen zien, kan toch worden vastgesteld dat Polen hierin in zekere zin is geslaagd. Dit is niet alleen te danken aan de omvang van de Poolse bevolking, aan economisch potentieel of aan Polen positie op de kaart van Europa, maar bovenal aan het feit dat Polen zichzelf steeds duidelijke en heldere doelen stelde, deze nauwkeurig formuleerde en ook in de praktijk bracht. Dit heeft Polen veel prestige opgeleverd. De laatste jaren is in Polen een toenemende invloed waarneembaar van de Euro-Atlantische oriëntatie.²⁹⁸ Dit gaat zelfs zo ver, dat Polen zichzelf tegenwoordig graag als “de grootste bondgenoot van de VS na Groot-Britannië” ziet. Onder het presidentschap van Lech Kaczyński en het premierschap van diens tweelingbroer Jarosław gaat die houding bovendien gepaard met verslechterende relaties met Duitsland. Polen gaat daarbij dermate ver, dat uitgerekend Zbigniew Brzezinski, de voormalig Nationaal Veiligheidsadviseur van de Verenigde Staten die in Polen op handen wordt gedragen, opmerkte:

*“Polen ligt niet op de Maan. Het ligt tussen de Oder, de Neisse en de Bug. Het is een bondgenoot van Amerika, maar geen buurland. Daarom is eenheid met Duitsland het belangrijkste.”*²⁹⁹

Bij een beoordeling van de geopolitieke situatie in Midden- en Oost-Europa is altijd de verleiding groot deze op te hangen aan het verleden. Toch zou dat in het geval van Polen en Oekraïne niet juist zijn, want de huidige situatie is in veel opzichten uniek. Voor het eerst in de geschiedenis staan beide landen

naast elkaar als twee gelijkwaardige staten, die hun eigen identiteit niet langer aan de rest van de wereld hoeven te bewijzen. Ondanks vele conflicten zijn zij de afgelopen eeuw in veel opzichten naar elkaar toegegroeid en hebben zij thans meer gemeen dan ooit. Veel van de traditionele sociologische verschillen tussen Polen en Oekraïners zijn verdwenen. Beide landen zijn in vergelijkbare mate geïndustrialiseerd en geïurbaniseerd, en hebben – in verschillende mate overigens – beide te kampen met hun communistische erfgoed. Ten slotte speelt dankzij de voortschrijdende secularisatie ook het religieuze onderscheid tussen Rooms-Katholieken enerzijds en Grieks-Katholieken en Orthodoxen anderzijds een steeds minder belangrijke rol.

5.2. Polen in Oekraïne

Een typische eigenaardigheid van het Poolse nationale gevoel is het grote gewicht dat wordt toegekend aan de vele – soms zeer kleine – Poolse gemeenschappen in het buitenland. Het Pools is wellicht de enige taal ter wereld die een speciaal woord heeft voor dergelijke gemeenschappen: *Polonia*. Hoewel het nationaal bewustzijn in deze kringen dikwijls gering is en de Poolse taal in veel gevallen niet of nauwelijks meer beheerst wordt, gelden zij in Polen als een onvervreemdbaar onderdeel van de Poolse natie. De achterliggende gedachte is op zijn minst dubbelzinnig. Enerzijds gelden de *Polonia* van Parijs, Londen of de Verenigde Staten als voorposten, die de Poolse belangen in de hele wereld behartigen. Polen, die het waar dan ook ter wereld ver geschopt hebben, strelen bij uitstek de Poolse nationale trots. Anderzijds vervult een minder goed gesitueerde *Polonia*, zoals die in Kazachstan (regelmatig in het nieuws vanwege de deplorabele toestanden die er heersen), de rol van “stille getuige” van het eeuwige lijden van het Poolse volk en bevestigt zodoende het Poolse martelaarsdom. Het belang, dat in Polen gehecht wordt aan deze Poolse minderheden in het buitenland, komt onder meer tot uitdrukking in een speciale organisatie, die zich richt op voorlichting in Polen met betrekking tot deze minderheden en diverse vormen van materiële en immateriële ondersteuning coördineert, de *Wspólnota Polska* (Poolse Gemeenschap). Voorts is een speciale parlementaire commissie belast met het onderhouden van contacten met Polen in het buitenland.

De Poolse minderheid in Oekraïne is ook om een andere reden van belang. Veel Poolse politici zijn geneigd het zogenaamde pariteitsprincipe te hanteren: de behandeling van de Oekraïense minderheid in Polen wordt evenredig gemaakt aan die van de Poolse minderheid in Oekraïne. Dikwijls terugkerende vragen in dat verband zijn: “Waarom zouden wij ons überhaupt met *hen* bezighouden? Wat doen zij voor *onze mensen*? Waarom van minderheden een probleem maken? Waarom de meerderheid ergeren door minderheden te steunen?”³⁰⁰

De huidige Poolse gemeenschap in Oekraïne is niet meer dan een gering overblijfsel van een verleden, waaraan verder alleen nog herinnerd wordt door Poolse kerken, paleizen en landhuizen die de tand des tijds hebben kunnen doorstaan. Zij heeft haar wortels in de omvangrijke Poolse kolonisatie, die reeds in de 14de eeuw op gang kwam en na de overdracht van de Oekraïense provincies aan de Poolse Kroon in 1569 in een stroomversnelling raakte. De samenstelling van deze migratiestroom was divers:

voor een deel waren het leden van adellijke families, die zich grote stukken land toeëigenden en de plaatselijke bevolking dwongen voor hen te gaan werken; soldaten, die stukken land in het oosten kregen toegewezen als vergoeding voor hun diensten; en boeren, die in het oosten hoopten een beter bestaan op te bouwen. In dezelfde periode raakte nagenoeg de gehele Oekraïense adel grondig gepoloniseerd. Een keuze voor de Poolse taal en cultuur, die in die dagen te boek stonden als superieur, was voor hen eenvoudig een kwestie van beschaving.

Volgens de volkstelling van 2001 leven in Oekraïne thans 144 100 Polen. Hiermee komen zij op de negende plaats op de lijst van nationaliteiten, na de Oekraïners (77,8 %), Russen (17,3 %), Wit-Russen (0,6 %), Moldaviërs (0,5 %), Krimtataren (0,5 %), Bulgaren (0,4 %), Hongaren (0,3 %) en Roemenen (0,3 %). Wanneer in Polen gesproken wordt over de Poolse minderheid in Oekraïne, denkt men daarbij meestal aan Oost-Galicië, in het bijzonder aan L'viv. Waar men zich zelden van bewust is, is dat de hoogste concentratie Polen zich niet daar bevindt, maar in de oblast Žytomyr, vooral op het gebied waar zich van 1925 tot 1935 een Pools autonoom district, de Marchlewszczyzna, bestond. Volgens dezelfde volkstelling wonen er in die oblast 49 000 Polen, die er 3,5 % van de bevolking uitmaken. Op de tweede plaats komt de oblast Chmelnyč'kyj (23 000 Polen, 1,6 % van de bevolking); pas daarna komt de oblast L'viv met 18 900 Polen, oftewel 0,7 % van de bevolking. In Volhynië (de oblasten Rivne en Volyn') is het aandeel van de Polen in de bevolking nog kleiner.³⁰¹

Uiteraard geldt voor de Polen in Oekraïne hetzelfde als voor de Oekraïners in Polen: zolang niet precies duidelijk is welke criteria iemand tot "Pool" of "Oekraïner" bestempelen, is de waarde van dergelijke cijfers erg berekenlijk. Schattingen over het werkelijke aantal Polen in Oekraïne lopen dan ook uiteen van bovengenoemd aantal tot ongeveer een miljoen.³⁰² Hoe twijfelachtig de kwalificatie tot Pool werkelijk is, mag bijvoorbeeld blijken uit het aantal mensen, dat het Pools nog steeds als moedertaal heeft. Volgens dezelfde volkstelling bedraagt dat aantal slechts 12,9 %. Daarentegen geeft 71,0 % van de Polen het Oekraïens als moedertaal op, 15,6 % het Russisch, en 0,5 % een andere taal.³⁰³ Van diegenen, die niet het Pools als moedertaal hebben, is een groot deel de taal niet eens meer machtig: "De rest kent het Pools alleen uit gebeden, want iedereen, zonder uitzondering, kan in het Pools bidden."³⁰⁴

De Poolse gemeenschap in Oekraïne valt uiteen in twee categorieën: ongeveer een derde hen leefde tot 1939 binnen de grenzen van de Poolse staat en kan als restant worden beschouwd van de destijds omvangrijke Poolse bevolking van van Galicië en Volhynië, de rest heeft zich al sinds de Poolse delingen binnen de grenzen van Rusland of de Sovjet-unie bevonden. Vooral deze laatste groep is sterk geassimileerd; voor hen is het rooms-katholicisme dikwijls het enige bron van identificatie met de Poolse nationaliteit.³⁰⁵

In het sovjettijdperk hadden de Polen in de Sovjet-Unie het zwaar te verduren. Dat gold overigens niet alleen voor de Polen, maar voor alle niet-Russische nationaliteiten, de Oekraïners inbegrepen. Op papier was de Sovjet-Unie een paradijs voor nationaliteiten: naast de vijftien semi-onafhankelijke unie-republieken waren er diverse andere vormen van op etnische leest geschoeide autonomie, zoals autonome republieken en autonome *okrugs*, en overal genoot de taal van de naamgevende nationaliteit een officiële

status. Moskou vervulde binnen dit geheel de rol van een “universele scheidsrechter, die vrede en stabiliteit moest handhaven”.³⁰⁶ In de praktijk was deze opzet vooral ingegeven door een verdeel-en-heerspolitiek, waarin etnisch-territoriale entiteiten actief tegen elkaar werden uitgespeeld, terwijl alle achterliggende structuren bovendien vanuit datzelfde Moskou werden aangestuurd. Industrialisatie en collectivisatie moesten er op hun beurt voor zorgen, dat de oudere sociale structuren grondig werden ontworpen: door de samenleving op deze manier te atomiseren, hoopte Stalin een “sociaal deeg” te creëren, dat door hem naar believen kon worden gekneed.³⁰⁷

Een wezenlijk onderdeel van het marxisme-leninisme was de doctrine van het “proletarisch internationalisme”. Volgens deze visie waren nationale verschillen ondergeschikt aan klassenverschillen en zouden deze, wanneer het socialisme eenmaal was bereikt, vanzelf ophouden een rol te spelen. Dit idee werd door de machthebbers uitgewerkt in de doctrine van de “vriendschap der volken” (*družba narodov*). Deze kwam er in het kort op neer, dat zich uit de vele volken die in de Sovjet-Unie leefden één nieuw sovjetvolk (*soveckij narod*) moest ontwikkelen, dat een optelsom zou zijn van alle oude.³⁰⁸ Het praktische effect van deze ideologie was dat de Russen het primaat kregen in de begeleiding van het volk naar het communisme. Farmer spreekt over “*the myth that because Russians have taken responsibility for the Soviet Union, Russians have the first prerogative of rule, and that the international culture that will emerge with the building of communism will in fact be Russian culture.*”³⁰⁹ Ook het feit, dat de Russen getalsmatig de overgrote meerderheid van de bevolking van de Sovjet-Unie uitmaakten, moest tot de conclusie leiden dat de cultuur van de nieuwe sovjetmens Russisch zou zijn. De Russische taal moest ten minste gaan dienen als lingua franca voor de gehele Sovjet-Unie, maar kon nog beter de moedertaal worden van de verschillende volken.³¹⁰ Het directe gevolg van deze gedachtengang was dan ook een hervatting van de russificatie, die reeds onder de tsaren hoogtij vierde; onwil van de kant van minderheden om de nieuwe, Russische taal en cultuur te aanvaarden en over te nemen werd als “bourgeois-nationalisme” van de hand gewezen en vervolgd.

Het streven naar dit *soveckij narod*, door Farmer omschreven als een “anachronistische” ideologie waarin heden en verleden op elkaar worden geprojecteerd,³¹¹ werd in de zomer van 1934 officieel aangekondigd en bleef tot aan de machtsovername door Gorbačov in 1985 een leidend element in de ideologie van de CPSU. Er waren natuurlijk accentverschillen: zo was deze ideologie in de jaren 1937-1954 overgoten met een toenemende mate van Russisch nationalisme, waarin het “grote Russische volk” werd neergezet als de kracht, die andere volken tot vooruitgang bewoog. Stalins opvolgers Chruščov en Brežnev legden daarentegen meer het accent op *sblizhenie* door het Russisch dominant te maken in het maatschappelijke leven van de niet-Russische republieken. Het uiteindelijke doel bleef echter hetzelfde. En al is het de machthebbers nooit gelukt de andere talen te laten verdringen door het Russisch, de grote maatschappelijke problemen als gevolg van het reële bestaan van de *homo sovieticus* (een term afkomstig van de satiricus Aleksander Zinov’jev) doen vermoeden dat hun opzet in ieder geval ten dele is geslaagd.

Zowel Polen als Oekraïners hadden onder deze politiek te lijden. Toch hadden de Polen het in veel opzichten zwaarder. Vooral Stalin had het extra op hen gemunt. Dit had mede te maken met de

positie van de Poolse staat, gedurende het interbellum in militair opzicht de sterkste Europese buurstaat van de Sovjet-Unie. Stalin zag deze als een “potentiële agressor”, de “voorhoede van het internationale imperialisme in een toekomstige ‘onvermijdelijke’ oorlog met de kapitalistische wereld.” De Poolse bevolking van de Sovjet-Unie was derhalve een “vijfde kolonne” die moest worden vernietigd. En passant was Polen ook de boeman die verschillende golven van terreur moest rechtvaardigen.³¹² Ook andere volken waarvan de meerderheid in andere landen leefde moesten het ontgelden, omdat zij door hun verwantschap met bevolkingen van kapitalistische landen bevattelijker zouden zijn voor vergiftiging van buitenaf. Dit gold naast de Polen ook voor Duitsers, Finnen, Esten, Letten, Litouwers, Koreanen, Chinezen en Koerden. Al deze volken werden onderworpen aan gedwongen massa-deportaties naar centraler gelegen gebieden.³¹³ Bij de Grote Zuivering van 1935 werd het enige Poolse autonome district in Oekraïne, de “Marchlewszczyzna”, opgeheven.³¹⁴ Van diegenen, die in haar administratie hadden gediend, werden de meesten geëxecuteerd. Als onderdeel van dezelfde golf van terreur werden de meeste Poolse mannen doodgeschoten of in kampen opgesloten, terwijl de vrouwen en kinderen naar Kazachstan werden gedeporteerd. In totaal verloren meer dan 50 000 Polen het leven; in 1939 was het aantal Polen in de Sovjet-Unie gedaald met 20 %.³¹⁵

De Rooms-katholieke kerk werd in 1934 door Stalin geliquideerd en bleef tot in de jaren van de perestrojka in een uiterst benarde positie verkeren. Het feit, dat de Rooms-katholieke kerk een wereldomspannende organisatie was en – overigens niet geheel ten onrechte – door de machthebbers werd gezien als een bron van buitenlandse beïnvloeding, maakte de situatie er niet beter op. Uiteraard hadden niet alleen de Polen hieronder te lijden, maar ook andere katholieke volken, zoals de Litouwers. Toch hadden de laatsten ten minste het voordeel over een eigen republiek te beschikken, waarin zij een duidelijke meerderheid vormden. De Polen, die sterk verspreid leefden over de gehele Sovjet-Unie, konden van een dergelijke situatie niet profiteren. Overal waar zij leefden, waren zij in de minderheid en stonden zij laag op de sociale ladder. Tot 1991 was het in de Sovjet-Unie dan ook uiterst moeilijk Pools te zijn. Wie uitkwam voor zijn nationaliteit en geloof had geen kans op enigerlei carrière, maar kon er wel “flink in de problemen” door komen.³¹⁶ Van de 363 300 Polen, die Oekraïne in 1959 rijk was, waren er in 1989 nog slechts 219 200 over.³¹⁷

In 1991 trad met het einde van de Sovjet-Unie en het begin van Oekraïne als onafhankelijke staat voor de Polen in Oekraïne een nieuw tijdperk in. Zoals in de meeste voormalige sovjetrepublieken was het initiatief voor het streven naar onafhankelijkheid in handen geweest van een volksfront, dat zich binnen de communistische partij CPSU inzette voor grotere soevereiniteit ten opzichte van de unie en uiteindelijk de motor werd achter de onafhankelijkheidsverklaringen. Het Oekraïense volksfront, *Ruch* geheten, had grote plannen voor een emancipatie van minderheden als de Poolse. Aan het oprichtingscongres van Ruch werd deelgenomen door prominente vertegenwoordigers van *Solidarność*. Er werden grootste plannen gelanceerd voor de formele deelname van minderheden aan het politieke leven, die in veel opzichten overeenkomsten vertoonden met soortgelijke plannen van de Central’na Rada ruim zeventig jaar eerder. Zo streefde Ruch naar “nationaal-territoriale administratieve entiteiten” voor

nationale minderheden en had de organisatie zelf een “Raad voor Nationaliteiten”, die werd voorgezeten door de bekende schrijver Dmytro Pavlyčko.³¹⁸ Hoewel Ruch uiteindelijk nooit echt aan de macht is geweest, is een deel van dit gedachtengoed overgenomen door de respectievelijke leiders van Oekraïne – Leonid Kravčuk, Leonid Kučma en Viktor Juščenko. Sinds de omwenteling is de Poolse minderheid weinig meer in de weg gelegd en op enkele incidenten na kan zeker niet worden gezegd, dat zij in enig opzicht gediscrimineerd werd ten opzichte van de Oekraïense meerderheid.

Toch is de Oekraïense politiek sinds het land onafhankelijk is geworden vooral gekenmerkt geweest door stagnatie. Hervormingen verliepen traag, terwijl het leven in Oekraïne voor de meeste mensen steeds moeilijker werd. Dit gold voor iedereen in Oekraïne en de Polen vormden hierop geen uitzondering. Lech Wojciechowski schrijft:

“De mensen zijn vrij, kunnen hardop zeggen wat zij denken, hoeven hun geloof en nationaliteit niet te verbergen, maar zijn gewoon arm. Voor alles onbreekt het geld en de hulp vanuit Polen is te verwaarlozen.”³¹⁹

Geldgebrek en gebrek aan medewerking door de lokale autoriteiten zijn de grootste problemen waarmee de belangrijkste Poolse organisaties in Oekraïne mee te kampen hebben: de Federatie van Poolse Organisaties in Oekraïne (*Federacja Organizacji Polskich na Ukrainie*), gevestigd in L’viv, alsmede de Unie van Polen in Oekraïne (*Związek Polaków na Ukrainie*), gevestigd in Kiëv. Beide zijn paraplu-organisaties met een opzet die te vergelijken is met die van de ZUwP en hebben te kampen met hetzelfde soort problemen, zoals het verkrijgen van boeken voor het leren van de eigen taal, onderwijs en het vinden van geschikte docenten, de financiering van tijdschriften en het vinden van mogelijkheden tot het uitdragen van de eigen cultuur.³²⁰

Zoals al aangegeven leeft het grootste deel van de Poolse minderheid in Oekraïne in de oblast Žytomyr. Het centrum van het Poolse leven in die oblast is haar gelijknamige hoofdstad, waar ruim tienduizend Polen wonen. Er bestaan diverse, specifiek op de Polen gerichte voorzieningen: ruim tien scholen, waar het Pools als facultatief vak wordt gedoceerd, een Pools kleuterschool en een Pools koor. Er zijn diverse Poolse organisaties actief. Desondanks is de band met Polen in dit deel van Oekraïne niet sterk en vooral psychologisch van aard. Slechts een klein deel van de Polen is er de Poolse taal nog machtig.

„Voor veel Polen, vooral diegenen die op het platteland wonen, is Polen iets dat ver weg is: een luchtspiegeling, de verpersoonlijking van het Westen, van cultuur en het hele jaar door worst.”³²¹

De verhoudingen tussen de Poolse organisaties en de regionale autoriteiten zijn gespannen. Zo heeft de grootste Poolse organisatie er ondanks vele verzoeken nog steeds nooit een eigen ruimte toegewezen gekregen. Toch geloof ik niet, dat hierachter een bewuste, tegen de Poolse minderheid gerichte politiek moet worden gezocht. Veel waarschijnlijker betreft het hier één van de gevolgen van de

wijdverbreide incompetentie en desinteresse onder de Oekraïense ambtenarij, een bijverschijnsel van het algehele disfunctioneren van de Oekraïense staat. Dit, op zijn beurt, is een stukje erfgoed van het Sovjet-tijdperk.

Het tweede belangrijke centrum van het Poolse culturele leven in Oekraïne is de stad L'viv. Vroeger stond deze stad te boek als een "door en door Poolse stad", maar tegenwoordig is er weinig Pools meer aan. Het enige wat nog zichtbaar aan het Poolse tijdperk herinnert, is een aantal gebouwen en monumenten, zoals het eenzame standbeeld van Adam Mickiewicz tegenover het operagebouw. De situatie in West-Oekraïne verschilt in zoverre van die in Żytomyr, dat de democratisering er veel verder is doorgevoerd dan in de rest van Oekraïne. De macht in de gemeenteraden en regionale lichamen is er volledig in handen van nationalistisch georiënteerde krachten, in de vroege jaren negentig belichaamd door V'jačeslav Čornovil en Mychajlo Horyn'. Onder hun leiding vond een snelle oekraïnisatie plaats van het maatschappelijk leven in L'viv, waarin voor een Poolse revival natuurlijk weinig plaats was.

De Pools-Oekraïense betrekkingen in L'viv hebben zich na 1991 vooral toegespitst op het Lyčakivs'kyj-kerkhof. In een afzonderlijke sectie van het kerkhof bevindt zich het *Cmentarz Obrońców Lwowa*, in de volksmond *Cmentarz Orląt* (Kerkhof van de Adelaartjes) geheten. Hier liggen bijna 3 000 Polen begraven, die zich tijdens de burgeroorlog van de jaren 1918-1920 hebben ingezet voor de verdediging van de stad. Voor Polen is het een soort heilige plek ("*campo santo*"). Na de bezetting van de stad door het Sovjet-leger ten tijde van de Tweede Wereldoorlog raakte deze begraafplaats in verval en werden grote delen ervan vernietigd. De restauratie ervan was lange tijd een belangrijk struikelblok in de Pools-Oekraïense betrekkingen als geheel. Aan Poolse zijde waren het vooral de LPR en organisaties van uit Oekraïne verdreven Polen, voor wie de restauratie van het kerkhof een *conditio sine qua non* was voor samenwerking met de Oekraïense staat.³²² De lokale autoriteiten weigerden echer hun medewerking te verlenen aan een project dat in hun ogen anti-Oekraïens van karakter was. Hoewel de voorbereidingen voor de restauratie reeds in 1989 van start waren gegaan, zou het – na diverse onderbrekingen – tot 24 juni 2005 duren voordat het gerestaureerde kerkhof in aanwezigheid van de presidenten Kwaśniewski en Juščenko ceremonieel werd geopend.

Al met al is er in Oekraïne van Pools-Oekraïense betrekkingen veel minder sprake geweest dan in Polen, ondanks het feit, dat beide minderheden getalsmatig niet ver uit elkaar liggen. De Polen zijn er over het algemeen veel meer geïntegreerd dan hun Oekraïense counterparts in Polen. De meesten voelen weliswaar een band met het Poolse moederland, maar veel meer dan een zuivere emotionele band is dit niet. Voor hen zijn thema's als Pools onderwijs, Poolse boeken en bibliotheken en dergelijke dan ook stellig niet van hetzelfde belang als soortgelijke faciliteiten voor de Oekraïners in Polen. Er is echter een nog belangrijker verschil: de Oekraïense minderheid in Polen behoort tot de omvangrijkste die het land rijk is, maar van de Poolse minderheid in Oekraïne kan dit allerminst worden gezegd. Voor zover er in Oekraïne sprake is van een nationaliteitenkwestie, wordt deze volledig gedomineerd door de ongeveer 11,4 miljoen Russen – temeer daar de relatie met het buurland Rusland toch al problematisch is. De Poolse minderheid in Oekraïne is dan ook niet een onderwerp, dat hoog op de politieke agenda staat.³²³

5.3. De grenskwestie

De huidige Poolse oostgrens valt in grote lijnen samen met de Curzonlijn, die in 1920 door de Britse minister van buitenlandse zaken, Lord Curzon of Kedleston, was aangedragen als mogelijke grens om een wapenstilstand in de Pools-Russische oorlog te bewerkstelligen. Deze was gebaseerd op de Russisch-Pruisische grens, zoals die in 1797 bestond na de Derde Poolse Deling. De oorspronkelijke versie van de Curzonlijn ("lijn B") kende een deel van Oost-Galicië toe aan Polen, met inbegrip van de stad L'viv. In 1921 werd zij echter door een onbekende Britse ambtenaar gewijzigd, met als resultaat dat de nieuwe Curzonlijn ("lijn A") min of meer samenviel met de huidige Pools-Oekraïense grens. Deze herziene versie speelde een prominente rol bij zowel de verdeling van Polen tussen Duitsland en Rusland in het Molotov-Ribbentroppact in 1939 als bij besprekingen in Jalta in 1945. Uiteindelijk zou een enigszins aangepaste versie van Lijn A in juli 1945 door de westelijke geallieerden worden erkend. De Poolse regering in ballingschap, die steeds had ingezet op een herstel van de vooroorlogse grenzen, werd hiermee volledig gepasseerd.

Dat de Curzonlijn grofweg samenvalt met de etnisch-religieuze scheidslijn tussen Polen aan de ene kant en Wit-Russen en Oekraïners aan de andere kant, berust overigens op toeval en kan niet in verband worden gebracht met de intenties van Lord Curzon. Toch is het een niet onbelangrijk aspect van de Pools-Oekraïense en de Pools-Wit-Russische grens. Als gevolg van deze grens zijn minderheden aan beide kanten van de grens relatief klein in aantal, een effect dat nog eens werd versterkt door de massadeportaties van eind jaren veertig.

Het pijnlijkst aan de nieuwe situatie was voor de Polen wel het verlies van L'viv. Zoals al aangegeven in hoofdstuk 2 was het een stad met een overwegend Poolse bevolking, die echter werd omringd door een overwegend Oekraïens platteland. Bovendien speelde de stad een belangrijke rol binnen het Poolse nationale bewustzijn: zij gold altijd al als een eiland van beschaving in een wild, barbaars land en was tevens één van de hoekstenen geweest van de Tweede Rzeczpospolita. Voor Churchill en Roosevelt was dit nog reden om er in Jalta bij Stalin aan te dringen voor een andere oplossing te kiezen, maar deze was onverbiddelijk. Aldus werd de herziene Curzonlijn geïmplementeerd en kwam er een einde aan de eeuwenlange Poolse heerschappij in Oost-Galicië. Voor het verlies van haar oostelijke gebieden werd Polen gecompenseerd met gebieden, die voorheen deel hadden uitgemaakt van Duitsland, de *ziemie odzyskane*.

Gezien de Poolse preoccupatie met het verleden enerzijds en met Poolse minderheden aan gene zijde van de landsgrenzen anderzijds is het niet verwonderlijk dat veel Polen het verlies van Oost-Galicië, en in het bijzonder L'viv, maar moeilijk hebben kunnen verkroppen. Bij ten minste een aanzienlijk deel van de publieke opinie leeft nog steeds onmiskenbaar de hoop dat dit verlies slechts tijdelijk is. Voorbijgaand aan het feit dat L'viv inmiddels een zuiver Oekraïense stad is geworden, ligt de stad veel Polen nog steeds nader aan het hart dan bijvoorbeeld Wrocław of Szczecin. Dat deze zich thans binnen de grenzen van Oekraïne bevindt, ervaren zij als een groot onrecht, een ongelukkige speling der

geschiedenis. Wanneer echter een Duitser datzelfde gevoel te kennen geeft met betrekking tot de *ziemie odzyskane* is dat iets waarvoor men geen enkel begrip kan opbrengen.

Vergelijkt men de Poolse visie op het verlies van L'viv met de Duitse visie op het verlies van de *ziemie odzyskane*, dan moet vastgesteld worden dat de gemiddelde Duitser er aanzienlijk minder moeite mee heeft dit verlies te aanvaarden dan gemiddelde Pool. Uiteraard opereren in Duitsland organisaties als de *Bund der Heimatvertriebenen*, die openlijk oproepen tot herstel van de vooroorlogse grenzen, maar dergelijk gedachtengoed bij de publieke opinie nauwelijks enige weerklank, met uitzondering van rechts-radicalen partijen als de NPD en de *Deutsche Volksunion*. Ook in Polen zijn dergelijke revisionistische ideeën hoofdzakelijk het domein zijn van extreem-rechts, maar zoals ik al eerder aangaf, is de maatschappelijke acceptatie ervan in Polen niettemin een stuk groter. Men mag aannemen, dat dit samenhangt met de omstandigheden waaronder de huidige grenzen tot stand zijn gekomen. Duitsland had als aanstichter van de hele Tweede Wereldoorlog het verlies tenslotte helemaal aan zichzelf te wijten, terwijl Polen slechts voor de zoveelste maal in de geschiedenis de speelbal was geweest van de grote mogendheden.

Toch verwacht ik niet, dat de huidige Pools-Oekraïense grens ooit een probleem zal vormen. Zij verloopt nagenoeg geheel volgens etnische scheidslijnen – niet alleen die van de laatste zestig jaar, maar feitelijk ook volgens het patroon dat al onder Oostenrijkse heerschappij en eerder bestond. Het Poolse element aan Oekraïense kant is evenzeer te verwaarlozen als het Oekraïense element aan de Poolse. De minderheden zijn aan beide zijden eenvoudigweg te klein om werkelijk nog een bedreiging te vormen. Bovendien zijn ook de *ziemie odzyskane* een factor van niet te onderschatten belang: wie in Polen pleit voor een terugkeer naar de vooroorlogse grenzen geeft daarmee immers ook de Duitsers impliciet het morele recht hun eigen verloren gegane gebieden weer op te eisen, een perspectief dat uiteraard maar weinig Polen aanspreekt. Men zou daarom mogen verwachten, dat met het terugveroveren van de westelijke gebieden goeddeels een einde is gekomen aan de traditionale Poolse *Drang nach Osten*.

Hoewel het Poolse taboe op extreem-rechts gedachtengoed veel kleiner is dan in het westen, is de daadwerkelijke maatschappelijke steun ervoor ook in Polen te verwaarlozen.

Van Oekraïense kant zijn vergelijkbare vormen van irredentisme al evenmin te verwachten. Immers, de huidige grenzen van de Oekraïense staat vallen grotendeels samen met hetgeen vroege nationalistenvoor ogen hadden. Zij omvat niet alleen de landen die voor de Tweede Wereldoorlog als “Oekraïne” te boek stonden, maar ook vrijwel geheel Oost-Galicië, Noord-Bukovyna, Transkarpatië, en niet te vergeten de Krim. In feite zijn thans alleen de *Łemkowszczyzna*, het tegenwoordig grotendeels ontvolkte traditionele woongebied van de Lemko's, en het gebied rond Chelm, waar de Oekraïeners nooit de meerderheid hebben gevormd, nog deel van Polen. In beide gevallen betreft het echter slechts kleine gebieden, die geen van beide ooit deel hebben uitgemaakt van een Oekraïense staat en waarop geen Oekraïener moreel aanspraak op zou kunnen maken. Het is op zijn minst paradoxaal te noemen, dat – zoals Roman Dmowski zijn droom van een Poolse natiestaatsluitendelijk verwezenlijkt zag door zijn grootste politieke vijand, Stalin – hetzelfde in wezen ook geldt voor diezelfde Oekraïense nationalistenvoor.

5.4. Samenwerking vanaf 1989

In de jaren voorafgaande aan de Val van de Muur is er van betrekkingen tussen de Poolse Volksrepubliek en de Oekraïense Socialistische Sovjetrepubliek nauwelijks sprake geweest. Beide landen waren zowel politiek als economisch volledig ondergeschikt aan Moskou. Voor zover er sprake was van enigerlei samenwerking, was deze nagenoeg altijd ingebed in het bredere kader van samenwerking met de Sovjet-Unie als geheel.³²⁴ Vooral waar het de Oekraïense minderheid in Polen betrof, deed het Poolse regime er alles aan om contact met de Oekraïense SSR te voorkomen.³²⁵ Tot 1956 bestond deze minderheid formeel niet, daarna slechts mondjesmaat.

Vanaf 1989 kwam in deze situatie verandering. Het communisme was als allesoverheersende ideologie inmiddels weggefallen en beide landen deden op hun eigen manier hun uiterste best om onder de schaduw van Moskou uit te komen. Vanaf het begin heeft Polen Oekraïne consequent gesteund in haar streven naar het heroveren en later het versterken van haar onafhankelijkheid. Reeds in 1989, kort na de gedeeltelijke machtsovername door *Solidarność*, legde de toenmalige minister van buitenlandse zaken Krzysztof Skubiszewski de basis voor politieke betrekkingen met zowel de Sovjet-Unie als ook haar afzonderlijke republieken, Rusland inbegrepen. Hij maakte daarbij gebruik van het feit, dat deze republieken volgens de grondwet van de USSR staten waren. In oktober 1990 ondertekende Skubiszewski tijdens een officieel bezoek aan Kiëv een gezamenlijke “Verklaring met betrekking tot de principes en hoofdlijnen van de ontwikkeling der Pools-Oekraïense betrekkingen”. Daarin werd onder meer besloten tot het oprichten van Poolse en Oekraïense culturele instituten in Warschau en Kiëv. Hoewel deze instituten er uiteindelijk nooit zijn gekomen, was met dit document wel de basis gelegd voor de hartelijke betrekkingen tussen beide staten in de jaren negentig. Ook de veroordeling door de Poolse senaat van *Akcja “Wisła”* op 3 september 1990 droeg hieraan bij. Nadat de Oekraïense bevolking zich in een referendum op 1 december 1991 massaal voor onafhankelijkheid had uitgesproken, was Polen het eerste land dat de nieuwe staat erkende. Een maand later knoopten beide landen diplomatieke betrekkingen aan.

Zoals reeds eerder in dit hoofdstuk is opgemerkt, werd in die tijd druk gespeculeerd over een overkoepelende veiligheidsstructuur in de regio. Toch bleef in Polen, met name voor de meer liberaal- en Europees-gezinde krachten, samenwerking met het westen de eerste prioriteit houden. Het uiteindelijke doel daarbij was van stonde af aan een lidmaatschap van de NAVO en de Europese Unie, al geloofden aanvankelijk zelfs in het liberale kamp weinigen dat dat streven op korte termijn haalbaar was. In de tussentijd werd dan ook vooral hoop geput uit het lidmaatschap van de CVSE (in 1994 omgedoopt tot OVSE), waarvan Polen sinds 1973 lid was, en de Raad van Europa, waartoe Polen toetrad in november 1991. Oekraïne zou volgen in 1992 resp. 1995. Ook oriënteerden beide landen zich korte tijd op de Europese Vrijhandels Associatie (EFTA), al zou het nooit tot een lidmaatschap komen. Wel werd in 1992 een equivalent voor de EFTA opgericht, de CEFTA, waartoe aanvankelijk alleen Polen, Tsjechoslowakije (later: Tsjechië en Slowakije) en Hongarije behoorden, maar later ook Slovenië, Roemenië, Bulgarije, Kroatië en Macedonië zouden toetreden. Uiteindelijk zou Polen in 1999 volwaardig lid worden van de NAVO en in 2004 van de EU.

In Oekraïne lag de situatie minder eenvoudig. Waar een lidmaatschap van organisaties als de EU en de NAVO voor Polen uiteindelijk op relatief korte termijn haalbaar is gebleken, gold voor Oekraïne het tegenovergestelde. Gedeeltelijk hing dat samen met het trage tempo, waarin zich in Oekraïne democratische hervormingen voltrokken, maar de voornaamste reden moet toch worden gezocht in het feit, dat Oekraïne zich nog steeds in hoge mate binnen de invloedssfeer van Moskou bevond. Toch deed Oekraïne tijdens de eerste jaren van haar onafhankelijkheid veel moeite om zich aan die invloedssfeer te onttrekken. Weliswaar was Oekraïne op 8 december 1991 medeoprichter van het Gemenebest van Onafhankelijke Staten, maar het was toch vooral de Oekraïense president Kravčuk die ervoor zorgde dat het GOS geen opvolger van de Sovjet-Unie werd. Ruim een jaar later stak dezelfde Kravčuk er een stokje voor, dat de banden tussen de lidstaten op het gebied van politiek, economie en defensie zouden worden aangehaald. Het is dan ook niet verwonderlijk, dat Kravčuk de geschiedenis inging als “de man die de Sovjet-Unie begroef”.³²⁶ Na de verkiezing van de meer Russisch-gezinde Leonid Kučma tot president veranderde het beleid in zoverre, dat Oekraïne het GOS niet meer als louter een vorm van “beschaafde echtscheiding” zag, maar ook voorzichtig deelnemer werd.³²⁷ Toch bleef Oekraïne, mede om tegenwicht te bieden aan de hoge mate van economische afhankelijkheid van Rusland, zich ook onder Kučma in politiek en militair opzicht op het westen oriënteren. In 1997 was Oekraïne medeoprichter van een nieuwe internationale organisatie, GUAM, een regionale organisatie van vier GOS-landen die zich ten doel stelde een al te grote inmenging van Rusland tegen te gaan. Naast Oekraïne bestond zij uit Georgië, Azerbaidzjan en Moldavië; van 1999 tot 2005 was ook Oezbekistan lid. In 2005 stond Oekraïne samen met Georgië aan de wieg van een andere internationale organisatie, de Gemeenschap van Democratische Keuze, waartoe naast de vier GUAM-landen ook een aantal landen in Midden-Europa behoren. Het doel van deze organisatie is nog allerm minst uitgekristalliseerd, maar lijkt zich vooral te concentreren op de vorming van een democratische as binnen het voormalige Sovjetblok. Polen is geen lid is van de organisatie, maar nam wel aan de oprichtingsconferentie deel.

Het openlijke streven van Polen naar NAVO-lidmaatschap zorgde voor een verkillung in de relaties met Rusland en werd aanvankelijk ook in Oekraïne met argusogen gevolgd. Men vreesde vooral, dat Oekraïne na een uitbreiding van de NAVO ten prooi zou vallen aan een enorme druk van Russische zijde, vooral in het geval er atoomwapens zouden worden geplaatst in de nieuwe lidstaten. Toch heeft Kiëv er – in tegenstelling tot Moskou – nooit expliciet tegen geprotesteerd. Uiteindelijk gelukte het Oekraïne in 1997 bovendien een afzonderlijke charter met de NAVO te sluiten, naar analogie van de Charter NAVO-Rusland. Het idee voor dergelijke charters was overigens afkomstig van de Poolse president Aleksander Kwaśniewski.³²⁸ In 2002 werd dit charter gevolgd door een “Actieplan NAVO-Oekraïne”.³²⁹

Voor Polen was het een zaak van levensbelang, dat Oekraïne vasthield aan haar op het westen gerichte koers. In april 2000 waarschuwde de Poolse geheime dienst UOP dat anders een directe bedreiging van de Poolse nationale veiligheid zou optreden, in welk geval de NAVO gedwongen zou zijn nucleaire wapens op Pools grondgebied te plaatsen.³³⁰ Vanaf het begin heeft Polen Oekraïne dan ook gesteund in

haar streven deel uit te maken van de Europese structuren; meer dan enig ander land heeft Polen zich hiervoor ingespannen, zodat Polen in veel opzichten Oekraïnes vooruitgeschoven pion in het westen werd. Een belangrijke stap voor beide landen op weg naar het NAVO-lidmaatschap was het in 1994 opgezette *Partnership for Peace*-programma. Officieel is dit een zeer los verband van staten, die langs deze weg hun eigen bilaterale relatie met de NAVO vorm kunnen geven; onofficieel staat het te boek als “wachtkamer voor de NAVO”. Het omvat alle landen van Europa die geen lid zijn van de NAVO, inclusief alle voormalige Sovjetrepublieken. Oekraïne ontpopte zich spoedig als het meest actieve land binnen dit programma. Het zou ook een positieve rol spelen binnen de Pools-Oekraïense betrekkingen. Zo kwam het vanaf 1996 tot diverse gezamenlijke projecten, waarvan operatie “Cossack Steppe 97”, een gecombineerde Pools-Oekraïens-Britse oefening die in juni 1997 plaatsvond in Oekraïne, de bekendste is.³³¹ In 1998 kwam een gezamenlijk Pools-Oekraïens bataljon tot stand, POLUKRBAT, dat in 2000 als onderdeel van een VN-vredesmacht naar Kosovo werd gestuurd.³³²

Toch is de vormgeving van de Pools-Oekraïense betrekkingen sinds de omwenteling vooral een bilaterale aangelegenheid geweest, waarbij het gezamenlijk deel uitmaken van internationale lichamen niet meer dan een bescheiden rol speelde. Aanvankelijk hadden de meeste stappen, die gericht waren op de vormgeving van de bilaterale betrekkingen, vooral symbolische waarde. Dat geldt bijvoorbeeld voor het op 18 mei 1992 ondertekende “Traktaat met betrekking tot goede nabuurschap, vriendschappelijke betrekkingen en samenwerking tussen Polen en Oekraïne”, het eerste verdrag van dat type dat Oekraïne als onafhankelijke staat sloot. Het opstellen ervan duurde slechts vier maanden, terwijl vergelijkbare onderhandelingen met Roemenië maar liefst zes jaar duurden. Het maakte deel uit van een langere reeks bilaterale verdragen en overeenkomsten, wederzijdse bezoeken en gezamenlijke verklaringen.

Van groot psychologisch belang is de afkeuring door de Poolse Senaat van *Akcja “Wisła”* in 1990:

*“De Senaat van de Poolse Rzeczpospolita veroordeelt Akcja ‘Wisła’, waarin het – voor totalitaire systemen kenmerkende – principe van collectieve verantwoordelijkheid werd gehanteerd. De Senaat (...) zal ernaar streven, dat het als gevolg van die actie ontstane onrecht – voor zover mogelijk – wordt rechtgezet.”*³³³

Men hoopte dat de Opperste *Rada* van Oekraïne, toen nog niet onhankelijk maar sinds 16 juli van dat jaar wel soeverein, in antwoord hierop met een vergelijkbare verklaring zou komen, waarin het massale slachting van Polen door de UPA in Volhynië werd afgekeurd. Tot grote teleurstelling van de Poolse zijde kwam zij echter met de volgende tekst:

*“De erkenning door de Senaat, dat Akcja “Wisła” onwettig was, beschouwt de Opperste Raad van de OeSSR als een serieuze stap in de richting van het herstel van het onrecht dat de Oekraïners in Polen is aangedaan. Wij zijn ons ervan bewust, dat door bepaalde wederzijdse misverstanden ook de Polen destijds vele tragedieën hebben meegemaakt. Ook wij veroordelen de wrede misdaden van het Stalin-regime jegens de Polen.”*³³⁴

Hiermee was het hek natuurlijk van de dam. Oekraïne, zo argumenteerde men in Polen, kon tenslotte nauwelijks medeverantwoordelijk worden gehouden voor de misdaden van Stalin. De Oekraïense weigering afstand te nemen van de verrichtingen van de OUN en de UPA schoot veel Polen in het verkeerde keelgat. Dat werd er niet beter op, toen in de jaren daarop de macht op regionaal en lokaal niveau in West-Oekraïne vrijwel volledig in handen was van nationalistische oud-dissidenten. Beide organisaties en hun leiders werden er niet alleen gerehabiliteerd, maar zelfs als helden vereerd.

Een belangrijke stap in de goede richting werd gezet tijdens een bezoek van de Poolse president Kwaśniewski aan Kiëv op 20-23 mei 1997, waarbij een “Gezamenlijke Verklaring van de Presidenten van de Republiek Polen en Oekraïne [...]” werd ondertekend. Daarin werd onder meer gesteld:

“Wij betuigen eer aan de onschuldige Polen en Oekraïners die zijn vermoord, gevallen of onder dwang gedeporteerd. Wij veroordelen de aanrichters van hun lijden. (...) Laten wij aan de vooravond van de 21ste eeuw het verleden gedenken, maar laten wij aan de toekomst denken!”

De voorbereidingen van dit document duurden dermate lang, dat de definitieve tekst pas enkele uren voor de ondertekening gereed was. Daaruit blijkt wel hoe groot de politieke en psychologische barrières aan beide kanten waren, al bestaat de indruk dat deze in Kiëv groter waren dan in Warschau. Hoewel deze gezamenlijke verklaring in beide landen tamelijk koel werd ontvangen, was zij toch van grote betekenis geweest, vooral voor de onderhandelingen over uitbreiding van de NAVO. Tegenstanders van die uitbreiding in het Westen schermde dikwijls met het argument van een sluimerend Pools-Oekraïens conflict, dat een bedreiging zou kunnen vormen voor de NAVO, maar werden mede door dit document gelogenstraft.

Kort na de ondertekening kwam het in L'viv echter tot een pijnlijk incident. Tijdens een demonstratie van enkele duizenden Oekraïense nationalistenvan, die de proclamatie van een onafhankelijke Oekraïne in juni 1941 herdachten, werden enkele vlaggen, waaronder de Poolse, verbrand. Het Poolse ministerie van buitenlandse zaken liet hierop een nota uitgaan en premier Włodzimierz Cimoszewicz veroordeelde de actie publiekelijk. Wel maakten Poolse politici alleszins duidelijk, dat zij niet de Oekraïense autoriteiten verantwoordelijk hielden voor de gebeurtenis. Ook het Oekraïense ministerie van buitenlandse zaken veroordeelde de actie en de schuldigen werden vervolgd door de Oekraïense justitie. Ondanks dergelijke schermutselingen kan dan ook gezegd worden dat de betrekkingen tussen Polen en Oekraïne eigenlijk steeds goed zijn gebleven. Zo werd het jaar 2004 in Oekraïne uitgeroepen tot “Polenjaar”. Van groot psychologisch belang is ook de veroordeling door de Poolse president Kwaśniewski geweest van *Akcja “Wisła”* in 2002.

De Oranje Revolutie in Oekraïne van november en december 2004 had een beslissende invloed op de betrekkingen tussen de twee landen. De Poolse betrokkenheid bij deze gebeurtenissen was groot. Vanaf het eerste begin van de revolutie vonden in Polen allerhande demonstraties, marsen, protesten en benefietconcerten plaats om de demonstranten in Oekraïne te ondersteunen. Niet alleen de Polen leefden

intensief mee met de gebeurtenissen, waarin zij iets van het eigen recente verleden meenden te herkennen, ook de Poolse politiek liet zich niet onbetuigd. Op 25 november hield de Poolse ex-president en nobelprijswinnaar Lech Wałęsa op verzoek van oppositieleider Juščenko in Kiëv voor de demonstranten een speech, waarin hij zijn ondubbelzinnige steun uitsprak voor de revolutie. Hij werd met een grote ovatie begroet. Poolse parlementariërs reisden af en aan. Een bijzondere rol speelde bovendien de toenmalige president Aleksander Kwaśniewski, die samen met zijn Litouwse collega Valdas Adamkus door Kučma naar Kiëv was gehaald om te bemiddelen en naar Pools voorbeeld een Ronde Tafel opzette om een compromis te bewerkstelligen, maar intussen ondubbelzinnig partij koos voor het democratische kamp onder leiding van Juščenko en stellig een belangrijke rol heeft gespeeld in diens uiteindelijke overwinning in de derde ronde van de presidentsverkiezingen.

De machtsovername door Juščenko gaf een nieuwe impuls aan de Pools-Oekraïense betrekkingen, die sindsdien allerhartelijks zijn gebleven. Ik zal mij niet uitputten in een opsomming van de vele gebeurtenissen die hiervan getuigen. Een eenvoudig voorbeeld is de in 2005 door Polen en Oekraïne gezamenlijk ingediende kandidatuur voor organisatie van het Europees Kampioenschap Voetbal (UEFA EURO 2012).³³⁵ Vermeldenswaard is bovendien het feit, al eerder genoemd in hoofdstuk 4, dat het beeld dat de Polen van de Oekraïners hebben sinds de Oranje Revolutie aanzienlijk is verbeterd.

Interessant is trouwens, dat de Poolse houding in de Oranje Revolutie ook nog een ander effect heeft gehad in de vorm van sterk verslechterende betrekkingen met Rusland. Dit resulteerde onder meer in een Russische boycot op Pools vlees en andere producten, in allerhande problemen rondom de levering van Russisch gas en Russische olie aan Polen, alsmede in een Russische blokkade van het Wisłahaf, waardoor de haven van onder meer Elbląg werd veroordeeld tot volledige inactiviteit. Dankzij de Oranje Revolutie is het Poolse dilemma van een keus voor hetzij Rusland hetzij Oekraïne definitief in het voordeel van Oekraïne beslecht – met alle diplomatieke gevolgen van dien.

Toch kan daarmee nog niet gezegd worden, dat de relatie tussen Polen en Oekraïne probleemloos is. Een wezenlijk probleem ligt besloten in de groeiende afstand in politiek en economisch opzicht tussen Polen en Oekraïne. Van Polen kan – niettegenstaande de vele politieke absurditeiten waar het land patent op lijkt te hebben – worden gezegd dat het over een redelijk functionerende parlementaire democratie beschikt en zich bovendien consequent en succesvol tot een goed draaiende markteconomie heeft ontwikkeld. In Oekraïne is de situatie van een geheel andere orde en blijven hervormingen in dezelfde richting grotendeels beperkt tot verklaringen van machthebbers. Oekraïne kan in het gunstigste geval worden gekenschetst als een mankerende democratie, om niet te zeggen een pseudodemocratie. De Oranje Revolutie heeft daaraan wel iets verbeterd, maar de weg die Oekraïne moet gaan is nog steeds lang. Hetzelfde geldt ook voor de economie, die veel weg heeft van een pseudo-markteconomie. Deze heeft een sterk antisociaal karakter en wordt gedomineerd door corruptie, die inmiddels op alle niveaus een algemeen aanvaard middel tot zakendoen is geworden. Een belangrijke rol blijft weggelegd voor de omvangrijke en betrekkelijk stabiele klasse van zakenlieden, die zich direct heeft ontwikkeld uit de oude communistische nomenklatoera (de zogenaamde “oligarchen” of “nieuwe Oekraïners”). Deze groep houdt er eigen stan-

daarden op na en is dermate invloedrijk, dat zij in staat is zelfs de meest voorzichtigste markthervormingen van president en regering te blokkeren of ten minste te traineren.

Naast de grote problemen waarmee de jonge Oekraïense democratie zich geconfronteerd ziet en de aanhoudende invloed van Rusland, blijft de grote interne verdeeldheid van Oekraïne het land parten spelen. Dit werd pijnlijk zichtbaar ten tijde van de presidentsverkiezingen in 2004, die uitmondde in de Oranje Revolutie. In de derde ronde van die verkiezingen won oppositieleider Viktor Juščenko overtuigend in alle oblasten van West-, Midden- en Noord-Oekraïne (in de oblast Ternopil behaalde hij niet minder dan 96,03 % van de stemmen), terwijl zijn tegenstrever, de zittende premier Viktor Janukovyč, al even overtuigend won in de oostelijke en zuidelijke oblasten (in de oblast Donec'k 93,54 %). Wie de verkiezingen ook had gewonnen, niemand zou ooit in staat zijn geweest zich “president van alle Oekraïners” te noemen. Het land is tot op het bot verdeeld. In dat licht moet ook de Oranje Revolutie worden gezien, die direct voortvloeide uit de met behulp van een omvangrijke verkiezingsfraude door Janukovyč gewonnen tweede ronde van de verkiezingen. De revolutie werd allerminst door alle Oekraïners gedragen. Het was dan ook niet louter een opstand van het volk tegen de ondemocratische verkiezingen die het machtsblok rondom president Kučma in het zadel moesten houden, maar bovenal een opstand van de westerse oriëntatie tegen de meer pro-Russische. Dat Juščenko uiteindelijk het pleit won, veranderde in wezen weinig aan deze situatie. Feit blijft, dat zowel vóór als na de revolutie ongeveer de helft van de Oekraïense bevolking zich beter thuisvoelt in de Russische invloedssfeer dan bij het westen.

Ten slotte blijft ook vandaag de dag het verleden als een zwarte wolk boven de Pools-Oekraïense betrekkingen hangen. Daarbij gaat het niet alleen om het verleden zelf, maar in misschien nog wel hogere mate om de manier, waarop er in beide landen mee wordt omgegaan. De belangrijkste issues blijven *Akcja “Wisła”* aan Poolse zijde en de massamoord door de UPA op Poolse burgers in Volhynië aan Oekraïense. Met name de laatste kan de Poolse gemoederen nog steeds hoog doen oplaaien, zoals al gemeld in hoofdstuk 4. Ondanks vele wetenschappelijke conferenties die in de loop der jaren over deze en aanverwante onderwerpen zijn belegd, is op dit gebied nog weinig vooruitgang geboekt. De socioloog Andrij Starodub van het Oekraïense Centrum voor Vrede, Conversie en Buitenlandse Politiek wijt dit aan het bestaan van twee “*mutually exclusive ‘truths’ (Polish and Ukrainian) about the events that took place in Volyn territory during World War II.*” Hieraan voegt hij toe: “*It is impossible to achieve unanimity, and one shouldn’t search for insincere compromises in opinions about the events of 1940s.*”³³⁶ Dit is echter gemakkelijker gezegd dan gedaan. Juist in een relatief jonge natie als de Oekraïense bestaat sterk de neiging vroegere strijders voor onafhankelijkheid een heldenstatus te verlenen. Dat diezelfde vrijheidsstrijders van alles op hun kerfstok hebben, wordt daarbij vaak met de mantel der liefde bedekt. Dit is te vergelijken met de populariteit van het Ustaša-regime in Kroatië en het SNS-regime in Slowakije, die zeker niet mag worden verward met een soort herlevend neofascisme. Vooral in West-Oekraïne – precies dat deel van Oekraïne dat het meest geneigd is zich op het westen en dus ook op Polen te oriënteren – is iets vergelijkbaars aan de hand en genieten de OUN, de UPA en leiders als Stepan Bandera, Roman Šuchevyč en Jaroslav Stec’ko een dergelijke heldenstatus. In Polen ziet men deze organisaties en

personen daarentegen niet geheel ten onrechte vooral als de aanstichters van een tegen de Polen gerichte volkenmoord. De publiekelijke rehabilitatie ervan is velen in Polen, vooral ter rechterzijde van het politieke spectrum, een doorn in het oog.

CONCLUSIE

Het is uiteraard even onmogelijk als zinloos de toekomst te voorspellen. In een werk, dat ernaar streeft de materie op een wetenschappelijk verantwoorde manier te benaderen, zou het geen serieuze onderneming mij hieraan te bezondigen. Niettemin ontkom ik er niet aan het oorspronkelijke thema van deze scriptie in de herinnering op te roepen: in hoeverre kan de aanwezigheid van een Oekraïense minderheid in Polen de wederzijdse betrekkingen tussen de Poolse en de Oekraïense staat nadelig beïnvloeden? Deze kwestie valt uiteen in een aantal aspecten, die ik zorgvuldig heb trachten te analyseren om tot een verantwoorde conclusie te kunnen komen.

Minderheden zijn natuurlijk niet het enige element, dat de betrekkingen tussen twee staten negatief kunnen beïnvloeden. Culturele verschillen, wederzijds onbegrip, ideologische verschillen tussen regeringen, economische belangen en niet te vergeten manipulatie door derden zijn zaken, die evenzeer een rol kunnen spelen. Hetzelfde geldt in nog hogere mate voor een vijandschap die historisch is gegroeid. Vooral dat laatste aspect is in hoge mate van toepassing op de Pools-Oekraïense situatie.

Het aspect “manipulatie door derden” laat ik buiten beschouwing. Niemand kan immers voorspellen wat voor gevolgen een eventuele machtswisseling in Rusland kan hebben. Mocht het onverhoopt ooit tot een gewapend conflict komen tussen Rusland en het westen, dan hangt het van een heleboel factoren af wat de positie van Polen en Oekraïne daarbinnen zal zijn. Aangezien een dergelijk conflict zich primair zou afspelen tussen machtsblokken en niet tussen individuele staten, en aangezien de minderhedenkwestie er hooguit een ondergeschikte rol in zou spelen, laat ik deze problematiek buiten beschouwing. Hetzelfde geldt voor conflicten met een economische achtergrond. Andere elementen spelen echter wel degelijk een rol binnen de context van deze scriptie, hetzij omdat de Oekraïense minderheid in Polen er direct mee verbonden is, hetzij omdat zij er een diepgaande weerslag op zouden hebben.

Laten wij eerst eens nagaan in hoe veilig en stabiel de huidige Pools-Oekraïense grens is. Anders gezegd, in hoeverre bestaat de kans dat één van beide partijen zich ooit zal laten verleiden tot irredentisme? Die problematiek heeft twee aspecten. Het eerste is historisch van aard. Het komt voort uit frustraties over verloren gegaan grondgebied, woede over de manier waarop dat is geschied, en de vurige wens om de oude situatie koste wat het kost te herstellen. Het tweede hangt samen met de aanwezigheid van minderheden.

Van Oekraïense kant valt een eventuele roep om grenscorrecties niet te verwachten. De grens, die kort na de Tweede Wereldoorlog tot stand is gekomen, is in veel opzichten precies datgene, wat vroege Oekraïense nationalistenvoor ogen hadden gehad. Een klein deel van Oost-Galicië (inclusief Przemyśl) bevindt zich weliswaar aan de Poolse kant van de grens, maar daar staat tegenover, dat de Oekraïeners L'viv hebben. Zij hebben dus weinig reden tot ontevredenheid. Andere regio's, zoals de Chełmszczyzna en de Łemkowszczyzna, stonden weliswaar ook op het verlanglijstje van diezelfde nationalistenvoor

hebben geen enkele historische band met Oekraïne en de Oekraïners zijn er nooit echt in de meerderheid geweest.

Groter is de ontevredenheid aan Poolse kant. Veel Polen hebben het verlies van Oost-Galicië, en wel in het bijzonder dat van L'viv, maar moeilijk kunnen verkroppen. De stad speelt nog steeds een bijzondere rol in het nationale bewustzijn van de Polen. De gedachte, dat deze stad tegenwoordig volledig Oekraïens is en bovendien ook nog in deplorabele toestand verkeert, vervult velen met afschuw. Niettemin zijn de meeste Polen zo langzamerhand wel gewend geraakt aan de huidige grenzen. Bovendien zou een hernieuwde Poolse claim op Oost-Galicië Duitsland impliciet het morele recht geven de *ziemie odzyskane* weer op te eisen. Tegenwoordig weerklinkt de roep om een herstel van de vooroorlogse grenzen dan ook nog slechts onder de meest reactionaire elementen in de Poolse samenleving. Al rust er op dergelijke ideeën geen werkelijk taboe, de maatschappelijke steun ervoor is minimaal.

Ook de kans, dat de aanwezigheid van een Poolse of Oekraïense minderheid ooit door één van beide landen zal worden aangegrepen om territoriale claims op grondgebied van de ander naar voren te brengen, acht ik minimaal. De Oekraïense minderheid in Polen leeft zeer verspreid over het land, en werkelijke enclaves komen op een enkel dorp na niet voor. Voor zover er al sprake is van hogere concentraties Oekraïners, bevinden die zich doorgaans ver van de Oekraïense grens. Hetzelfde kan ook worden gezegd van de Poolse minderheid in Oekraïne. Met andere woorden: in de directe omgeving van de Pools-Oekraïense grens bevinden zich aan geen van beide kanten minderheden die een dergelijke claim zouden kunnen rechtvaardigen. Ook onder de minderheden in kwestie zelf leeft niet het verlangen de grenzen zodanig te corrigeren, dat zij zouden ophouden minderheden te zijn.

Toch is aan de aanwezigheid van diezelfde minderheden – hoe klein ook in getal – wel degelijk een risico verbonden. Dat hangt niet zozeer samen met de minderheden zelf, maar des te meer met de manier waarop beide overheden met hen om verkiezen te gaan. Beide culturen voelen een sterke verbondenheid met landgenoten in den vreemde. Dat geldt zowel voor de houding van de Poolse staat jegens de *Polonia* in het buitenland als voor de houding van de Oekraïense staat jegens de Oekraïense diaspora. Die verbondenheid is veel sterker dan bijvoorbeeld de verbondenheid die de gemiddelde Nederlander voelt met zijn geëmigreerde landgenoten. Onder rechtse politici bestaat, vooral aan Poolse kant, de neiging de behandeling van een minderheid te koppelen aan de manier waarop de Poolse minderheid wordt behandeld in het moederland van die minderheid. Hiermee worden gehele bevolkingsgroepen feitelijk gereduceerd tot gijzelaars en het is onnodig duidelijk te maken tot wat voor spanningen dat kan leiden.

Een ander element dat nog steeds een rol speelt is de historische gegroeide vijandschap tussen Polen en Oekraïners. Deze heeft haar wortels in een grijs verleden, toen op Oekraïens grondgebied de Polen de rol van onderdrukkers en de Oekraïners die van onderdrukten speelden. Vandaag de dag speelt dit klassenverschil natuurlijk geen enkele rol meer, maar het werkt wel nog steeds sterk door in het beeld, dat beide volken van elkaar hebben. Met de opkomst van nationalisme en nationaal bewustzijn in de 19de

eeuw breidde het conflict zich bovendien uit naar alle lagen van beide bevolkingen en kreeg het een uitgesproken politiek karakter. Aldus werd het neerkijken op de Oekraïners een integraal deel van het Poolse natiebewustzijn, terwijl aan Oekraïense kant hetzelfde kan worden gezegd van het haten van de Polen. Deze wederzijdse haat leidde tot vele bloedige confrontaties, die hun hoogtepunt bereikten tijdens de Tweede Wereldoorlog, toen beide kanten zich schuldig maakten aan etnische zuiveringen. Omdat tijdens de jaren van het communisme Oekraïne feitelijk van de kaart was verdwenen en een maatschappelijke discussie over de Pools-Oekraïense betrekkingen onmogelijk was, bleven deze sentimenten onderhuids voortwoekeren. Pas na de val van het communisme werd een dialoog mogelijk, en die mogelijkheid werd door beide kanten gretig aangegrepen. Dankzij deze hernieuwde dialoog is het tot de meesten inmiddels doorgedrongen, dat het aloude Pools-Oekraïense conflict een *folie à deux* is, die geen van beide partijen zich redelijkerwijze kan veroorloven.

De val van het communisme bracht nog een andere verandering teweeg. Voor het eerst in de geschiedenis staan Polen en Oekraïne naast elkaar als gelijkwaardige staten, die bovendien bijzonder veel met elkaar gemeen hebben: beide staten zijn in vergelijkbare mate geïndustrialiseerd en geïurbaniseerd en hebben beide te kampen met het erfgoed van het communistische verleden. Beide staten zijn zich bovendien bewust van de noodzaak de eigen plek op de wereldkaart te definiëren. Zowel voor Polen als Oekraïne bestonden daarbij drie opties: een oriëntatie op Rusland, een oriëntatie op het westen en een eigen, derde, Midden-Europese weg. Hoewel niet gezegd kan worden dat Oekraïne even ondubbelzinnig voor een westerse oriëntatie heeft gekozen als Polen, is het duidelijk dat de twee grootste staten in de regio tussen Duitsland en Rusland door al deze factoren een bijzondere band met elkaar hebben gekregen. Vanaf het begin heeft Polen zich er dan ook voor ingezet Oekraïne uit Russische handen te houden en een eigen plaats te geven in de internationale politiek. De uitspraak, dat Polen Oekraïnes vooruitgeschoven pion naar het westen werd, is alleszins gerechtvaardigd. Deze politiek wordt gedragen door nagenoeg de gehele Poolse politiek. Zelfs de meest rabiate nationalistes zijn inmiddels wel gaan beseffen dat goede betrekkingen met een onafhankelijke Oekraïne volledig stroken met de Poolse belangen – niet alleen omdat Rusland duidelijk heeft bewezen een onbetrouwbare en in veel opzichten gefrustreerde partner te kunnen zijn, maar ook omdat het Polen zelf veel gezag en invloed in de regio oplevert.

Deze en andere positieve ervaringen uit het recente verleden hebben ervoor gezorgd, dat het beeld dat de Polen van Oekraïners hebben de laatste jaren is gewijzigd. De generatie, die de bloedige gebeurtenissen van de jaren veertig heeft meegemaakt of uit de eerste hand heeft vernomen, is langzaam aan het uitsterven. Onder jongere generaties waren de Oekraïners aanvankelijk slechts weinig bekend, maar onder hen leeft vooral de neiging hen als lotgenoten te zien. De Oranje Revolutie in 2004, die in Polen van zeer nabij en met veel warme belangstelling en mededogen werd gevolgd, droeg hier in belangrijke mate aan bij. Onvermijdelijk heeft een veranderende visie op de Oekraïense staat ook gevolgen voor de visie op de Oekraïense minderheid. De meeste Polen zien er heden ten dage eenvoudigweg het nut niet van in van deze minderheid nog langer een probleem te maken.

Zonder mij te willen bezondigen aan enigerlei toekomstvoorspellingen, durf ik het op basis van al het bovenstaande best aan deze scriptie af te sluiten met een *educated guess*. Hoewel de geschiedenis afdoende heeft bewezen dat zelfs de meest onverwachte scenario's plotseling bewaarheid kunnen worden, acht ik het zo goed als uitgesloten dat het in de nabije toekomst ooit tot een serieus Pools-Oekraïens conflict zal komen. Mocht dat al het geval zijn, dan zal de minderhedenkwestie daar zeker niet de aanleiding van zijn.

AFKORTINGEN

AK	<i>Armia Krajowa</i> – Landelijk Leger
AWS	<i>Akcja Wyborecza “Solidarności”</i> – Electorale Actie “Solidariteit”
BAS	Belaruskaje Ab’jadnan’je Studentaŭ – Wit-Russische Unie van Studenten
BBWR	<i>Bezpartyjny Blok Wspólpracy z Rządem</i> – Partijloos Blok voor Samenwerking met de Regering, <i>Sanacja</i>
BZD-BDA	<i>Białoruski Związek Demokratyczny</i> – Wit-Russische Democratische Unie
DVU	Deutsche Volkunion
EFTA	<i>European Free Trade Association</i> – Europese Vrijhandelsassociatie (EVA)
EU	Europese Unie
GUAM	<i>Georgia, Ukraine, Azerbaijan, Moldova</i> – Georgië, Oekraïne, Azerbeidzjan, Moldova
KGB	Komitet Gosudarstvennoj Bezopastnosti – Comité voor Staatsveiligheid
KPN	<i>Konfederacja Polski Niepodległej</i> – Confederatie voor een Onafhankelijk Polen
LPR	<i>Liga Polskich Rodzin</i> – Liga van Poolse Gezinnen
LTSK	Litewskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne – Litouws Sociaal-Cultureel Genootschap
NKVD	<i>Narodnyj Komisarijat Vnutrennych Del</i> – Volkscommissariaat van Binnenlandse Zaken
NOP	<i>Narodowe Odrodzenie Polski</i> – Nationale Wedergeboorte van Polen
NPD	Nationaldemokratische Partei Deutschlands
NSDAP	National-Sozialistische Deutsche Arbeiterpartei
OUN	<i>Orhanizacija Ukrajins’kych Nacionalistiv</i> – Organisatie van Oekraïense Nationalisten
PAKP	Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny – Poolse Autokefale Orthodoxe Kerk
PC	<i>Porozumienie Centrum</i> – Centrum-Alliantie
PFN	<i>Polski Front Narodowy</i> – Pools Nationaal Front
PKWN	<i>Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego</i> – Pools Comité van Nationale Bevrijding (Poolse voorlopige regering, 1944-1945)
PiS	<i>Prawo i Sprawiedliwość</i> – Recht en Rechtvaardigheid
PPR	<i>Polska Partia Robotnicza</i> – Poolse Arbeiderspartij
PPS	<i>Polska Partia Socjalistyczna</i> – Poolse Socialistische Partij
PPSD	<i>Polska Partia Socyaldemokratyczna</i> – Poolse Sociaal-Democratische Partij
PRL	<i>Polska Rzeczpospolita Ludowa</i> – Poolse Volksrepubliek
PSL	<i>Polskie Stronnictwo Ludowe</i> – Poolse Boerenpartij
PUR	<i>Państwowy Urząd Repatriacyjny</i> – Staatsbureau voor Repatriatie

PWN-PSN	<i>Polska Wspólnota Narodowa/Polskie Stronnictwo Narodowe – Poolse Nationale Gemeenschap/Poolse Nationale Partij</i>
PZPR	<i>Polska Zjednoczona Partia Robotnicza – Poolse Verenigde Arbeiderspartij</i>
RKP(b)	<i>Rossijskaja Komunističeskaja Partija (bolševikov) – Russische Communistische Partij (bolsjewieken)</i>
ROP	<i>Ruch Odbudowy Polski – Beweging voor de Wederopbouw van Polen</i>
RUPR	<i>Rus'ko-Ukrajins'ka Radykal'na Partija – Roetheens-Oekraïense Radicale Partij</i>
SB	<i>Slużba Bezpieczeństwa – Veiligheidsdienst</i>
SD	<i>Stronnictwo Demokratyczne – Democratische Partij</i>
SL	<i>Stronnictwo Ludowe – Boerenpartij</i>
SLD	<i>Sojuz Lewicy Demokratycznej – Alliantie van Democratisch Links</i>
SN	<i>Stronnictwo Narodowe – Nationale Partij</i>
SUSP	<i>Spil'ka Ukrajins'kych Studentiv u Pol'sčci – Unie van Oekraïense Studenten in Polen</i>
TKCzS	<i>Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Czechów i Słowaków – Sociaal-Cultureel Genootschap van Tsjechen en Slowaken</i>
UB	<i>Urząd Bezpieczeństwa – Bureau voor Veiligheid</i>
UCK	<i>Ukrajins'kyj Central'nyj Komitet – Oekraïens Centraal Comité</i>
UCR	<i>Ukrajins'ka Central'na Rada – Oekraïense Centrale Raad</i>
UD	<i>Unia Demokratyczna – Democratische Unie</i>
UHA	<i>Ukrajins'ka Halyc'ka Armija – Oekraïens Galicisch Leger</i>
UHVR	<i>Ukrajins'ka Holovna Vyzvol'na Rada – Oekraïense Hoofdbevrijdingsraad</i>
UNDO	<i>Ukrajins'ke Narodno-Demokratyčne Ob'jednannja – Oekraïense Nationaal-Democratische Unie</i>
UNK	<i>Ukrajins'kyj Nacional'nyj Komitet – Oekraïens Nationaal Comité</i>
UNR	<i>Ukrajins'ka Narodna Respublika – Oekraïense Volksrepubliek</i>
UNRada	<i>Ukrajins'ka Narodna Rada (Oekraïense Nationale Raad)</i>
UOP	<i>Urząd Ochrony Państwa – Bureau ter Bescherming van de Staat</i>
UPA	<i>Ukrajins'ka Povstans'ka Armija – Oekraïens Opstandelingenleger</i>
UPR	<i>Unia Polityki Realnej – Unie voor Reële Politiek</i>
USDP	<i>Ukrajins'ka Socjalno-Demokratyčna Partija – Oekraïense Sociaal-Democratische Partij</i>
USKT	<i>Ukrajins'ke Suspil'no-Kultural'ne Tovyrystvo – Oekraïens Sociaal-Cultureel Genootschap (Pools: Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne, UTSK)</i>
UVO	<i>Ukrajins'ka Vijskova Orhanizacija – Oekraïense Militaire Organisatie</i>
UW	<i>Unia Wolności – Vrijheidsunie</i>
WBMN	<i>Wyborczy Blok Mniejszości Narodowych – Electoraal Blok van Nationale Minderheden</i>

ZChN	Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe – Christelijk-Nationale Unie
ZOUNR	<i>Zachidna Oblast' Ukrajins'koji Narodnoji Respubliky</i> – Westelijke Provincie van de Oekraïense Volksrepubliek
ZSL	Zjednoczone Stronnictwo Ludowe – Verenigde Boerenpartij
ZUNR	Zachidno-Ukrajins'ka Narodna Respublika – West-Oekraïense Volksrepubliek
ZUR	<i>Zahal'na Ukrajins'ka Rada</i> – Algemene Oekraïense Raad
ZUwP	Związek Ukraińców w Polsce (Oekraïens: Ob'jednannja ukrajinciv u Pol'shči, OUP) – Unie van Oekraïners in Polen
ZWZ	<i>Związek Walki Zbrojnej</i> – Unie van Gewapende Strijd
ŻTSK	Żydowskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne – Joods Sociaal-Cultureel Genootschap

NOTEN

- ¹ Pantelejmon A. Kuliš, *Krašanka rusynam i poljakam na Velykden' 1882 r.* (L'viv 1882), geciteerd in: Ivan Lysjak-Rudnyc'kyj, "Pol's'ko-ukrajins'ki stosunki: tjahar istoriji", in: A. Pavlyšyn, *Ukrajina i Pol's'ča miž mynulym i majbutnim* (L'viv 1991), blz. 126.
- ² Annet Crouwel, "De translitteratie van het cyrillische alfabet", in: Marijke Delamarre/Hans Kruyzen/Ilonka Velding/Vincent Wintermans, *Cyrillische letterkunde* (Rotterdam 1993), blz. 109-123.
- ³ Hieronim Kubiak, "Polacy i Polonia w ZSRR: kwestie terminologiczne, periodyzacja, rozmieszczenie przestrzenne, szacunku ilościowe", in: Hieronim Kubiak/Tadeusz Paleczny/Jarosław Rokicki/Małgorzata Wawrykiewicz red., *Mniejszości polskie i polonia w ZSRR* (Wrocław/Warschau/Kraków 1992), blz. 17-18.
- ⁴ Zie o.m.: Norman Davies, *Heart of Europe. A short history of Poland* (Oxford/New York 1984), blz. 250-254.
- ⁵ Józef Buszko, *Galicja 1859-1914. Polski Piemont?* (Warschau 1989), blz. 58-59.
- ⁶ Michał Jagiełło, *Partnerstwo dla przyszłości. Szkice o polityce wschodniej i mniejszościach narodowych* (Warschau 1995), blz. 5.
- ⁷ Andrzej Walicki, "The three traditions in Polish patriotism", in: Stanisław Gomulka/Antony Polonsky red., *Polish paradoxes* (London/New York 1990), blz. 21-39.
- ⁸ ibidem, blz. 30.
- ⁹ Een prachtig voorbeeld wordt geleverd door Tadeusz Kościuszko. In de woorden van Stanisław Nicieja, hoogleraar geschiedenis in Opole, was hij een "typische mislukkeling", die iedereen tegen iedereen probeerde op te zetten en daarbij nederlaag op nederlaag leed, maar niettemin als held vereerd wordt. Stanisław Nicieja, lezing gehouden op 11 juli 1995 te Warschau.
- ¹⁰ Walicki, op.cit., blz. 32.
- ¹¹ ibidem, blz. 21.
- ¹² Alexander J. Groth, "Dmowski, Piłsudski and ethnic conflict in pre-1939 Poland", in: *Canadian Slavic Studies*, jg. III, nr. 1 (voorjaar 1969), blz. 69-70.
- ¹³ Walicki, op.cit., blz. 37.
- ¹⁴ Władysław Serczyk, *Historia Ukrainy* (Wrocław/Warschau/Kraków 1990), blz. 57.
- ¹⁵ Voor een uitvoerige beschrijving van de kozakken, zie: Władysław Serczyk, *Na dalekiej Ukrainie. Dzieje Kozaczyzny do 1648 roku* (Kraków 1984).
- ¹⁶ Lysjak-Rudnyc'kyj, "Pol's'ko-ukrajins'ki stosunki", blz. 133.
- ¹⁷ Orest Subtelny, *Ukraine. A History* (London/Toronto/Buffalo 1988), blz. 138.
- ¹⁸ ibidem, blz. 235.
- ¹⁹ De Oekraïense benaming luidt: *Ukrajins'ka Narodna Republika*. Het woord "narodnyj" kan in het Oekraïens zowel "nationaal" als "volks-" betekenen en de historici zijn het er nog steeds niet over eens welke vertaling in deze context de juiste is. Wegens het uitsproken sociaal-democratische karakter van de UNR en de verwantschap met andere radenrepublieken geef ik de voorkeur aan de laatste optie, te meer daar "nacional'nyj" het eigenlijke woord is voor "nationaal".
- ²⁰ Kenneth C. Farmer, *Ukrainian Nationalism in the Post-Stalin Era. Myth, Symbols and Ideology in Soviet Nationalities Policy* (The Hague/Boston/London 1980), blz. 8.
- ²¹ ibidem, blz. 105.
- ²² Een uitvoerige beschrijving van de ideologie van Doncov en de OUN is te vinden in: Janusz Radziejowski, "Kształtowanie się oblicza ideowego radykalnego nacjonalizmu ukraińskiego (1917-1929)", in: Wojciech Wrzesiński red., *Polska-Polacy-mniejszości narodowe* (Wrocław/Warschau/Kraków 1992), blz. 303-328.
- ²³ ibidem, blz. 311.
- ²⁴
- ²⁵ Mykola Rjabčuk, "Od 'Małorosji' do 'Indoeuropy': stereotyp 'narodu' w ukraińskiej społecznej świadomości i myśli społecznej", in: Teresa Wałas red., *Narody i stereotypy* (Kraków 1995), blz. 113-119.
- ²⁶ ibidem, blz. 120-121.
- ²⁷ Roman Szporluk, lezing gehouden op 14 juli 1995 in Warschau.

- 28 Jerzy Kłoczowski, "Polska-Ukraina. Związki religijno-kulturalne we wspólnej historii", in: Stanisław Stępień red., *Polska-Ukraina, 1000 lat sąsiedztwa. Studia z dziejów Chrześcijaństwa na pograniczu etnicznym* (Przemyśl 1990), deel II, blz. 16.
- 29 Wiktor Weintraub, "Dialog polsko-ukraiński", in: *Sućasnist' (zeszyt w języku polskim)*, 1985, nr. 1-2, blz. 28.
- 30 Tadeusz Lehr-Spławiński, "Wzajemne wpływy polsko-ruskie", in: *Szkice z dziejów rozwoju i kultury języka polskiego* (L'viv/Warschau 1938), blz. 105-127; Stanisław Stępień, "Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa", in: Stępień, op.cit., deel I, blz. 15.
- 31 Kubiak, op.cit., blz. 22.
- 32 Roman Szporluk, lezing gehouden op 14 juli 1995 in Warschau.
- 33 Lysjak-Rudnyckyj, "Pol's'ko-ukrajins'ki stosunki", blz. 139.
- 34 Een uitvoerige studie die aan dit thema is gewijd: Jan Choroszy, *Huculszczyzna w literaturze polskiej* (Wrocław 1991).
- 35 Janusz Rieger, *Słownictwo i nazewnictwo lemkowski* (Warschau 1995), blz. 10; Janusz Brykowski, „Kolejny fazy rozwoju ciekawego krajobrazu na ziemi sanockiej i południowej części ziemi przemyskiej (w. XVIII-XX)”, in: Jerzy Czajkowski red., *Lemkowie w historii i kulturze Karpat*, deel II (Sanok 1994), blz. 78; Falkowski/Pasznycycki, op.cit., blz. 10.
- 36 Jan Falkowski/Bazyli Pasznycycki, *Na pograniczu Lemkowsko-Bojkowkiem* (L'viv 1935), blz. 15.
- 37 Jagiełło, op.cit., blz. 245.
- 38 ibidem, blz. 246.
- 39 Paul J. Best, "The Lemkos as a Micro Ethnic Group", *Internet*, juni-juli 1990.
- 40 Stanisław Wąclawski, *Mniejsza o większość* (Warschau 1993), blz. 135; Bernadette Puskás, "Między Wschodem a Zachodem – ikony z regionu Karpat z VI-XVIII wieku", in: Czajkowski, op.cit., blz. 269.
- 41 Rieger, op.cit., blz. 18-20.
- 42 Krystyna Pieradzka, *Na szlakach Lemkowszczyzny* (Kraków 1939), blz. 4-5.
- 43 Czajkowski, op.cit., blz. 7.
- 44 Paul Robert Magocsi, "Where did the Rusyns come from and from whom did they receive Christianity?", <http://www.carpatho-rusyn.org/where.htm>. Geraadpleegd op 1 december 2006.
- 45 Jagiełło, op.cit., blz. 246; Wąclawski, op.cit., blz. 135.
- 46 Over de Pools-Oekraïense betrekkingen in Bukovyna, zie: Oleksandr Dobrz'ans'kyj, "Ukrajins'ko-pol's'ki stosunki na Bukovyni u 80.-90.-ch rokach XIX stolittja", in: Kazimiera Feleszki/Jerzy Molas/Władysław Strutyński, *Bukowina. Blaski i cienie "Europy w miniaturze"* (Warschau 1995), blz. 113-122.
- 47 Czesław Partacz, *Od Badeniego do Potockiego. Stosunki Polsko-Ukraińskie w Galicji w latach 1888-1908* (Toruń 1996), blz. 15; Grzegorz Łukomski/Czesław Partacz/Bogusław Polak, *Wojna polsko-ukraińska 1918-1919* (Koszalin/Warschau 1994), blz. 12-13.
- 48 Partacz, op.cit., blz. 15.
- 49 Subtelny, op.cit., blz. 215.
- 50 ibidem, blz. 307.
- 51 ibidem, blz. 219.
- 52 ibidem, blz. 317.
- 53 Urszula Jakubowska, "Życie polityczne we Lwowie na przełomie XIX i XX wieku", in: Włodzimierz Bonusiak/Józef Buszko red., *Galicja i jej dziedzictwo. Tom I, historia i polityka* (Rzeszów 1994), blz. 83-85.
- 54 Olszański, *Historia*, blz. 34.
- 55 Buszko, op.cit., blz. 66.
- 56 ibidem, blz. 48; Józef Darski, *Ukraina. Historia, współczesność, konflikty narodowe* (Warschau 1993), blz. 60-61.
- 57 Partacz, op.cit., blz. 48-60.
- 58 ibidem, blz. 227.
- 59 Łukomski/Partacz/Polak, op.cit., blz. 106.
- 60 ibidem, blz. 49-50.
- 61 Zie noot 19.
- 62 Łukomski/Partacz/Polak, op.cit., blz. 67.
- 63 Piotr Eberhardt, *Przemiany narodowościowe na Ukrainie XX w.* (Warschau 1995), blz. 62-63.

- ⁶⁴ Dit waren: de *Polska Organizacja Wojskowa* (Poolse militaire organisatie, POW), “*Wolność*” (Vrijheid) en de *Polskie Kadry Wojskowe* (Poolse militaire kaders, PKW), samen goed voor enkele honderden strijders. Łukomski/Partacz/Polak, op.cit., blz. 68-70.
- ⁶⁵ Olszański, *Historia*, blz. 86; Łukomski/Partacz/Polak, op.cit., blz. 68-70.
- ⁶⁶ W. Kutschabsky, *Die Westukraine im Kampfe mit Polen und dem Bolschewismus in den Jahren 1918-1923* (Berlin 1934), blz. 48.
- ⁶⁷ ibidem, blz. 61-62.
- ⁶⁸ Jan Wojciech Wingrałek, *Spotykajmy się tam, gdzie lwowskie spią orłęta. Notatki z lat 1987-1994* (Warschau 1994), blz. 15.
- ⁶⁹ Olszański, *Historia*, blz. 86.
- ⁷⁰ Łukomski/Partacz/Polak, op.cit., blz. 95.
- ⁷¹ Kutschabsky, op.cit., blz. 63.
- ⁷² Les atrocités polonaises en Galicie ukrainienne. Note télégrammé adressé par Dr. Voldemar Temnytsky, ministre des affaires étrangères de la République Ukrainienne et M. Joseph Bouratchinsky, secrétaire d'état de la justice du territoire occidental de la République Ukrainienne à M. Clemenceau, président de la Conférence de la Paix (Paris 1919), blz. 10-25.
- ⁷³ Łukomski/Partacz/Polak, op.cit., blz. 103-104.
- ⁷⁴ Subtelny, op.cit., blz. 369; Łukomski/Partacz/Polak, op.cit., blz. 58.
- ⁷⁵ Subtelny, op.cit., blz. 371.
- ⁷⁶ “Umowa polityczna pomiędzy Polską i Ukrainą Republiką Ludową z 21 kwietnia 1920”, in: Janusz Cisek red., *Sąsiedzi wobec wojny 1920 roku. Wybór dokumentów* (London 1990), blz. 163-164.
- ⁷⁷ Symon Petljura, *Vybrani tvory ta dokumenty* (Kiëv 1994), blz. 169.
- ⁷⁸ Ivan L. Rudnytsky, “Polish-Ukrainian Relations: The Burden of History”, in: Peter J. Potichnyj red., *Poland and Ukraine. Past and Present* (Edmonton/Toronto 1980), blz. 23.
- ⁷⁹ Olszański, *Historia*, blz. 123.
- ⁸⁰ Jerzy Tomaszewski, *Rzeczpospolita wielu narodów* (Warschau 1985), blz. 35.
- ⁸¹ Voor de totale bevolking van Volhynië bedroeg het analfabetisme 47,8 % (geheel Polen: 23 %). Jan Kęsik, “Zarys stosunków gospodarczych i cywilizacyjnych w województwie wolińskim w latach 1921-1939”, in: *Studia wschodnie*, deel II (Wrocław 1993), blz. 108.
- ⁸² Groth, op.cit., blz. 70-71.
- ⁸³ Olszański, *Historia*, blz. 125.
- ⁸⁴ Eugeniusz Koko, “Polska Partia Socjalistyczna wobec kwestii ukraińskiej w latach 1918-1939 (ze szczególnym uwzględnieniem okresu kształtowania się zasadniczych koncepcji do 1925 r.)”, in: Wrzeński, op.cit., blz. 343-356.
- ⁸⁵ Volgens deze wet van 26 september 1922 zouden de drie provincies elk een parlement (*sejmik*) krijgen, bestaande uit een Poolse en een Oekraïense kamer. Bohdan Budurowycz, “Poland and the Ukrainian problem, 1921-1939”, in: *Canadian Slavonic Papers*, jg. XXV nr. 4 (december 1983), blz. 475 en 478.
- ⁸⁶ Groth, op.cit., blz. 86-89.
- ⁸⁷ ibidem, blz. 80.
- ⁸⁸ Olszański, *Historia*, blz. 126, 130 en 157.
- ⁸⁹ Subtelny, op.cit., blz. 429. Veel realistischer is de schatting van Bohdan Budurowycz, die een aantal noemt van 200 000. Budurowycz, op.cit., blz. 480.
- ⁹⁰ Tomaszewski, op.cit., blz. 89-90.
- ⁹¹ ibidem, blz. 88.
- ⁹² Halverwege de jaren dertig bedroeg het aandeel van Oekraïners in het staatsapparaat slechts 3,2 %. Olszański, *Historia*, blz. 130.
- ⁹³ Konstantyn Zelenko, *Stosunki polsko-ukraińskie w II Rzeczypospolitej 1918-1939* (Lublin 1994), blz. 36.
- ⁹⁴ Olszański, *Historia*, blz. 129.
- ⁹⁵ Poolse voorstellen voor een Oekraïense universiteit in Stanyslaviv of vertweetaliging van de Jagiełło-Universiteit in Kraków werden door de Oekraïners van de hand gewezen.

- ⁹⁶ Zo daalde het aantal Oekraïenstalige lagere scholen in Oost-Galicië van 2 426 in 1922/1923 tot 420 in 1937/1938 en het aantal Poolstalige scholen van 2 247 tot 2 147, terwijl het aantal utrakwistische scholen steeg tot een aantal van 2 485 in 1937/38 (met dien verstande dat op een ruime meerderheid van deze scholen het Oekraïens slechts als vak werd gedoceerd). In Volhynië, dat voor de Eerste Wereldoorlog alleen Russische scholen kende, daalde in dezelfde periode het aantal Oekraïense scholen van 442 tot 8, terwijl het aantal Poolse scholen steeg van 543 tot 1 459 en het aantal utrakwistische scholen van 89 tot 520. Olszański, *Historia*, blz. 132 en 146.
- ⁹⁷ Olszański, *Historia*, blz. 133-134.
- ⁹⁸ Mirosława Papierzyńska-Turek, “Religia i kościół w ukraińskiej myśli politycznej w Polsce w latach 1918-1939”, in: Wrzesiński, op.cit., blz. 329.
- ⁹⁹ Subtelny, op.cit., blz. 432.
- ¹⁰⁰ B. Žukiv, “Nyščennja cerkov na Cholmsčyni v 1938 r.”, in: A. Pavlyšyn, op.cit., blz. 67-78.
- ¹⁰¹ ibidem, blz. 70; Olszański, *Historia*, blz. 155.
- ¹⁰² Tomaszewski, op.cit., blz. 100.
- ¹⁰³ Olszański, *Historia*, blz. 147.
- ¹⁰⁴ Jagiełło, op.cit., blz. 242-243.
- ¹⁰⁵ Olszański, *Historia*, blz. 152-154.
- ¹⁰⁶ Zełenko, op.cit., blz. 27.
- ¹⁰⁷ ibidem, blz. 29.
- ¹⁰⁸ Olszański, *Historia*, blz. 138.
- ¹⁰⁹ ibidem, blz. 139.
- ¹¹⁰ Subtelny, op.cit., blz. 444; Olszański, *Historia*, blz. 142.
- ¹¹¹ Volgens Olszański moet dit aantal in werkelijkheid veel lager geweest zijn, daar ieder brandje automatisch aan Oekraïens terrorisme werd toegeschreven; niet zelden kwam het voor dat de eigenaar zelf verantwoordelijk was om verzekeringsgeld op te strijken. Olszański, *Historia*, blz. 142-143.
- ¹¹² Poolse bronnen beweren dat de pacificatie zonder bloedvergieten had plaatsgevonden, Oekraïense schattingen lopen uiteen van 7 tot 35 doden. Budurowycz, op.cit., blz. 487; Olszański, *Historia*, blz. 143; Subtelny, op.cit., blz. 430.
- ¹¹³ Olszański, *Historia*, blz. 145.
- ¹¹⁴ Zełenko, op.cit., blz. 35.
- ¹¹⁵ Subtelny, op.cit., blz. 431.
- ¹¹⁶ Olszański, *Historia*, blz. 156.
- ¹¹⁷ Budurowycz, op.cit., blz. 496.
- ¹¹⁸ Ryszard Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej* (Warschau 1993), blz. 73-74; Subtelny, op.cit., blz. 456.
- ¹¹⁹ Olszański, *Historia*, blz. 171.
- ¹²⁰ Hun aantal bedraagt 20 000 tot 30 000. Subtelny, op.cit., blz. 455.
- ¹²¹ Torzecki, op.cit., blz. 38.
- ¹²² 300 000 Grieks-katholieken en 250 000 orthodoxen. Duitse gegevens maken nog gewag van 200 000 tot 300 000 Rooms-katholieke en protestantse Oekraïners, maar dit waren vooral Polen die uit opportunistische motieven voor Oekraïners trachtten door te gaan. Olszański, *Historia*, blz. 166.
- ¹²³ Torecki, op.cit., blz. 51-55.
- ¹²⁴ ibidem, blz. 214.
- ¹²⁵ Hunčak, op.cit., blz. 228-229; Olszański, *Historia*, blz. 199.
- ¹²⁶ Torzecki, op.cit., blz. 117-118; Subtelny, op.cit., blz. 468.
- ¹²⁷ OUN-Revolutionairen; naast de afkorting OUN-R doen en deden ook de afkortingen OUN-B (afgeleid van Bandera) en OUN-SD (*OUN-Samostijnykiv-Deržavnykiv*, twee onvertaalbare woorden die het streven naar een onafhankelijke staat onderstrepen) de ronde. Na het tweede congres van de OUN-R in april 1941 was OUN-SD de officiële naam, maar omwille van de overzichtelijkheid beperk ik mij tot de afkorting OUN-R.
- ¹²⁸ Postanovy III Velykoho zboru Orhanizaciji ukrajins'kych nacionalistiv (Korotkyj vyklad), in: Hunčak, op.cit., blz. 273-275.

- ¹²⁹ Olszański, *Historia*, blz. 193; Subtelny, op.cit., blz. 474. Hogere schattingen, zoals de 50 000 van de *Armia Krajowa* of de 80 000 tot 100 000 volgens Duitse gegevens zijn niet realistisch. Hunčak, op.cit., blz. 241.
- ¹³⁰ Hunčak, op.cit., blz. 283-287.
- ¹³¹ Torzecki, op.cit., blz. 195.
- ¹³² ibidem, blz. 129.
- ¹³³ Radziejowski, op.cit., blz. 327-328.
- ¹³⁴ Velen vonden de Oekraïners nog steeds te barbaars en te primitief om enigerlei bestuurlijke verantwoordelijkheid te kunnen dragen. Karakteristiek is bijvoorbeeld de volgende uitspraak van de christen-democratische *Stronnictwo Pracy* (Partij van de Arbeid): “Verankerd onder het [Oekraïense, JvS] gepeupel zijn de meest onbeheerste en wilde instincten, die misschien pas na hele eeuwen van opvoeding in de juiste culturele [Poolse, JvS] atmosfeer zullen verzachten”. Torzecki, op.cit., blz. 214.
- ¹³⁵ Torzecki, op.cit., blz. 200-202 en 212-214.
- ¹³⁶ ibidem, blz. 205-206 en 226.
- ¹³⁷ *Protokół z odbytych konferencji między stronami: A [polską] i B [ukraińską]*, afgedrukt in: Mykola Lebed’, “W kwestii stosunków między ukraińskim i polskim podziemiem antyniemieckim w latach 1942-1944”, in: *Sučasnist’ (zeszyt w języku polskim)*, jg. 1985 nr. 1-2, blz. 168-170.
- ¹³⁸ Torzecki, op.cit., blz. 24-29.
- ¹³⁹ ibidem, blz. 172.
- ¹⁴⁰ ibidem, blz. 181.
- ¹⁴¹ Jan Łukaszów [pseudoniem van Tadeusz A. Olszański], “Walki polsko-ukraińskie 1943-1947”, in *Zeszyty Historyczne*, jg. 1989 nr. 90, blz. 166 en 182.
- ¹⁴² Torzecki, op.cit., blz. 220-221 en 259-260.
- ¹⁴³ ibidem, blz. 179.
- ¹⁴⁴ ibidem, op.cit., blz. 254 en 260.
- ¹⁴⁵ Olszański, *Historia*, blz. 187.
- ¹⁴⁶ ibidem, blz. 189; Łukaszów, op.cit., blz. 181-182.
- ¹⁴⁷ Olszański, *Historia*, blz. 191.
- ¹⁴⁸ Torzecki, op.cit., blz. 249-253.
- ¹⁴⁹ Olszański, *Historia*, blz. 191-192; Torzecki, op.cit., blz. 266-267; Łukaszów, op.cit., blz. 185-187.
- ¹⁵⁰ Tadeusz Andrzej Olszanski, “Pierwsza próba dokumentacji terroru wołyńskiego (1939-1945)”, in: *Obóz*, nr. 19 (herfst 1990), blz. 121.
- ¹⁵¹ Łukaszów, op.cit., blz. 171-172.
- ¹⁵² “Provid Orhanizaciji ukrajins’kych nacionalistiv (S. Bandery) pro pol’s’ko-ukrajins’ki vidnosyny”, in: Hunčak, blz. 275-277.
- ¹⁵³ Torzecki, op.cit., blz. 14-15.
- ¹⁵⁴ Eugeniusz Misiło, *Akcja “Wisła”. Dokumenty* (Warschau 1993), blz. 11; Olszański, *Historia*, blz. 227.
- ¹⁵⁵ Paul J. Best, “The Lemko-Rusnak mountaineers and the national question in People’s Poland”, <http://www.lemko.org/lih/hilbilly.html>. Geraadpleegd op 1 december 2006.
- ¹⁵⁶ ibidem.
- ¹⁵⁷ Aldona Chojnowska, “Operacja ‘Wisła’ (Przesiedlenie ludności ukraińskiej na ziemię zachodnie i północne w 1947 r.)”, in: *Zeszyty Historyczne*, jg. 1992, nr. 102, blz. 9.
- ¹⁵⁸ Torzecki, op.cit., blz. 298.
- ¹⁵⁹ Olszański, *Historia*, blz. 232-233.
- ¹⁶⁰ ibidem, blz. 166.
- ¹⁶¹ Torzecki, op.cit., blz. 304.
- ¹⁶² Misiło, op.cit., blz. 17.
- ¹⁶³ “Ze sprawozdania zastępcy szefa Sztabu Generalnego WP gen. bryg. S. Mossora z inspekcji Wojewódzkich Komitetów Bezpieczeństwa w Katowicach, Krakowie i Lublinie dla przewodniczącego Państwowej Komisji Bezpieczeństwa ministra obrony narodowej marszałka Polski M. Żymierskiego. Propozycja wysiedlenia Ukraińców”, in: Misiło, op.cit., blz. 53-54.

- 164 Olszański, *Historia*, blz. 229.
- 165 “Z protokołu nr. 3 posiedzenia Biura Politycznego Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej” van 29 maart 1947, in: Misiło, op.cit., blz. 65.
- 166 Olszański, *Historia*, blz. 237.
- 167 Misiło, op.cit., blz. 18-21.
- 168 Chojnowska, op.cit., blz. 15.
- 169 Misiło, op.cit., blz. 158-159.
- 170 “Zarządzenie Departamentu Osiedleńczego Ministerstwa Ziem Odzyskanych ustalające zasady ludności ukraińskiej w województwach północnych i zachodnich Polski” van 31 juli 1947, in: Misiło, op.cit., blz. 380-382.
- 171 Chojnowska, op.cit., blz. 89.
- 172 *ibidem*, blz. 66-67 en 72.
- 173 Misiło, op.cit., blz. 32.
- 174 “Instrukcja Państwowej Komisji Bezpieczeństwa nr. 0340/III dla Dowództw Okręgów Krakowskiego i Lubelskiego ustalająca zasady postępowania wobec Ukraińców pozostających na terenie przygranicznych powiatów województwa lubelskiego po zakończeniu działalności GO ‘Wisła’” van 1 augustus 1947, in: Misiło, op.cit., blz. 382-383.
- 175 Chojnowska, op.cit., blz. 24-25.
- 176 Olszański, *Historia*, blz. 239.
- 177 Misiło, op.cit., blz. 18.
- 178 Olszański, *Historia*, blz. 237.
- 179 Informator o nielegalnych antypaństwowych organizacjach i bandach zbrojnych działających w Polsce Ludowej w latach 1944-1956 (Ministerstwo Spraw Wewnętrznych Biuro ‘C’, Warschau 1964), blz. 135.
- 180 Chojnowska, op.cit., blz. 69-70.
- 181 *ibidem*, blz. 57.
- 182 *Dziennik Ustaw RP*, jg. 1949, nr. 46, pos. 339.
- 183 *Dziennik Ustaw RP*, jg. 1947, nr. 59, pos. 318.
- 184 Chojnowska, op.cit., blz. 93.
- 185 *ibidem*, blz. 55.
- 186 *ibidem*, blz. 82.
- 187 *ibidem*, blz. 86-87.
- 188 *ibidem*, blz. 80.
- 189 *ibidem*, blz. 87.
- 190 *ibidem*, blz. 77-79.
- 191 Michał Łesiów, “Język ukraiński w Polsce współczesnej. Stan i perspektywy”, in: Zygmunt Mańkowski red., *Spotkania polsko-ukraińskie* (Lublin 1992), blz. 60.
- 192 Olszański, *Historia*, blz. 242.
- 193 Chojnowska, op.cit., blz. 95.
- 194 Olszański, *Historia*, blz. 244.
- 195 *ibidem*, blz. 243.
- 196 Mirosław Czech, “Kwestia ukraińska w III Rzeczypospolitej”, in: Mirosław Czech red., *Ukraińcy w Polsce 1989-1993. Kalendarium. Dokumenty. Informacje* (Warschau 1993), blz. 269.
- 197 *ibidem*, blz. 270.
- 198 http://www.wroc-gda.opoka.org.pl/indexyz.php?glowna=_XX. Geraadpleegd op 24 augustus 2006.
- 199 Olszański, *Historia*, blz. 245. Over het exacte aantal Grieks-katholieke kerken dat Polen tot 1939 rijk was, alsmede over de gegevens over het lot van deze kerken, lopen de meningen van de diverse auteurs sterk uiteen. Volodymyr Ivanuščiv noemt de volgende aantallen: van de oorspronkelijke 689 kerken zijn er onder communistische heerschappij 346 vernietigd of onherstelbaar beschadigd, 245 kerken zijn door de rooms-katholieke kerk overgenomen, 61 kerken bevinden zich in redelijk goede staat maar zijn gesloten of worden voor niet-kerkelijke doeleinden aangewend, 28 kerken zijn overgenomen door de orthodoxe Kerk en 9 kerken worden gebruikt als musea. Volodymyr Iwanusiw [Ivanuščiv], *Church in ruins*, <http://www.lemko.org/lih/churchir/chirmain.html>. Geraadpleegd op 1 december 2006.

- 200 Marek Ziółkowski, “Postawa polskiego Kościoła prawosławnego wobec władzy państwowej”, in: *Obóz*, nr. 20 (winter 1990/91), blz. 36.
- 201 Markus, op.cit., blz. 136.
- 202 *Dziennik Ustaw RP*, jg. 2005, nr. 17, pos. 141. http://www.mswia.gov.pl/index_wai.php?dzial=178, geraadpleegd op 14 maart 2006.
- 203 Główny Urząd Statystyczny. http://pl.wikipedia.org/wiki/Dyskusja:Mniejszo%C5%9Bci_narodowe_i_eticzne_w_Polsce. Geraadpleegd op 5 september 2006.
- 204 Olszański, *Historia*, blz. 250.
- 205 Darski, op.cit., blz. 73.
- 206 Władysław & Norbert Gill, *Stosunki Polski z Ukrainą w latach 1989-1993* (Toruń/Poznań 1994), blz. 71.
- 207 Mirosław Czech, “Kwestie ukraińska”, blz. 268.
- 208 Olszański, *Historia*, blz. 250.
- 209 Wąclawski, op.cit., blz. 42.
- 210 *Mniejszości narodowe w Polsce. Informator 1994* (Warschau, Wydawnictwo Sejmowe, 1995), blz. 5-31.
- 211 ibidem, blz. 22.
- 212 ibidem, blz. 62.
- 213 ibidem, blz. 63.
- 214 Paul J. Best, “Beyond the Western border – ‘Ukrainians’ from the Lemko Region in Post World War II Poland: A Review of Ewa Michna, *Łemkowie, Grupa Etniczna czy Narod?*”. <http://www.lemko.org/magura/scholar/michna.html>. Geraadpleegd op 1 december 2006
- 215 Wiktor Poliszczuk, *Gorzka prawda – zbrodnicość OUN-UPA* (Toronto/Warschau/Kiëv 1995), blz. 336-342. Engelse vertaling van Walter Maksimovich aanwezig op het Internet onder de titel “Lemkos’ tragedy”.
- 216 Paul Robert Magocsi, “The Lemko Rusyns: their past and present (part 2)”, in: *Carpatho-Rusyn American*, Volume 10 #1, 1987.
- 217 Best, “The Lemko-Rusniak mountaineers”.
- 218 Olszański, *Historia*, blz. 246.
- 219 Bohdan Strumiński, “‘Solidarność’ a Ukraińcy i inne mniejszości w Polsce” (interview met Roman Laba), in: *Sučasnist’*, 1985, nr. 1-2 (zeszyt w języku polskim), blz. 21 en 25.
- 220 Czech, *Ukraińcy w Polsce*, blz. 21.
- 221 <http://www.oup.ukrainia.com.pl>. Geraadpleegd op 15 mei 2006.
- 222 ibidem.
- 223 Czech, *Ukraińcy w Polsce*, blz. 109.
- 224 Mniejszości Narodowe w Polsce, blz. 108.
- 225 Redevoering, gehouden op 9 en 10 mei 1991 op het Europees Congres van Nationale Minderheden in Boedapest en gepubliceerd in: *Carpatho-Rusyn American*, jg. 25 (1992) nr. 2.
- 226 “Stanowisko Zarządu Głównego Zjednoczenia Łemków wobec kwestii rusińskiej”, in: Czech red., *Ukraińcy w Polsce*, blz. 154-156.
- 227 Markus, op.cit., blz. 137.
- 228 Ziółkowski, op.cit., blz. 39.
- 229 Voluit: *Fundacija Swiatoho Wolodymyra Chrestytela Kyivs’koi Rusi/Fundacja św. Włodzimierza Chrzyciela Rusi Kijowskiej* “Stichting van de Heilige Wolodymyr, Bekeerder van Kiëv Rus”. De stichting wordt geleid door dr. Włodzimierz Mokry.
- 230 Mniejszości Narodowe w Polsce, blz. 205-206 en 214-217.
- 231 ibidem, blz. 102 en 104.
- 232 ibidem, blz. 126-127.
- 233 Nasi w Sejmie i w Senacie. Posłowie i senatorowie wybrani z listy Solidarności (Warschau 1990), blz. 104.
- 234 Czech, *Ukraińcy w Polsce*, blz. 10.
- 235 Mniejszości Narodowe w Polsce, blz. 84-85.

- 236 Mirosław Czech red., *Ukraińcy w Polsce 1989-1993. Kalendarium. Dokumenty. Informacje* (Warschau 1993), blz. 25.
- 237 Michał Androsiuk, "Białorusini w Polsce w wyborach do Parlamentu po 1989 roku", http://www.bialorus.pl/index.php?pokaz=bialorusini_w_wyborach_1989, geraadpleegd op 24 augustus 2006.
- 238 http://www.wspolnota-polska.org.pl/index.php?id=mn_ukr, geraadpleegd op 24 augustus 2006.
- 239 "Pismo I Zjazdu Związku Ukraińców w Polsce do Sejmu Rzeczypospolitej w sprawie położenia mniejszości ukraińskiej" en "Pismo I Zjazdu ZUwP do Sejmu RP w sprawie likwidacji skutków akcji 'Wisła'", in: Czech, *Ukraińcy w Polsce*, blz. 109-112.
- 240 Jan Berting/Christiane Villain-Gandossi, "Rola i znaczenie stereotypów narodowych w stosunkach międzynarodowych: podejście interdyscyplinarne", in: Wałas, op.cit., blz. 13-27.
- 241 Rjabčuk, op.cit., blz. 114.
- 242 Zełenko, op.cit., blz. 15.
- 243 Geciteerd in: Torzecki, op.cit., blz. 104.
- 244 W. Kutschabsky, *Die Westukraine im Kampfe mit Polen und dem Bolschewismus in den Jahren 1918-1923* (Berlin 1934), blz. 8.
- 245 Olszański, blz. 125.
- 246 Stenogram van openbare optredens (1938 en 1939), geciteerd in: Andrzej Sulima Kamiński, "W kręgu moralnej i politycznej ślepoty: Ukraina i Ukraińcy w oczach Polaków", in: *Sućasnist'*, 1985, nr. 1-2 (zeszyt w języku polskim), blz. 13-14.
- 247 Twee brieven van Sobieski aan de bisschop van Kraków, Jan Małachowski, 23 januari en 16 maart 1671. Geciteerd in: Andrzej Sulima Kamiński, "W kręgu moralnej i politycznej ślepoty: Ukraina i Ukraińcy w oczach Polaków", in: *Sućasnist'*, 1985, nr. 1-2 (zeszyt w języku polskim), blz. 12.
- 248 Georges H. Mond, "Some remarks on Polish-Ukrainian relations as seen through Polish eyes", in: Potichnyj red., op.cit., blz. 177-178.
- 249 Mond, op.cit., blz. 172-175
- 250 Strumiński, op.cit., blz. 22-23.
- 251 Zubrycka, op.cit., blz. 135.
- 252 Maria Zubrycka, "Stereotyp Polaka w literaturze ukraińskiej", in: Wałas, op.cit., blz. 132-136.
- 253 Bohdan Strumiński, "Stereotyp Polaka w przysłowiaach ukraińskich", in: Wałas, op.cit., blz. 139.
- 254 Jerzy Tomaszewski, "Rzeczpospolita sąsiadów", in: *Polityka*, 15 januari 1994.
- 255 Mond, op.cit., blz. 186.
- 256 ibidem, blz. 190.
- 257 Jerzy Bartmiński, "Nasi sąsiedzi w oczach studentów", in: *Narody i stereotypy*, blz. 260.
- 258 ibidem, blz. 269.
- 259 Centrum Badania Opinii Społecznej, "Stosunek do innych narodów. Komunikat z badań", BS/1/2005, januari 2005, blz. 2-7.
- 260 ibidem, blz. 8.
- 261 Centrum Badania Opinii Społecznej, "Stosunek do mniejszości narodowych", augustus 1999. <http://www.cbos.pl/spiskom.pol/1999/kom138/kom138.htm>. Geraadpleegd op 5 juni 2006.
- 262 Centrum Badania Opinii Społecznej, "Tożsamość narodowa Polaków oraz postrzeganie mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce", BS/84/2005, blz. 12.
- 263 ibidem, blz. 5.
- 264 ibidem, blz. 14.
- 265 Interview met Volodymyr Sereda, voorzitter van de *Tovarystvo "Nadsjannja"*, gehouden op 19 april 1995 te L'viv.
- 266 Zie bijvoorbeeld: Marian Kałuski, „Szczerze o Ukrainie i Polsce”, <http://prawica.net/old/modules.php?name=News&file=article&sid=1008> en "O stosunkach polsko-ukraińskich", <http://prawica.net/old/modules.php?name=News&file=article&sid=1173> (beide geraadpleegd op 12 juli 2006).
- 267 Janusz Młynarski, „Ukrainka Pszczółka Maja”, in: *Gazeta Wyborcza*, 29 juni 1995.
- 268 Bogumiła Berdychowska, „Polska polityka narodowościowa w latach 1989-1994”, in: *Kultura*, 1995, nr. 5/572, blz. 89.
- 269 Strumiński, op.cit., blz. 27.

- 270 “List przewodniczącego NSZZ ‘Solidarność’ Lecha Wałęsy Do wyborców w sprawie mniejszości narodowych i wyznaniowych”, 27 april 1989, in: Czech, *Ukraińcy w Polsce*, blz. 76.
- 271 Bogumiła Berdychowska, “Polska polityka narodowościowa w latach 1989-1994”, in: *Kultura*, 1995, nr. 5/572, blz. 93.
- 272 ibidem, blz. 92.
- 273 Czech, „Kwestie ukraińska”, blz. 289.
- 274 ibidem, blz. 95.
- 275 Tomasz Kamusella, “Poland’s Minorities in the Transition from Soviet-Dominated Ethnic Nation-State to Democratic Civic Nation-State”. http://www.univie.ac.at/spacesofidentity/_Vol_3_4/_HTML/kamusella.html, geraadpleegd op 17 mei 2006.
- 276 *Program “Frontu Narodowej Samoobrony”*. In maart 1994 werd de partij omgedoopt tot “Polski Front Narodowy”.
- 277 Tekst van een vlugschrift, verspreid in Warschau in mei 1989, in: Piotr Frączak red., *Gorączka czasu przełomu. Dokumenty ugrupowań radykalnych 1989-1990* (Warschau 1994), blz. 98-100.
- 278 Czech, “Kwestia ukraińska”, blz. 280.
- 279 ibidem.
- 280 “LPR i premier: Zabrać Niemcom posłów”, in: *Gazeta Wyborca*, 9 september 2006. <http://serwis.gazeta.pl/wyborca/1,34513,3606446.html?nltxx=2015058&nlttd=2006-09-09-06-05>
- 281 <http://dely.jogger.pl/2006/09/08/jeden-narod>. Geraadpleegd op 12 december 2006.
- 282 ibidem.
- 283 Lysjak-Rudnyc’kyj, “Pol’s’ko-ukrajins’ki stosunki”, blz. 127.
- 284 K. Grünberg, J. Serczyk, *Czwarty rozbiór Polski* (Warschau 1990).
- 285 Czech, *Ukraińcy w Polsce*, blz. 71.
- 286 Volodymyr Repryncev: “Ukrajina v pol's'kych zovnis'n'opolityc'nych doktrynach”, in: Oleksandr Derhanov red., *Ukrajins'ka Derz'avnist' u XX stolitti. Istorich'no-politolohic'nyj analiz* (Kyjiv, 1996), blz. 159.
- 287 Ferenc Gazdag, A comparative analysis of the Visegrád countries and their endeavours to integrate into the North Atlantic alliance. Final report to the NATO Fellowship Program 1996-1997 (Budapest, Institute for Strategic and Defense Studies, 1997), blz. 26-27.
- 288 Władysław Gill, “Stosunki Polski z Ukrainą”, in *Polski i jej nowi sąsiedzi (1989-1993)* (Toruń 1994), blz. 112
- 289 Repryncev, op.cit., blz. 160.
- 290 Gazdag, op.cit., blz. 27.
- 291 Nahaylo, B.: Ukraine and the Visegrád Triangle. RFE/RL, 1.23., 1992. 28-29. pgs.
- 292 Gazdag, op.cit., blz. 27.
- 293 Bartłomiej Sienkiewicz, *Political situation in Central and Eastern Europe in the years 2004-2005*, blz. 44. http://www.forum-ekonomiczne.pl/docs/New_Europe_2005_2_ok.pdf. Geraadpleegd op 9 augustus 2006.
- 294 http://www.carpathianfoundation.org/cf/web/branch_pl/index.jsp?id=17. Geraadpleegd op 31 mei 2006.
- 295 http://www.euroregionbug.lubelskie.pl/viewpage.php?page_id=1. Geraadpleegd op 31 mei 2006.
- 296 Tadeusz Andrzej Olszański, lezing gegeven te Warschau op 23 maart 1994.
- 297 Geciteerd in: Simon Araloff, *The Visegrad Group – Polish Geopolitical Axis*. 2006. <http://www.axisglobe.com/article.asp?article=702>. Geraadpleegd op 30 augustus 2006.
- 298 ibidem.
- 299 Aleksandra Pawlicka, “Polsko-niemieckie rozjazdy”, in: *Przekrój*, Jg. 2005 nr. 35. http://www.przekroj.com.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=2061&Itemid=48. Geraadpleegd op 31 augustus 2006.
- 300 Jagiełło, op.cit., blz. 29.
- 301 <http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>. Geraadpleegd op 29 augustus 2006.
- 302 <http://pl.wikipedia.org/wiki/Polonia>. Geraadpleegd op 29 augustus 2006.
- 303 <http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/language/>. Geraadpleegd op 29 augustus 2006.
- 304 Lech Wojciechowski, op.cit.
- 305 Vasyl Markus, “The religious situation of the Ukrainians in Poland and of the Poles in Ukraine”, in: Potichny, op.cit., blz. 132-145.

- 306 Kamusella, op.cit.
- 307 ibidem.
- 308 Farmer, op.cit., blz. 59.
- 309 ibidem, blz. 30.
- 310 ibidem, blz. 124.
- 311 ibidem, blz. 44.
- 312 Mikołaj Iwanow, „Stan i potrzeby badań nad polską mniejszością narodową w ZSRR”, in: Hieronim Kubiak e.a., *Mniejszości polskie i polonia w ZSRR*, blz. 139.
- 313 http://projekte.geschichte.uni-freiburg.de/neutatz/lv/ws2002/vl_fol14.html
- 314 De Marchlewszczyzna, vernoemd naar de Poolse bolsjewiek Julian Marchlewski, bevond zich in Volhynië, zo'n 100 km ten westen van de stad Żytomyr. Het besloeg ongeveer 650 km² en had 42 000 inwoners, waaronder 70 % Polen. Het administratieve centrum was de stad Marchlewsk, het tegenwoordige Dovbyš. Darski, op.cit., blz. 68.
- 315 Darski, op.cit., blz. 68.
- 316 Lech Wojciechowski, „Ptaki bez skrzydeł”, in: *Rzeczpospolita*, 3 januari 1998.
- 317 Kubiak, op.cit. blz. 32.
- 318 Oleksij Harań, „Polityka ‚Ruchu’ wobec mniejszości narodowych w latach 1989-1991”, in: *Obóz*, nr. 27 (zomer 1993), blz. 135-140.
- 319 Lech Wojciechowski, op.cit.
- 320 “Solidarność mniejszości”, in: *Gazeta Wyborcza*, 5 augustus 2005.
- 321 Lech Wojciechowski, op.cit.
- 322 Zie bijvoorbeeld het verslag van de vergadering van de Sejm op 17-19 juli 2002. <http://kronika.sejm.gov.pl/kronika.2002/text/par-34-1.php?par=1&srtdt=27#name127>. Geraadpleegd op 23 augustus 2006.
- 323 Michał Kirszenko, “Polityka Ukrainy wobec mniejszości narodowych w stosunkach z państwami sąsiednimi”, in: *Obóz*, nr. 25/26 (1993), blz. 157.
- 324 Georges H. Mond, “Some remarks on Polish-Ukrainian relations as seen through Polish eyes”, in: Potichnyj red., op.cit., blz. 177-178.
- 325 Olszański, *Historia*, blz. 244.
- 326 Jan van Steenbergen, “Kravtsjoek, democraat of opportunist? Oekraïne gunt president het voordeel van de twijfel”, in: *MRM*, december 1992, blz. 13-14.
- 327 Taras Kuzio, “Ukraine and NATO. Analysis”, in: *Jane's Defense Weekly*, 15 oktober 2000. <http://www.ualberta.ca/~cius/stasiuk/st-articles/an-ukr-nato.htm>. Geraadpleegd op 19 september 2006.
- 328 http://www.sprawymiedzynarodowe.pl/rocznik/1998/tadeusz_olszanski_stosunki_z_ukraina.html. Geraadpleegd op 16 augustus 2006.
- 329 “NATO-Ukraine Action Plan”, http://www.nato.int/issues/nato-ukraine/action_plan.html. Geraadpleegd 8 oktober 2006.
- 330 Kuzio, op.cit.
- 331 “Polska i NATO”, <http://www.ukraine-poland.com/dosvid/nato.php?id=Polska+i+NATO.txt>. Geraadpleegd op 8 oktober 2006.
- 332 Taras Kuzio, “Ukraine and NATO. Analysis”, in: *Jane's Defense Weekly*, 15 oktober 2000. <http://www.ualberta.ca/~cius/stasiuk/st-articles/an-ukr-nato.htm>. Geraadpleegd 1 oktober 2006.
- 333 “Uchwała Senatu RP potępiająca akcję ‘Wisła’” van 3 september 1990, in: Czech, *Ukraińcy w Polsce*, blz. 130-131.
- 334 ibidem, blz. 131-132.
- 335 <http://www.e2012.org/pl/Home.html>. Geraadpleegd op 23 augustus 2006.
- 336 <http://66.249.93.104/search?q=cache:CpzSfqlwjuAJ:foreignpolicy.org.ua/eng/papers/index.shtml%3Fid%3D1976+%22Tadeusz+Andrzej+Olsza%22+stosunki&hl=nl&gl=nl&ct=clnk&cd=16>. Geraadpleegd 30 augustus 2006. Dit onderwerp kwam ook er sprake op de conferentie “Where does Ukraine go?”, waarop de Oekraïense politici Borys Tarasjuk en Oleksander Moroz spraken over het bestaan van “twee waarheden”. Zie: Rostyslav Kramar, “U 2010-2015 vstup Ukrainy do ES mih by staty real'nym”, *Ukrajins'ka Pravda*, 7 april 2003.

BIBLIOGRAFIE

- Mykola Arkas, *Istorija Ukrajiny-Rusi* (Odessa 1994).
- John A. Armstrong, "Walka UPA", in: *Sućasnist', zeszyt w języku polskim*, zomer 1995, nr. 1-2, blz. 118-124.
- Les atrocités polonaises en Galicie ukrainienne. Note télégrammé adressé par Dr. Voldemar Temnytsky, ministre des affaires étrangères de la République Ukrainienne et M. Joseph Bouratchinsky, secrétaire d'état de la justice du territoire occidental de la République Ukrainienne à M. Clemenceau, président de la Conférence de la Paix (Parijs 1919).
- Grzegorz Babiński, *Pogranicze Polsko-Ukraiński. Etniczność – Tożsamość narodowa – Zróznicowanie religijne* (Kraków 1997).
- Tatiana Bałabuszewicz, "Spektrum narodowościowe Ukrainy. Zarys historyczny", in: *Obóz*, nr. 25/26 (1993), blz. 153-156.
- Wołodymyr N. Bandera, "Międzynarodowe stosunki gospodarcze w cieniu dominacji rosyjskiej", in: *Sućasnist', zeszyt w języku polskim*, zomer 1985, nr. 1-2, blz. 101-117.
- Bogumiła Berdychowska, „Polska polityka narodowościowa w latach 1989-1994”, in: *Kultura*, 1995, nr. 5/572, pp. 89-97.
- Bogumiła Berdychowska, "Problemy ukraińskiego prawosławia", in: *Obóz*, nr. 23 (zomer 1992), blz. 47-55.
- Karel C. Berkhoff, "“De autoritairste staat van Europa”? Oekraïne na het referendum", in: *Internationale Spectator*, jg. 47 nr. 4 (april 1993), blz. 211-216.
- Adolf Bocheński, *Historia i polityka. Wybór publicystyki* (Warschau 1989).
- Martha Bohachevsky-Chomiak: "Feminizm, socjalizm i nacjonalizm: Polacy i Ukraińcy", in: *Sućasnist', zeszyt w języku polskim*, zomer 1995, nr. 1-2, blz. 178-186.
- Edward Bonatt, "International law and the plebiscites in Eastern Poland, 1939", in: *Journal of Central European Affairs*, jg. 1945, blz. 378-393.
- Włodzimierz Bonusiak, Józef Buszko ed., *Galicja i jej dziedzictwo. Tom I: Historia i polityka* (Rzeszów 1994)
- Maksym Boyko, "Ukraińskie Wołyniana na emigracji", in: *Zeszyty historyczne*, jg. 1990 nr. 92, blz. 234-236.
- Bohdan Budurowycz, "Poland and the Ukrainian problem, 1921-1939", in: *Canadian Slavonic Papers*, jg. 25 nr. 4 (december 1983), blz. 473-500.
- Józef Buszko, *Galicja 1859-1914. Polski Piemont?* (Warschau 1989).
- Piotr Chmielewski, Antoni Podolski red., *Skazani na konflikt? – Stosunki polsko-rosyjskie po ukraińskiej pomarańczowej rewolucji.*

- http://www.csm.org.pl/pl/files/seminar/2005/konf_i_sem_0205.pdf. Geraadpleegd 1 oktober 2006.
- Emilia Chmielowa, "Stosunki między większością ukraińską a mniejszością polską na Ukrainie. Zagrożenia i perspektywy", referaat gehouden in Warschau op 26-30 april 1995.
- Aldona Chojnowska, "Operacja 'Wisła' (przesiedlenie ludności ukraińskiej na ziemie zachodnie i północne w 1947 r.)", in: *Zeszyty historyczne*, jg. 1992, nr. 102, blz. 3-102.
- Jan A. Choroszy, *Huculszczyzna w literaturze polskiej* (Wrocław 1991).
- Janusz Cisek, *Sąsiedzi wobec wojny 1920 roku* (Londen 1990).
- Theodore Ciuciura, "Provincial politics in the Habsburg Empire: the case of Galicia and Bukovina", in: *Nationalities Papers*, jg. 1985 nr. 2, blz. 247-273.
- Bohdan Cywiński, *Mój kawałek Europy* (Warschau 1994),
- Jerzy Czajkowski ed, *Lemkowie w historii i kulturze Karpat*, deel II (Sanok 1994).
- Józef Darski, "Kierunki polskiej polityki wschodniej", in: *Sućasnist', zeszyt w języku polskim*, zomer 1985, nr. 1-2, blz. 52-78.
- Józef Darski, *Ukraina. Historia, współczesność, konflikty narodowe* (Warschau 1993).
- Norman Davies, *Heart of Europe. A short history of Poland* (Oxford/New York 1984).
- Mychajlo Demkovyč-Dobryjans'kyj, *Ukrajins'ko-pol's'ki stosunki u XIX storičči* (München 1969).
- Andrii Deshchytsia, *Post-communist transitions: the rise of the multi-party systems in Poland and Ukraine* (Edmonton, Alberta 1995).
- Roman Dmowski, *Niemcy, Rosja i kwestia polska* (Warschau 1991).
- Roman Dmowski, *Polityka polska i odbudowanie państwa* (Warschau 1989).
- Roman Drozd/Roman Skeczowski/Mykoła Zymomria red., *Ukraina-Polska. Kultura. Wartości. Zmagania duchowe* (Koszalin 1999).
- Roman Drozd/Igor Hałagida, *Ukraińcy w Polsce 1944-1989* (Warschau 1999).
- M.K. Dziwanowski, "Pilsudski's federal policy, 1919-1921", in: *Journal of Central European Affairs*, jg. 1950 nr. 2, blz. 113-128, 271-287.
- Piotr Eberhardt, "Jak kształtowała się wschodnia granica PRL", in: *Zeszyty Historyczne* nr. 90 (1989), blz. 3-34.
- Piotr Eberhardt, *Polska granica wschodnia 1939-1945* (Warschau 1995).
- Piotr Eberhardt, *Przemiany narodowościowe na Ukrainie XX wieku* (Warschau 1994).
- Fakty i zagadnienia polskie* (Londen 1944).
- Jan Falkowski/Bazyli Pasznyi, *Na pograniczu Łemkowsko-Bojkowkiem* (Lwów 1935).
- Kenneth C. Farmer, *Ukrainian Nationalism in the Post-Stalin Era. Myth, Symbols and Ideology in Soviet Nationalities Policy* (The Hague/Boston/London 1980).
- Władysław Filar red., *Przed Akcją "Wisła" był Wołyń* (Warschau 1997).
- Weronika Gostyńska, *Tajne rokowania polsko-radzieckie w 1919 r. Materiały archiwalne i dokumenty* (Warschau 1986).

- Stanisław Grodziński, *Historia ustroju społeczno-politycznego Galicji 1772-1848* (Wrocław-Warschau-Kraków-Gdańsk 1971).
- Alexander J. Groth, "Dmowski, Pilsudski and ethnic conflict in pre-1939 Poland", in: *Canadian Slavic Studies*, jg. 3 nr. 1 (voorjaar 1969), blz. 69-91.
- Jürgen Habermas, *Obywatelstwo a tożsamość narodowa. Rozważania nad przyszłością Europy* (Warschau 1993; oorspr. titel: *Staatsbürgerschaft und nationale Identität*, Frankfurt am Main 1992).
- Lubomyr Hajda/Mark Beissinger ed., *The nationalities factor in Soviet politics and society* (Boulder-San Francisco-Oxford 1990).
- Oscar Halecki, "Poland's eastern frontiers 981-1939", in: *Journal of Central European Affairs*, jaargang 1941, blz. 191-207.
- Michael Hanusiak, *Ukrainischer Nationalismus. Theorie und Praxis* (Wien 1979).
- Oleksij Harań, „Polityka ‚Ruchu’ wobec mniejszości narodowych w latach 1989-1991”, in: *Obóz*, nr. 27 (zomer 1993), blz. 135-140.
- Karl Hartmann, "Die neue polnische Ostpolitik, die Ukraine und Weißrußland", in: *Osteuropa-archiv*, jaargang 42 nr. 10 (oktober 1992), blz. 531-552.
- Angelique Heerdink, "Herleving van nationaal bewustzijn bij de Roethenen", in: *Internationale Spectator*, jg. XLVI nr. 7/8 (juli/augustus 1992), blz. 444-447
- Manfred Hellmann, *Daten der polnischen Geschichte* (München 1985).
- Stanisław Helnarski ed., *Nacjonalizm. Konflikty narodowościowe w Europie Środkowej i Wschodniej* (Toruń 1994).
- Benedykt Heydenkorn, "Etapy likwidacji ukraińskiej autonomii", in: *Zeszyty Historyczne*, 1990, nr. 93, blz. 212-214
- Zenon Horodyns'kyj, *Ukrajins'ka Nacional'na Rada* (Kiëv 1993).
- Jarosław Hrycak, *Historia Ukrainy 1772-1999. Narodziny nowoczesnego narodu* (Lublin 2000).
- Mykhaylo Hrushevsky, *A history of Ukraine* (Londen 1941).
- Taras Hunczak ed., *The Ukraine, 1917-1921: A Study in Revolution* (Cambridge, Massachusetts 1977).
- Taras Hunčak, *Ukrajina. Perša polovyna XX stolittja* (Kiëv 1993).
- Witold Hupert, *Zajęcie Małopolski Wschodniej i Wołynia w roku 1919* (Lwów, Warschau 1928).
- Ivan Hvat', "Ukraiński Kościół katolicki, Watykan i Związek Sowiecki podczas pontyfikatu Papieża Jana Pawła II", in: *Sučasnist'*, zeszyt w języku polskim, zomer 1995, nr. 1-2, blz. 242-258.
- Informator o nielegalnych antypaństwowych organizacjach i bandach zbrojnych działających w Polsce Ludowej w latach 1944-1956* (Warschau 1964; Lublin 1993).
- Michał Jagiełło, *Partnerstwo dla przyszłości. Szkice o polityce wschodniej i mniejszościach narodowych* (Warschau 1995).

- Jan Jakowiec, *Z poleskiej krainy* (Warschau 1989).
- Paweł Jasienica, *Polska anarchia* (Kraków 1988).
- Ihor Juchnovs'kyj, *Ukrajina – nezaležna deržava. Vystupy, analityčni staty* (Lviv 1994).
- Dora Kacnelson, “Losy Ossolineum we Lwowie w latach 1961-1991”, in: *Zeszyty historyczne*, 1992, nr. 100, blz. 106-116.
- Andrzej Sulima Kamiński, “W kręgu moralnej i politycznej ślepoty: Ukraina i Ukraińcy w oczach Polaków”, in: *Sučasnist’*, zeszyt w języku polskim, zomer 1985, nr. 1-2, blz. 7-19.
- Hans-Jürgen Karp, “Weißrussen und Ukrainer in Polen 1989/90”, in: *Dokumentation Ostmitteleuropa*, jg. 17 (41) nr. 3 (juni 1991), blz. 156-206
- Czesław Kijanka, “Przyczynek do dyskusji o stosunkach polsko-ukraińskich”, in: *Sučasnist’*, zeszyt w języku polskim, zomer 1985, nr. 1-2, blz. 32-38.
- Michał Kirsenko, “Polityka Ukrainy wobec mniejszości narodowych w stosunkach z państwami sąsiednimi”, in: *Obóz*, nr. 25/26 (1993), blz. 157-160.
- Stefan Kozak, “Pol’šča – Ukrajina. Sproba rozvidky”, in: *Vsesvit*, jg. 1992 nr. 5-6, blz. 164-168.
- Stefan Kozak, *Ukraińscy spiskowcy i mesjaniści. Bractwo Cyryla i Metodego* (Warschau 1990).
- Stepan Kozak, “Ukrajinci j Poljaky”, in: *Sučasnist’*, jg. 1992 nr. 12, blz. 29-32.
- Bohdan Krawchenko, *Social Change and National Consciousness in Twentieth-century Ukraine* (1985).
- Bohdan Krawchenko ed., *Ukraine after Shelest* (Edmonton 1983).
- Vadym Ju. Krušyns'kyj/Jurij A. Levenec’, *Istorija Ukrajiny. Podiji, fakty, daty* (Kiëv 1993).
- I.P. Kryp’jakevyč ed., *Z istoriji zachidnoukrajins’kych zemel’* (Kiëv 1960).
- I.P. Kryp’jakevyč ed., *Z istoriji Ukrajins’koji RSR* (Kiëv 1962).
- Hieronim Kubiak/Tadeusz Paleczny/Jarosław Rokicki/Małgorzata Wawrykiewicz red., *Mniejszości polskie i polonia w ZSRR* (Wrocław/Warschau/Kraków 1992).
- Władysław Kubów, *Polacy i Ukraińcy w Berezowicy Małej koło Zbaraża. Wspomnienia* (Warschau 1994)
- A. Kudrjačenko, “Miž dvoma poljusamy. Dejaki pytanja vzajemovidnosyn Ukrajiny, Pol’šči, Rosiji i Nimeččyny”, in: *Polityka i Čas*, jg. 1993, nr. 3, blz. 14-18.
- Janusz M. Kupczak, *Polacy na Ukraine w latach 1921-1939* (Wrocław 1994).
- Robert Kupiecki/Krzysztof Szczepanik, *Polityka zagraniczna Polski 1918-1994* (Warschau 1995), 295 p.
- Stanisław Kutrzeba, *Polska odrodzona 1914-1939* (Kraków 1988).
- W. Kutschabsky, *Die Westukraine im Kampfe mit Polen und dem Bolschewismus in den Jahren 1918-1923* (Berlijn 1934).
- Taras Kuzio, “Das Mehrparteiensystem in der Ukraine. Identitätsprobleme, Konflikte und Lösungen”, in: *Osteuropa*, jg. 43 nr. 9 (september 1993), blz. 825-838

- Arno Langelier, "Rome en de kerken van Oost-Europa: Wit-Rusland, Oekraïne en Joegoslavië", in: *Internationale Spectator*, jg. XLVI nr. 3 (maart 1992), blz. 168-171.
- Mykola Lebed, "W kwestii stosunków między ukraińskim i polskim podziemiem antyniemieckim w latach 1942-1944", in: *Sučasnist'*, zeszyt w języku polskim, zomer 1995, nr. 1-2, blz. 158-171.
- Ioann F. Lemkyn, *Istoria Lemkovyny* (Yonkers NY 1969).
- Borys Lewytkyj, *Politics and Society in Soviet Ukraine 1953-1980* (Edmonton 1984).
- Grzegorz Łukomski/Czesław Partacz/Bogusław Polak, *Wojna polsko-ukraińska 1918-1919* (Koszalin, Warschau 1994).
- Jan Łukaszów [pseud. Tadeusz Andrzej Olszański], "Walki polsko-ukraińskie 1943-1947", in: *Zeszyty Historyczne*, jg. 1989 nr. 90, blz. 159-199.
- W.M., "Ukrainian political life under the Polish rule in the 1920s", in: *Ukrainian Review*, jaargang 1962 nr. 3, blz. 70-80.
- Paul Robert Magocsi, "Rusyns regain their autonomy", in: Association for the Study of Nationalities (Eurasia and Eastern Europe). Analysis of Current Events, jg. 4 nr. 5 (2 augustus 1993)
- Paul Robert Magocsi, "Ukraincy Galicji pod rządami Habsburgów i Sowietów", in: *Zeszyty Historyczne*, 1991, nr. 97, blz. 91-99
- Zygmunt Mańkowski (ed.), *Pogranicze. Studia z dziejów stosunków polsko-ukraińskich w XX wieku* (Lublin 1992).
- Zygmunt Mańkowski (ed.), *Spotkania polsko-ukraińskie* (Lublin 1992).
- Krystyn Matwijowski/Rościsław Żerelik ed., *Studia Wschodnie* (Prace Historyczne II) (Wrocław 1993).
- Barbara Męcarska-Kozłowska, *Posłannictwo kresowe Lwowa* (London 1991).
- John Micgiel, "Zapatrzeni w przeszłość: stosunki polsko-ukraińskie według źródeł: Armia Krajowa w dokumentach, 1939-1945", in: *Sučasnist'*, zeszyt w języku polskim, zomer 1995, nr. 1-2, blz. 145-157.
- Witold St. Michałkowski, *Hajże na Bieszczady* (Michalin/Lutowiska 1993).
- Eugeniusz Misio, *Akcja "Wisła"* (Warschau 1993).
- Czesław Mojsiewicz/Krzysztof Glass ed., *Przewyciężanie wrogości i nacjonalizmu w Europie* (Toruń/ Poznań 1993).
- Tomasz Nałęcz, *Irredenta Polska* (Warschau 1992).
- Jan Nowak (Zdzisław Jeziorański), "Rozmowa z Władimirem Horbowym", in: *Zeszyty historyczne*, jg. 1990, nr. 93, blz. 222-226.
- Tadeusz Andrzej Olszański, *Historia Ukrainy XX w.* (Warschau z.j.).
- Tadeusz Andrzej Olszański, "Pierwsza próba dokumentacji terroru wołyńskiego (1939-1945)", in: *Obóz*, nr. 19 (herfst 1990), blz. 116-130.

- Tadeusz Andrzej Olszański, "Ukraina między Wschodem i Zachodem", in: *Obóz*, nr. 23 (zomer 1992), blz. 57-61
- Tadeusz Andrzej Olszański, "Uwagi o ciągłości historycznej Ukrainy", in: *Obóz*, nr. 18 (zomer 1990), blz. 60-77.
- Mirosława Papierzyńska-Turek, "Ewolucja ideowo-polityczna ukraińskiej grupy poselskiej w Sejmie II Rzeczypospolitej w latach 1922-1927", in: *Z Pola Walki*, 1975 nr. 1 (69), blz. 29-56.
- A. Pavlyšyn red., *Ukrajina i Pol'sča miž mynulym i majbutnim* (L'viv 1991).
- Peremyśl' upav* (oorspronkelijke titel: "Przemysł gefallen!", *Wiener Wochenausgabe*, jg. 1955 nrs. 11 en 12, 17 en 24 maart 1955; vertaling door Mychajlo Romanyk) (München 1961).
- Symon Petljura, *Vybrani tvory ta dokumenty* (Kiëv 1994).
- Krystyna Pieradzka, *Na szlakach Łemkowszczyzny* (Kraków 1939).
- Józef Piłsudski, *Myśli, mowy i rozkazy* (Warschau 1989).
- Leszek Podhorodecki, *Dzieje Kijowa* (Warschau 1992).
- Wiktor Poliszczuk, *Akcja „Wisła”. Próba oceny* (Toronto 1997).
- Polska i jej nowi sąsiedzi* (1989-1993) (Poznań/Toruń 1994).
- "Polska i Rosja – nasi najważniejsi partnerzy. Rozmowa z ambasadorem niepodległej Ukrainy w Polsce Hennadijem Udowenką", in: *Obóz*, nr. 25/26 (1993), blz. 143-152.
- Polska – polacy – mniejszości narodowe* (Wrocław/Warschau/Kraków 1992).
- Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa* (in twee delen) (Przemysł 1990; 1994).
- Peter J. Potichnyj ed., *Poland and Ukraine. Past and present* (Edmonton/Toronto 1980).
- "Prawne podstawy stosunków Polski z państwami powstałymi na obszarze byłego ZSRR", in: *Polityka Wschodnia*, nr. 1 (1993), blz. 157-168.
- Vitalij Procjuk, *Knyha pam'jati* (Lviv, z.j.)
- Edward Prus, *Holocaust po banderowsku. Czy Żydzi byli w UPA?* (Wrocław 1994).
- Edward Prus, *Operacja "Wisła"* (Wrocław 1994).
- Edward Prus, *UPA. Armia powstańcza czy kurenie rizinów?* (Wrocław 1994).
- Maria O. Pryshlak, "Szeptyckij a porozumienie polsko-ukraińskie: kilka uwag", in: *Sučasnist'*, zeszyt w języku polskim, zomer 1985, nr. 1-2, blz. 46-51.
- "Przewartościowanie stosunków Polski z sąsiadami na Wschodzie", in: *Polityka Wschodnia*, nr. 1 (1993), blz. 169-192.
- Oleh Puszkarski, "Spotkania Ukraińca z Polakami w łagrze stalinogorskim", in: *Zeszyty Historyczne*, 1992, nr. 100, blz. 97-106.
- Gotthold Rhode, *Geschichte Polens. Ein Überblick* (Darmstadt 1980).
- Janusz Rieger, *Słownictwo i nazewnictwo łemkowskie* (Warschau 1995).
- Mykola Rjabčuk, "'... Możut' buty vyrišal'nymy'. Ukrajins'ko-pol's'ki vidnosyny: novi realiji, novi perspektyvy", in: *Polityka i Čas*, jg. 1993 nr. 8, blz. 26-31.
- Bogumił Rychłowski, "Niepodległość Ukrainy", in: *Polityka Wschodnia*, nr. 1 (1993), blz. 55-76.

- Andrzej Saładziak, *Pamiętki i zabytki kultury ukraińskiej w Polsce* (Warschau 1993).
- Władysław Serczyk, *Historia Ukrainy* (Wrocław, Warschau, Kraków 1990).
- Władysław Serczyk, *Na dalekiej Ukrainie. Dzieje Kozaczyzny do 1648 roku* (Kraków 1984).
- Pavlo Shandruk, "The Ukrainian-Polish alliance", in: *East Europe*, juli 1975, blz. 7-11.
- Ewgen Shtendera, "Badania nad dziejami UPA w PRL", in: *Sučasnist'*, zeszyt w języku polskim, zomer 1995, nr. 1-2, blz. 125-144.
- Wojciech Sitka red., *Mniejszość w warunkach zagrożenia. Pamiętniki Łemków* (Wrocław 1996).
- Mikołaj Siwicki, *Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich*, in drie delen (Warschau 1992; 1992; 1994).
- Ewa Skorupa, *Lwowska satyra polityczna* (Kraków 1992).
- Mychajlo Slabošpyc'kyj/Valerij Stecenko ed., *Ukrajins'ka dyvizija "Halyčyna". Istoryko-publicystyczny zbirnyk* (Kiëv 1994).
- V.A. Smolij e.a., ed., *Ukrajina i Pol's'ča v period feodalizmu* (Kiëv 1991).
- Zygmunt Sobieski, "Reminiscences from Lwów, 1939-1946", in: *Journal of Central European Affairs*, jaargang 1946, blz. 351-374
- Roman Solchanyk, "Polska a Sowiecki Zachód", in: *Sučasnist'*, zeszyt w języku polskim, zomer 1985, nr. 1-2, blz. 79-100.
- Jerzy Stempowski, *W dolinie Dniestru; Listy o Ukrainie* (Warschau 1993).
- Marian Stolarczyk, *Działalność Lwowskiej Centralnej Rady Narodowej* (Rzeszów 1994).
- Bohdan Strumiński, "'Solidarność' a Ukraińcy i inne mniejszości w Polsce" (interview met Roman Laba), in: *Sučasnist'*, zeszyt w języku polskim, zomer 1985, nr. 1-2, blz. 20-27.
- Orest Subtelny, *Ukraine. A History* (Toronto/Buffalo/Londen 1988).
- Witold Sworakowski, "An error regarding Eastern Galicia in Curzon's note the the Soviet government of July 11, 1920", in: *Journal of Central European Affairs*, jg. IV nr. 1 (april 1944), blz. 5-26.
- Jacek Ślusarczyk, *Granice Polski w tysiącleciu* (Toruń 1993).
- Jurij Tjutjunyk, *Z Poljakamy proty Vkrajiny* (Charkiv 1924).
- Jerzy Tomaszewski, *Mniejszości narodowe w Polsce w XX wieku* (Warschau 1991).
- Jerzy Tomaszewski, *Rzeczpospolita wielu narodów* (Warschau 1985).
- Ryszard Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny Światowej na terenie II Rzeczypospolitej* (Warschau 1993).
- Myroslav Truchan, *Nehatyvnyj stereotyp Ukrajincja v pol's'kij pisljavojennij literaturi* (München/L'viv 1992).
- Myroslav Truchan, *Ukrajinci v Pol's'či pislja Druhoji svitovoji vijny, 1944-1984* (New York 1990).
- Petro Tyma, "Pol's'ča – čas zmin", in: *Sučasnist'*, jg. 1994, nr. 3, blz. 90-93.
- Michał Tymowski/Jan Kieniewicz/Jerzy Holzer, *Historia Polski* (Warschau 1991).
- Ukrajina na mižnarodnij areni. Zbirnyk dokumentiv i materialiv 1986-1990 rr.* (Kiëv 1993).
- Ukraińcy w Polsce 1989-1993* (Warschau 1993).

- Omeljan Viška, *Kozac'ka mohyla na kujavach*. (L'viv 1993).
- Stanisław Wąclawski, *Mniejsza o większość* (Warschau 1993).
- Teresa Walas ed., *Narody i stereotypy* (Kraków 1995).
- Marek Waldenberg, *Kwestie narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej* (Warschau 1992).
- Piotr S. Wandycz, "Polish federalism 1919-20 and its historical antecedents", in: *East European Quarterly*, jg. IV nr. 1 (maart 1970), blz. 25-39.
- Wiktor Weintraub, "Dialog polsko-ukraiński", in: *Sučasnist'*, zeszyt w języku polskim, zomer 1985, nr. 1-2, blz. 28-31.
- Władysław Wielhorski, *Ziemia ukraińska Rzeczypospolitej. Zarys dziejów* (London 1959).
- Jan Wojciech Wingralek, *Spotykajmy się tam, gdzie lwowskie śpią orłęta... Notatki z lat 1987-1994* (Warschau 1994).
- Lech Wojciechowski, "Ptaki bez skrzydeł", in: *Rzeczpospolita*, 3 januari 1998.
- Andrzej Wroński, *Powstanie listopadowe na Wołyniu, Podolu i Ukrainie* (Warschau 1993).
- Edward D. Wynot, "Poland's Christian minorities 1919-1939", in: *Nationalities Papers*, jg. 1985, nr. 2 (herfst 1985), blz. 209-246.
- Za wschodnią granicą 1917-1993* (Warschau 1993).
- Sydir Zaporozec', *Vidvični vorohy Ukrainy* (Toronto 1960).
- Fedir D. Zastavnyj, *Naselennja Ukrainy* (L'viv 1993).
- Konstantyn Zelenko, *Stosunki polsko-ukraińskie w II Rzeczypospolitej 1918-1939* (Lublin 1994).
- Eugeniusz Zieliński ed., *Przeobrażenia ustrojowe w republikach dawnego ZSRR* (Warschau 1993).
- Aleksander Ziemyń, *Rzeczy ukraińskie* (Chomotów 1991).
- Marek Ziolkowski, "Postawa polskiego Kościoła prawosławnego wobec władzy państwowej", in: *Obóz*, nr. 20 (winter 1990/91), blz. 29-40.